

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

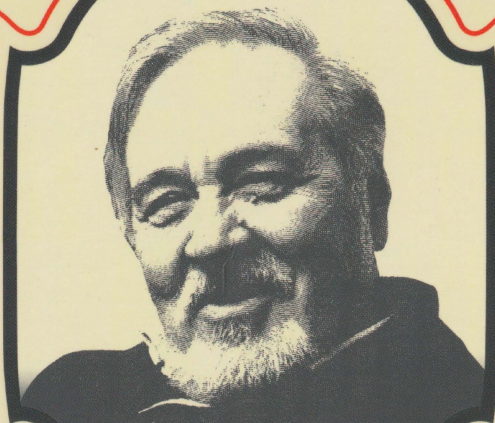
<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İLBER ORTAYLI

SEYAHATNAMESİ

12.
BASKI

Kronik

İLBER ORTAYLI SEYAHATNAMESİ

İLBER ORTAYLI

KRONİK KİTAP: 6

Gezi Dizisi: 1

YAYIN YÖNETMENİ

Adem Koçal

EDİTÖR

Ayşe Koçal

KAPAK TASARIMI

CUMBA.CO

KAPAK FOTOĞRAFI

Bülent Özalp

MİZANPAJ

Kronik Kitap

12. Baskı Mart 2017, İstanbul

ISBN

978-605-83011-5-3

KRONİK KİTAP

Balcık Sk. N°6, Gümüşsuyu

İstanbul - 34327 - Türkiye

Telefon: (0212) 243 13 23

Faks: (0212) 243 13 28

kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 34569

www.kronikkitap.com

f t @ kronikkitap

BASKI VE CİLT

İmak Ofset Basım Yayın Tic. ve San. Ltd. Şti

Merkez Mah. Atatürk Cad. Gök Sok. No: 1

34197 Yenibosna / İstanbul / Türkiye

Telefon: +90 444 62 18

Matbaa Sertifika No: 12531

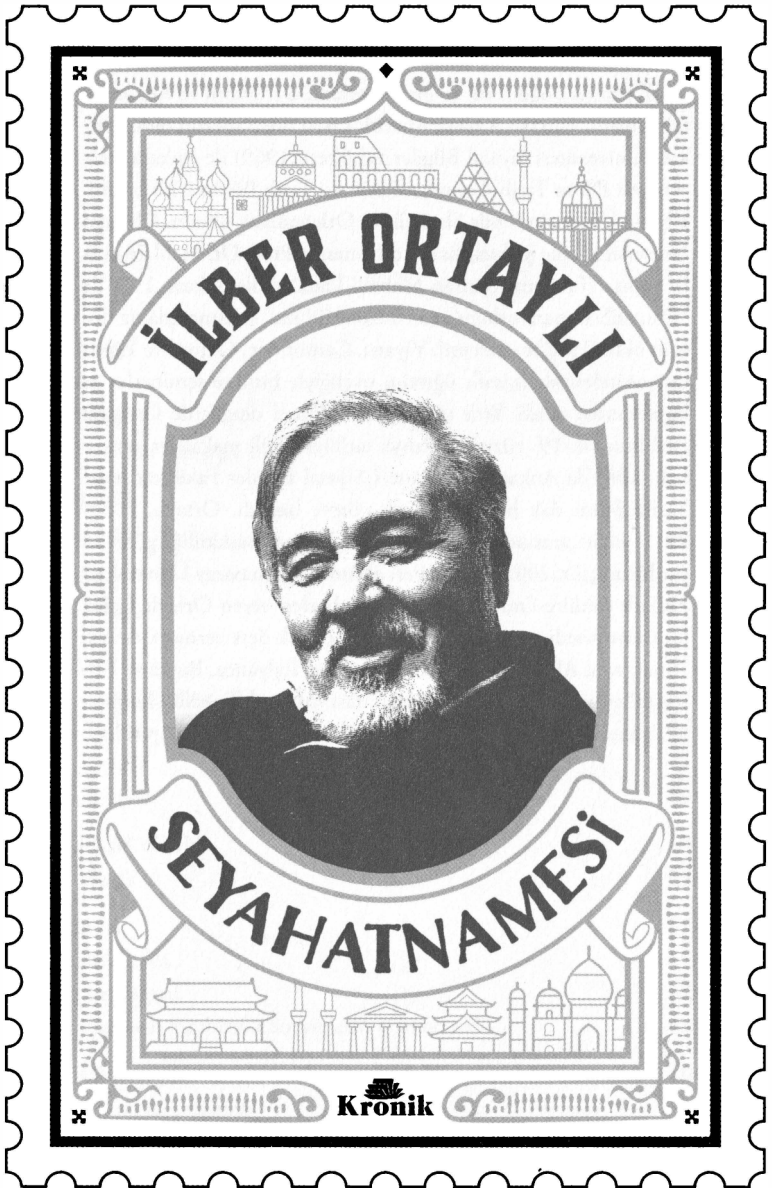
YAYIN HAKLARI

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.

Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak

kısa alıntılar dışında yayınevinden izin alınmadan

çapılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

İLBER ORTAYLI

1947 yılında doğdu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul ve Ankara’da tamamladı. 1965’te Ankara Atatürk Lisesi’nden mezun oldu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (1969) ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü’nü bitirdi. Viyana Üniversitesi’nde Slavistik ve Orientalistik okudu. Chicago Üniversitesi’nde yüksek lisans çalışmasını Prof. Dr. Halil İnalcık ile yaptı. “Tanzimat Sonrası Mahalli İdareler” ile doktor, 1979’da “Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu” çalışmasıyla da doçent oldu. 1983’te istifa etti. Viyana, Cambridge, Oxford ve Tunus üniversitelerinde misafir öğretim üyeliğiyle birlikte seminerler ve konferanslar verdi. Yerli ve yabancı bilimsel dergilerde Osmanlı tarihinin 16.-19. yüzyıl ve Rusya tarihiyle ilgili makaleler yayımladı. 1989’da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdare Tarihi bilim dalı başkanı olarak göreve başladı. Ortaylı, 2005-2012 yılları arasında Topkapı Sarayı Müzesi Başkanlığı görevini sürdürmüştür. 2002-2014 yılları arasında Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde Hukuk Tarihi dersleri veren Ortaylı, halen bu üniversitede misafir öğretim üyesi olarak ders vermeye devam etmektedir. Almanca, İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Rusça ve Farsça dillerini bilen Ortaylı, Uluslararası Osmanlı Etüdleri komiteleri yönetim kurulu üyesi ve Avrupa İranoloji Cemiyeti üyesidir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
SURİYE	11
Yolların Kesiştiği Yer	13
ÜRDÜN	25
Ürdün Notları	27
İSRAİL	31
Hayfa	33
İRAN	37
İran'ı Bir Arada Tutan Kültür	39
Tahran	44
Tebriz	47
İsfahan	50
AZERBAYCAN	53
Bakü	55
RUSYA	57
Moskova	59
Leningrad	62
Çarların Simbirsk'i Sovyetlerin Ulyanovsk'u	65
KIRIM	69
Kırım'ın Değişimi	71
Çarların Kırım'ı	75
Romanovlardan Bugüne Kırım	79
ÖZBEKİSTAN	83
İstikbali Parlak Ülke	85

TUNA	89
İmparatorlukların Altın Kemerı	91
BOSNA	97
MAKEDONYA	103
ARNAVUTLUK	107
Tiran	112
SİRBİSTAN	115
Karlofça'nın Ardında Bıraktıkları	117
Belgrad	120
KARADAĞ	125
KOSOVA	129
Prizren	131
MACARİSTAN	135
Budapeşte	137
ROMANYA	141
Transilvanya (Erdel)	143
ESKİ AVUSTURYA	147
YUNANİSTAN	159
Krizdeki Yunanistan'da Festival	165
Selanik	169
Ege Adaları	171
Meis Adası	175
İTALYA	179
İtalya Tarihinin En Zengin Bölgesi	181
ROMA	184
Otranto	194
VENEDİK	197
Venedik'te Ayrılık Şarkıları	200
MALTA	203
Büyük Tarihli Küçük Ada	205
İSPANYA	209
Elhamra	211
Endülüs'ün Değişen Talihi	214
Barselona	217

PORTEKİZ	221
LİTVANYA	227
ESTONYA	233
İSVEÇ	239
HİNDİSTAN	245
Hint Seyahatnamesi	247
JAPONYA	251
Japonya'da Porselen Turu	256
SİNGAPUR	259
MÜZELER DÜNYASINDAN	265
Louvre	267
British Museum	271
Çarların Sarayı Ermitaj Müzesi	274

ÖNSÖZ

SEYAHAT ETMEK benim gençliğimden, hatta ta çocukluğumdan beri heyecanlandığım bir uğraştır. Görmek, harita üzerinde tespit ettiğim yerlere gitmek, coğrafya öğrenimimde benim için vazgeçilmezdi. Zamanında sürekli ve düzenli bir seyyah oldum. Nasıl ki tarihî olay ve kurumları ikinci el bir kaynaktan okuyup geçmek-tense arşiv bilgileri ve daha ayrıntılı monografilerle desteklemek tarihin o dönemini ve alanını daha iyi anlamamızı kolaylaştırıyor-sa, coğrafya da ansiklopedi ve haritanın ötesinde gözlemek ve yaşamakla kavranılır. Dahası coğrafyasız bir tarih de düşünülemez. Bizzat coğrafyanın kendisi meraklılarını, geçmişi ve o bölgenin geçmişiyle birlikte edindiği birikimini çağdaş insanlığa aktaran dil ve edebiyat metinlerini öğrenmeye de davet eder.

Dil, tarih ve coğrafya; bu üç dal olmadan beşeriyetin macerasını kavramak mümkün değildir. Bu sebeple yurt dışı gezilerimin turist rehberlerinde olmayan yönlerini kâğıda dökmeyi kendime bir borç bildim. Zira gezi rehberleri sıkıcı olabilir, daha da önemlisi sıkıcı olmasının yanı sıra bölgeyi anlamamız konusunda yetersiz kalabilir. Günümüzde seyahat rehberlerinin üslubu ve odak noktaları değişiyor. Ben bu değişikliğe taraftarım. Bir coğrafya sadece onun doğası, fauna ve florası ve üzerinde kalan anıtlarıyla değil; bizatihi insanoğlunun oradaki macerası ile anlam kazanır.

Gezilerimiz sırasında bir ülkede asıl dikkat etmemiz ve bilmemiz gereken alan beşeri coğrafya ve tarihidir. Türkiye'nin

bulunduğu coğrafya bize göre merkezdir. Fakat bu “bize göre”lik, tarihî olayların beşeri maceranın akışına bakarsak, insanın nesnel varlığına ve macerasına da yakındır. Türkiye gibi önemli bir coğrafyayı ve tarih alanını öğrenmek için onun kuzeyindeki Güney Rusya ve Kafkasya, doğusundaki İran ve Hindistan, güneyindeki Suriye, Filistin ve Mezopotamya’nın yanı sıra Balkanları ve Akdeniz ülkelerini anlamak da kaçınılmazdır.

Bu kitapta Kuzey Afrika haricinde, koca bir Afrika kıtasının, Avustralya’nın, Hindi Çini’nin ve Güney Amerika’nın yazım dışı kaldığını göreceksiniz. Yeniçağlar dediğimiz beşeri maceranın bu dönemi ve bu olayların geçtiği yeryüzünün güney yarıküresi başka bir gezi notlarının konusu olacak. Şimdilik *Eski Dünya Seyahatnamesi*’yle başlayan ve elinizdeki *İlber Ortaylı Seyahatnamesi /Bir Tarihçinin Gezi Notları* ile devam eden yolculuk bizi çevre dünyaya ısındırmaya ve bir nebze de olsa onların dünyasına dâhil olmaya teşvik ederse ne mutlu...

İlber Ortaylı

Galatasaray Üniversitesi

SURİYE

YOLLARIN KESİŞTİĞİ YER

SURİYE, tarihsel süreç içerisinde önemli bir coğrafyayı kapsar; fakat o Suriye, bugünkü Suriye değildir. Çok daha geniş bir bölgedir. Buralara “Büyük Suriye” yahut “Bilad-ı Şam” denir. İçerisinde aşağı yukarı bugünkü Filistin, Ürdün, Lübnan gibi bölgeler de bulunur. Osmanlı devrindeki Suriye ise başkent Şam eyaleti ve onun etrafındaki bölgeleri içerir. Lübnan’ın bir kısmı da bu eyalete bağlıdır. Şam Beylerbeyliği, 1516’dan beri, yani Yavuz Sultan Selim Han’ın Mercidabık Zaferi’nden beri, Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçasıdır. Fakat ondan evvel de Suriyeliler Türklerin hâkimiyetinde bulunmuştur. İlk olarak 11. asırda Ortadoğu’nun hayatında yeni bir düzen kuran Selçuklular, Selçuklu idaresinin ardından Şam ve Halep Atabeyi Nureddin-i Zengi, ardından Sultan Selahaddin-i Eyyubi ve onun idarecileri, nihayet Mısır Memlukları ve Osmanlılar... 1917’de de Türklerin hâkimiyeti bu bölgede son bulur.

Suriye ve bilhassa Şam beş bin yıla yakın bir süre yerleşim noktası olmuştur. Roma devrinde “Damascus” olarak inkişaf etmiştir. Civarda bulunan Palmira Çölü, bütün kervan yollarının kesiştiği bir şehirdir. Bu şehirdeki medeni eserlere bakıldığı zaman Helenistik ve Roma devirlerinin etkilerine rağmen Suriye’nin kendi eski kültürünü de her zaman yaşattığını görebilmek mümkündür. Örneğin buradaki kumaş buluntuları, beşeriyetin

en eski ve en mükemmel kalıntılarındandır. Şam vilayeti Evliya Çelebi'nin naklettiğine göre o zamanlar daha büyük bir vilayettir. Şam sancağına bağlı aşiretlerden biri Gazze, birisi de Tadmur'dur; yani Palmira'dır. Palmira, Romalıların şehrin yeşilliğine, vahanın zümrüt gibi parlaklığına izafeten verdikleri isimdir.

Yavuz Sultan Selim Han, Suriye'ye ulaştığında, Suriye'nin tarih sahnesinde artık eski rolü yoktur. Tadmur Sancağı, Evliya Çelebi'nin de saydığı gibi bir aşirettir ve Suriye'deki tımar rejimine tabi olmayan yerlerdendir. O zamanın Suriyesi Kudüs'e kadar uzanmaktadır. Bu bölgenin aşiretleri yıllık bir vergi ödemektedir. 17. yüzyılda Evliya'nın vergi ödeyen aşiret toprağı olarak gördüğü Palmira (Tadmur), Yavuz Sultan Selim Han 1516'da bu ülkeyi fethettiğinde de aynı durumdadır. Ancak Palmira, M.Ö. 2. asırda Aramca konuşan insanların bulunduğu bir bölgenin ortasında idi; birçok diller konuşulurdu. Basra Körfezi ile Akdeniz arasında kısa yoldan deve nakliyatı ile ticaret yapan tüccarların toplandığı bir şehirdir ve gayet ilgi çekicidir. Helenistik ve Roma kültürünün büyük abideleri burada kendilerinden önceki kültürün kalıntıları silmemiş sadece onların ismini benimsemiştir. Örneğin Samilerin Hadad-Jüpiter yahut Zeus tanrısına yaptığı gibi Astarte'nin ve İhtar'ın adına yaptığı mabetler veya orijinal tanrıça Atargatis'in bu sefer Athena olması gibi örnekler çoğaltılabilir. İskender'den sonra Mısır, Suriye ve Filistin'de Yunanlı tanrılarla Sami tanrıların birlikteliği yaygındı. Zaten Sami Mezopotamya; Yunan ve Mısır dünyasının, mitolojisinin kökenidir. Palmira Müzesi'nde görülen kadın figürlerinde de, rahip ve idarecilerin kılıklarında da İran'la Roma-Yunan dünyası bir araya gelmektedir ve burada her iki kültür kaynaşmaktadır. Aslında Palmira, çok ilginçtir ki, Arapçanın konuşulduğu en eski yerlerden biridir ve bu bölgede yazı da yine Nabatî kaynaklardan gelmektedir. Ayrıca Aramca, Arapça ve Yunancanın bir arada bulunması gibi ilginç bir sentez de söz konusudur. Bu muhteşem şehrin ticareti, İran ve Roma-Helen dünyası arasındaki kültürü de muhafaza etmektedir. Dünya tarihinin ünlülerinden Kraliçe Zenobia burada, 3. asırda Roma'ya karşı ayaklanmış, fakat muvaffak olamamıştır.

Osmanlı'nın ele geçirdiği Suriye işte böyle çok zengin katmanlara sahipti fakat bu değişen eski bir dünyaydı. Türkler burada, parlak Palmira'nın yerine bir Tadmur Sancağı; Ortaçağların parlak Şam'ı yerine gerilemekte olan bir şehir bulmuştur. Bu değişen eski dünya, bir imparatorluğun birliği içerisinde bazı atılımlar yapılmasıyla kısmen gelişmiştir. 16. ve 17. asrın Suriye tarihi budur, onu en iyi anlatan da Evliya Çelebi'dir.

Suriye'nin İncisi: Şam

Şam-Haleb-Urfa eksenini birbirine çok yakından ilgisi olan üç şehirdir. Çarşıları ve eserleri bunu gösterir. Şam, İslam dünyası için Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra gelen önemli bir şehirdir yani Şam-ı Şerif'tir. Diğer taraftan bu eksen, Emevî Camii, Hz. Yahya merkadi, Ehl-i Beyt'in merkadi, İbn-i Arabî ve Takridî gibi birtakım din adamlarının türbeleriyle tanınır. Ayrıca Şam'a idareci olarak gelen her beylerbeyi bir mescit, medrese, hamam ve hangâh yaptırmış ve bunların etrafında bir semt oluşmuştur. Bu, Osmanlı fethinin sonuçlarının Şam'daki en tipik tezahürüdür.

Şam, tarih boyunca bir ilim merkezi olmuştur. Eski medreseler yanında 19. yüzyıldaki eğitim reformu ile "İdadiye" ve "Askeri İdadi" gibi bazı okullar burada da kurulmuştur. İlk üniversite olan "Darulfünun-ı Osmanî" İstanbul'da açıldığında Beyrut, Selanik, Konya'da hukuk yüksekokulu ve Şam'da da bir tıp fakültesi açılmıştır. Ayrıca Şam, ordu merkezidir. Arabistan ordusu dediğimiz Beşinci Ordu'nun mareşali Müşir Paşa, Şam valisinin yanında burada otururdu.

Şam'ın diğer bir önemi de Hicaz Demiryolu üzerindeki konumudur. Şam Beylerbeyi "Emirü'l-Hac"dı, yani bugünkü Suudi Arabistan Hac Bakanı'nın görevini yürütürdü. Etraftaki suyolları, köprüler, çeşmeler ve han gibi konaklama tesislerinden de o sorumluydu. Asıl önemlisi de asayişini temin ederdi. Bu nedenledir ki 19. yüzyılda Sultan Abdülhamit Han sadece Türkiye'den değil, bütün İslam dünyasından toplattığı bağışlarla, (ki Türk mühendis

ve ustalarının ilk atılımıdır bu) Şam'dan başlayıp Medine'ye kadar uzanan Hicaz Demiryolunu inşa ettirmiştir. Şık ve güzel bir bina olan Şam İstasyonu, Hicaz Demiryolu'nun başlangıcıdır ve en büyük istasyon binasıdır. Maalesef Birinci Dünya Savaşı'nda bu demiryolu tahrib edilmiştir ve önemli bir kısmı halen de kullanılamamaktadır.

İstanbul'a "Paşalar Şehri" derler. Aslında semtlerin isimlerine bakarsak Şam da bu durumda İstanbul'dan pek aşağı kalmaz. Örneğin Derviş Paşa, ki Şam Beylerbeyi'ydi, 1574'te bir cami, yanına medrese, han ve hamam yaptıınca şehrin bu kesiminde birtakım binalarla bir mahalle oluşmuş ve buraya "Dervişiyeye" denilmiştir. Nitekim şimdiki adı da "Cadde-i Dervişiyeye"dir. Bunun karşısında ise Beylerbeyi Sinan Paşa'nın yaptırdığı Yeşil Minare, onun biraz aşağısında ise 19. yüzyılın ünlü valisi Mithat Paşa'nın adını taşıyan bir cadde vardır. Çünkü bu caddedeki çarşıyı o kurdurmuştur. Onun yanı başında da siyasi bakımdan muarız olduğu Sultan Abdülhamit Han'ın "Hamidiye Suk" diye bilinen ünlü çarşısı bulunur ki bu havalinin en önemli kapalı çarşısıdır. Derviş Paşa'dan sonra Esad Paşa ve onun gibi birçok devlet adamı Şam'da bir cami-mescit yaptırmış ve bu dönemin en önemli eserleri olmuştur. Suriye'nin yerel mimarisi, Süleymaniye'de gördüğümüz gibi kale minareleriyle merkezi Osmanlı mimarisini yansıtır. Onun etrafında oluşan bir mahalleyle de bu gelişim tamamlanır. Nitekim eski Şam'ın aristokrat mahallesi ve birçok dükkânı bu bölgededir.

"Kasr el-Azm" dedikleri Şam Beylerbeyi'nin konağı, bugün Suriye'nin Etnografya Müzesi olarak kullanılmaktadır. Esad Paşa el-Azm, 18. asır ortalarında, bu sarayı kendisi için yaptırmıştır. Sarayda, "ablak" diye tabir edilen Şam'ın taş işçiliği göze çarpmaktadır. Kasr el-Azm'da çok ilginç bir bölüm vardır ve burası henüz restorasyonda olan "Faysal Odası"dır. Bilindiği üzere Osmanlı'ya karşı Lawrence ile birlikte ayaklanan Hicaz Şerifi Faysal burada, yani Şam'da 1918 yılında büyük bir Arap krallığı kurmak için bulunmuştur. Ancak bu girişim hüsrarla sonuçlanmıştır. Hiç

kimse Faysal ve çocuklarına büyük bir Arabistan krallığını vermeye yanaşmamıştır. Bu oda da o dönemlerden kalan bir kalıntıdır. Esad Paşa el-Azm, Suriyelilerin çok övündüğü tarihî bir figürdür ve bir kişide toplanan lokal (yerel) yetkilerle bazı önemli işlerin yapılabilceğini göstermiştir. Şam’da o dönemde bir de çok büyük bir Esad Paşa Hanı vardır. Zaten bütün çarşı Osmanlı yöneticilerinin yaptırdığı vakıf hanlarıyla doludur. Bunlardan 1608 tarihli Mesut Bey Hanı, 1732 tarihli Süleyman Paşa Hanı, 1753 tarihli Esad Paşa Hanı ve yine Sidraniye Hanı 18. asra ait en önemli örneklerdir.

Emevî Camii ve Çevresi

19. asır yapısı olan “Hamidiye Suk” Çarşısı’nın yanında Emevî Külliyesi vardır. Emevî Külliyesi Roma devri eserlerinin en başlıcası olan Agora’nın üzerine kurulmuştur ve burada Roma devri çarşı hayatının kalıntıları görülmektedir. Ayrıca bu sütunlardan sadece birine değil, birçoğunun üzerine Memluklar devrinde önemli fermanlar yazılmıştır. Bunlar çarşının ve şehrin asayişle ilgili emirnameler olduğu gibi bazılarında da gayrimeşru vergiler ve uygulamaların yasaklandığı, kaldırıldığı bilgileri yer almaktadır. Bu bilgiler çok önemli olduğu için eski sütunlar kazınarak ve onların üzerine hakk edilerek ahaliye duyurulmuştur. Böylesine küçücük bir ortamda bile Şam şehrinin, yani Suriye’nin ne kadar renkli bir tarihi olduğunu görebilmek mümkündür. İşte Osmanlı yönetimi böyle renkli bir yapının üzerinde dört asır hükmetmiştir.

Emevî Camii’nin yanında Selahaddin-i Eyyubi’nin türbesi vardır. Bilindiği üzere, Selahaddin-i Eyyubi atabeylerden Nuredin-i Zengi’nin yanında yetişmiştir ve Haçlı seferlerindeki üstün başarısıyla Haçlıları son bir darbeyle mukaddes topraklardan atan komutan olarak bilinmektedir. Batı Avrupa tarihlerinde de bu yönüyle çok takdir edilir. Selahaddin-i Eyyubi’nin mezarı yakın zamanlarda çok ilginç bir gösteriye sahne olmuştur. Kaiser Wilhelm 1890’lardaki Suriye–Filistin seyahati sırasında bu türbenin

yanında: “Dünyadaki 300 milyon Müslüman bilsin ki, Alman kayzeri onların dostudur” diye başlayan ünlü bir nutuk atmıştır. Bu nutuk, İngiliz, Fransız, Rus sömürgelerine ve Rusya’daki Müslümanlara bir mesaj niteliğini taşımaktadır. Ayrıca Kaiser bu nutukla Sultan Abdülhamid’in müttefiki olduğunu ilan etmiştir. Biraz aşırı olmakla birlikte çok önemli bir gösterebilir. Ama bizim üzerinde durmak istediğimiz konu, türbenin yanı başında bulunan ve üç hava şehidimize ait olan mezarlardır. 1914’te Birinci Dünya Savaşı’ndan biraz evvel havacılığın henüz emekleme döneminde olduğu bir dönemde üç uçağımız İstanbul’dan Mısır’a uçmuştur. Bunlardan birisi ulaşmış, diğer iki uçak düşmüş ve içindeki üç şehidimiz de buraya gömülmüştür. Havacılık tarihimiz açısından önemli olan bu olay çok cesur bir denemedir ve aralarından bir uçak da muvaffak olmuştur. Bu mezarlar, aynı zamanda Türkiye’nin çağdaş havacılığa derhal intibak ettiğini de gösteren abidelerdir.

Suriye’nin Kaleleri ve Kültürel Zenginliği

Suriye tarih ve coğrafya biliminde kaleleriyle ünlüdür. Gerçekten de yeryüzünde Suriye gibi çok kuvvetli ve berkitilmiş kalelere sahip olan çok az memleket vardır. Bu kadar kaleye rağmen Suriye ülkesi uzun bir tarih boyunca üzerinden birtakım istilacı orduların gelip geçmesine mani olamamıştır. Belki de çok çeşitli kalelere sahip olması bu sebeptir. Ülkede, Haçlılara ait iki tane çok mükemmel kale olduğu gibi, onlardan sonra Eyyubilerin yaptırdığı önemli kaleler de vardır. Hatta bunlardan birisinin Palmira’da olduğu ve yanlışlıkla Maan oğlu Fahrettin’in ismini taşıdığı söylenir. Bunun nedeni de Fahrettin’in bir süre için burayı Osmanlı’ya karşı müstahkem bir mevki gibi kullanmaya kalkışmasıdır. Haleb Kalesi, bir ovanın üstündeki tabii bir kaya blokunun üstüne kurulmuştur. Nureddin-i Zengi zamanında ve daha evvel Hamdaniler devrinde, Seyfüddin zamanında Ortaçağ Arap-İslam mimarisinin en keskin askeri yapısı olarak kabul edilmiştir.

Haleb Kalesi gerçekten muazzam bir jeolojik kütle üzerinde muhteşem askeri bir eserdir. Aşağı yukarı Abbasi hâkimiyetinin zayıfladığı dönemlerde mahalli bir Arap hanedanı olan Hamdaniler zamanında vücuda gelmiştir. Seyfüddevle devrinde de kale, şehre biçimini vermiştir. Haçlı seferleri sırasında Suriye'nin bu kesimi Haçlılara karşı direnişi temsil etmiş ve bu direniş-Selçuklu İmparatorluğu'nun atabeylerinden olan Zengiler tarafından yürütülmüştür. Nureddin-i Zengi'nin yetiştirdiği adamlardan ünlü hükümdar ve savaşçı Selahaddin-i Eyyubi, kendisinden sonra Eyyubiler hanedanıyla birlikte bu kalede hâkimiyeti devam ettirmiştir. Haleb Kalesi bugün de gerçekten ovaya hâkim yapısıyla dünya kültür mirasının nadide parçalarından biridir. Osmanlı mülkünün bu önemli parçası Kanuni Süleyman asrında kendi renklerine kavuşmuştur. Memluk devrinden kalan eserlerde, o dönemin ve Suriye'nin yerel mimarisinin özellikleri görülürken; Mimar Sinan asrında merkezi bir mimari üslubun hâkim olduğu görülür.

Bununla birlikte Suriye çok önemli taş ustalarının ve işçilerinin bulunduğu bir bölgedir. Kendi özelliklerini Osmanlı devrinde de koruyabilmiştir. Örneğin Beylerbeyi olan Hüsrev Paşa'nın yaptırdığı Hüsreviye Camii, onun yanı başındaki çarşı, hamam ve medrese gibi eserlerle Dukakinzade Mehmet Paşa'nın Beylerbeyliği zamanında yapılan Adliyye Camisi ve onun etrafındaki çarşının bazı bölümleriyle Haleb'in klasik yapısı tamamlanmaktadır. Bu cami şehrin kenarında, yani hanların bittiği boş bir noktadaki talim sahasında yapılmıştır ve çinileriyle ünlüdür. Bu caminin çinileri Osmanlı-Haleb ekolünün canlı örneklerinden biri olarak bilinmektedir. Biraz ötede Haleb'in dış surları yer almaktadır. Büyük çarşıdaki kapalı çarşılar Osmanlı'nın Urfa, Haleb, Şam ve Bursa gibi büyük Anadolu şehirlerinin başlıca müesseseleridir. Sadece İstanbul Kapalıçarşı'da değil, buradaki çarşının içinde de bu bölümleri görebilmek mümkündür. Mesela Memluklar devrindeki "Nahhasin" (Bakırcılar Çarşısı) ve "Hamamü'l-Nahhasin" (Bakırcılar Hamamı) gibi eserlerin yanına Vezir Hanı, İstanbul Çarşısı denen bölümler ilave edilmiştir ve

hiç şüphesiz ki Haleb Çarşısı tam bir kapalıçarşı olarak önemli bir tamirat görmüştür.

Haleb bölgesinde bilhassa Eyyubiler döneminde çok enteresan bir askeri yapının varlığı söz konusudur. Selçuklular, Haleb’de de her yerde olduğu gibi hükmetmişler ve Ulu Cami’nin üzerindeki minare de onların devrinde ortaya çıkmıştır. Haleb Kalesi, Nasuh-i Matraki, kuşkusuz Osmanlı minyatür sanatının ünlü bir ustası diyebileceğimiz askeri ressamı tarafından çok ilginç bir şekilde resmedilmiştir. Ama hiç şüphesiz daha da ilginç olanı, ünlü gezginimiz Evliya Çelebi’nin Haleb’le ilgili notlarıdır. Haleb, koskoca bir vilayet ve “salyane” vergisini ödeyen kendisine bağlı birtakım aşiretlerin bulunduğu bir beylerbeyidir. Ama asıl vilayetin tımarlı sayısı hayli kalabalıktır. Tımar sayısı bini geçmektedir, bunun da yüz küsur kadarı zeamettir ve elli bin akçeye yaklaşan miktarlardadır. Tabii dokuz yüz sipahinin olduğu da düşünülürse bu bin kılıç sahibiyile birlikte kendisi de Paşa Sancağı’ndan olan Haleb Beylerbeyi aşağı yukarı iki bin askerle Osmanlı ordusuna katılmaktadır. Yani İran’a ve Bağdat’a yürüyen orduları veya 16. asırdan sonra Rumeli tarafına bir savaşa çağırıldığında iki bin askerle Haleb Beylerbeyi’nin orduya katıldığını düşünelim.

Bugünkü Suriye, hiç şüphesiz ki Arapça konuşan insanların ülkesidir. Buradaki Arap dilinin eski Arami ve Kaldani, bilhassa Aramcayla çok ilgisi vardır yani bunlar birbirine yakın dillerdir. Arada bir Asur İmparatorluğu vardır ve Asuri diliyle de yakın ilgisi bulunur. Buna bağlı olarak sokaktaki insanlara baktığınız veya onları dinlediğiniz zaman bu birkaç bin yıllık dil ilişkilerini anlayabilmek mümkündür. Örneğin Şam civarında Ma’alula köyü halen Aramca konuşulan nadir yerlerden biridir. Yani Osmanlı hâkimiyeti altında bile burada Aramca konuşulmuştur. Bu dil Hz. İsa’nın diliydi ve hatta Hz. Muhammed kervanlarla Suriye’ye ticaret için gelip gittiğinde, bölgede henüz bu dil konuşuluyordu. Bugün de köy sakinleri Aramca konuşmaktadır ve bu bize, bu topraklarda binlerce yıl medeniyet bakımından birbirlerine benzeyen ve birbirlerini izleyen dillerin konuşulduğunu göstermektedir.

Suriye çeşitli kültürlerin bir arada yaşadığı bir yerdir. Burada Arapçanın hası yanında Türkçe de konuşulur. Nüfusları beşer milyon civarında bulunan Haleb ve Şam şehirlerinin bulunduğu 20 milyon nüfuslu Küçük Suriye’de çok ilginç abideleri görmek mümkündür. Osmanlı döneminin iki kocaman vilayeti de bu ülkededir. Şam ve Suriye bizim tarihimizin hem klasik dönemde hem de 19. yüzyılda en ilginç olaylarının cereyan ettiği bir yerdir. Osmanlı tarihinin hiçbir safhası yoktur ki Suriye onun içinde olmasın. Nihayetinde Evliya Çelebi’nin ne kadar dâhi bir yazar olduğunu ve Osmanlı coğrafyasını ne kadar başarıyla çizdiğini Suriye Seyahatnamesi’nden anlıyoruz.

Osmanlı Tarihi’nde Suriye

Dört asırlık Osmanlı dönemi, Suriye’nin sulh devridir. Burada merkeziyetçi bir idare ve tımar sistemi tatbik edilmiştir. Yani bir bakıma Suriye, bazı Osmanlı eyaletlerinden çok daha fazla merkeze bağlıdır. Osmanlı için Suriye’nin önemi neydi? Bir kere Şam, bütün Doğu ticaretinin yığıldığı bir ticaret merkeziydi. Çarşıları, ipekçilik, sedefçilik ve dokumacılık merkezleriyle meşhurdur. Bu kervan yolu Şam ve Haleb üzerinden Urfa’ya gitmektedir. Üç vilayetin merkezine ve oradaki hanlara bakıldığı zaman asrımıza kadar devam eden canlılığı, iktisadi ve kültürel birliği görmek mümkündür.

Yavuz Sultan Selim Han 1516’da Mercidabık Meydan Savaşı’ndan sonra Suriye, Filistin ve bugünkü Ürdün’e girmiştir. 1517 Ridaniye Savaşı’ndan sonra, ki bu oldukça karmaşık bir harptir, Mısır’ı ele geçirmiş ve Kahire’ye ilerlemiştir. Sanılanın aksine bu son derece zor ve büyük bir savaştır. Burada teknolojik üstünlük kendini göstermiştir. Yani Osmanlı İmparatorluğu, Osmanlı’nın askeri kuvvetleri, âdeta bir Rönesans öncüsü olarak ateşli silahları ve üstün teknolojiyi kullanmış, Sina Çölü’nü de böylece geçip Mısır’a girmiştir. Bunun örneklerini her yerde görebilmek mümkündür. Mesela o günlerden kalan kaldıraçlar, Emevî Camii’ni ve

civardaki bazı anıtları tamir etmek için kullanılmıştır. Osmanlılar Suriye'yi ele geçirdiklerinde hemen imar faaliyetlerine girişmişlerdir. Yavuz Sultan Selim Han, 1517 kışını geçirdiği Salahiye denen bölgede, yani ünlü İslam mutasavvıfı Muhyiddin-i Arabî'nin yanında, ilk cami ve eserlerini yaptırmıştır. Ardından gelen oğlu ve halefi Sultan Süleyman Han, klasik Şam şehrinin dışında bulunan Süleymaniye tekkesini, Mimar Sinan'a yaptırmıştır. Yani Süleymaniye, 16. asırda Osmanlı mimarisinin merkezileştiğini gösteren bir yapıdır. Bu merkezleşme hareketiyle Balkanlardan Ortadoğu'ya kadar hemen her yerde İstanbul'daki üslup üzere tersim edilen camiler yer almaya başlamıştır. Tarihin bir cilvesi olarak, son padişah VI. Mehmet Vahdettin de burada metfundur. Sultan Vahdettin, San Remo'da irtihal ettikten sonra Şam'a nakledilmiştir.

Bu şehrin en ilginç tarafı âdeta bir Osmanlı-Memluk yarışmasına sahne olmasıdır. Yavuz Sultan Selim Han 1516'da bu bölgeyi Osmanlı mülküne kattıktan sonra bilhassa Kanuni Sultan Süleyman Han zamanında Haleb'i idare eden paşaların önemli eserleri görülmüştür. Kalenin dibinde "Yağbuga" denen Memluk Beyi'nin yaptırdığı hamam bugün bile kullanılmaktadır. El-Uruş Camii ve hamam gibi eserlerle birlikte çarşının içinde bulunan birtakım hanlar da Memluk devrinden kalmadır. Onun için Osmanlılar ünlü bir ticaret merkezi olan ve çok eski faal bir şehir nüfusunun yaşadığı Haleb'de art arda eserler yapmak için ekonomik ve içtimai hayatı kontrol altında tutmak zorunda kalmışlardır. Bu durum 19. asırda da devam etmiştir. Böylece Haleb, Osmanlı mülkünün damgasını taşıyan şehirlerden biri olmuştur. Bizzat kalan maarif müesseseleri; bir hemşire okulu, Haleb'deki istasyon binası, 19. asırda doğan ve bugün daha çok Hıristiyan nüfusun oturduğu şık Aziziye semti ve buradaki zengin binalar bunun bir göstergesidir.

Aslında Osmanlı Suriye'sinde inkişaf eden şehirlerden birisi de Hama'dır. Hama, Evliya Çelebi'nin tabiriyle âdeta sekiz mil öteden sesi duyulan su dolabıyla meşhurdur. Bu su dolabı döndükçe Hz. Muhammed'in ismini zikrettiği için "Dolab-ı Muhammedi"

adını almıştır. Bunlar Osmanlılardan çok önce yapılan, sulama tesislerinde kullanılan ve bugün bile görülen muhteşem eserlerdir. Ayrıca Hama’da ünlü Esad Paşa’nın yaptırdığı cami ve hamamların yanında Arnavut Mehmet Paşa’nın yaptırdığı bir hamam da vardır. Ve Evliya’mız o malum üslubu ve bilgisiyle bunu Bahçesaray’daki Mehmet Giray Efendi’nin hamamına benzetmiş, ikisinin aynı olduğunu söylemiştir. Doğrudur, 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda bir bölgede görülen bir eser diğer bölgelerde de görülmekte, mimaride aynı üslup birbirini takip etmektedir.

Birinci Dünya Savaşı Sonrası Suriye

Haleb, Osmanlı’dan Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra kopmuştur. Çünkü harp bittiği gün ordularımız daha henüz buradadır. Cumhuriyet döneminde buraya “Yüzellilikler” dediğimiz son mütareke dönemi İstanbul Hükümeti’nin muhalif politikacılarının sürgünde toplandığını görmek mümkündür.

Çok ilginç bir şey de İstanbul’daki ünlü Mevlevilerin Haleb Mevlevihanesi’ne verdikleri önemdir. Mevlevihane, Haleb’in önemli Osmanlı müesseselerinden biridir. Acaba bunun sebebi nedir? Bunun cevabı Haleb’in Anadolu’ya çok yakın olmasıdır. Bu vilayetin bugün bile Anteb ve Urfa’yla birlikte bir bütün teşkil ettiğini ve buradaki içtimai-kültürel hayatın izlerini taşıdığını söyleyebilmek mümkündür. Hatta Haleb’de minarelerde okunan ezanda bile İstanbul usulü bir makam ve mukabele sezilmektedir. Bu havasından dolayı Haleb, bugün Türkiye’ye daha yakın bir kültürel merkez konumundadır.

Bazı otel ve restoran gibi yerler vardır ki bunlar âdeta tarihin buluşma yerleridir. Mesela Ankara’daki Karpiç, bilhassa İkinci Dünya Savaşı sırasında böyle bir yerdir. Haleb’in 20. yüzyıl başındaki ünlü Baron Oteli de bunlardandır. Baron Oteli’nin sahibi Mazlumyan Koko adıyla bilinen ve cenazesine yüzlerce kişinin katıldığı ünlü biridir. Fakat otelin asıl ünü 20. yüzyıl Ortadoğu tarihini çizen kişilerin buraya birbirlerinden habersiz olarak gelip

gitmeleridir. Nitekim savaştan sonra ünlü Arabistanlı Lawrence burada kalmıştır. Bugün onun Türkçe olarak imzaladığı fatura vitrinde durmaktadır. Ama bu otelin asıl önemli misafiri Mustafa Kemal Paşa ve General Asım Gündüz'dür. Bugün diğer otellerin arasında küçükçük kalmış olan bu Baron Oteli, son devir Osmanlı tarihinin ve Ortadoğu'daki patlamaların asıl şahididir, kim bilir.

Diğer bir önemli yer de hiçbir zaman tamamlanamayan bir hat olan Bağdat Demiryolu'dur. Bu İkinci Abdülhamit döneminde verilen bir imtiyazdır; fakat ilerlememiştir. Nitekim bu hat Torosları aşır Mezopotamya'ya doğru uzandığı vakit Haleb halkı da sayısız dilekçelerle müracaat etmiş ve bu hattın şehirlerine bağlanmasını istemiştir.

Yakın zamana kadar Haleb ve Şam'da başkonsolosluk tarafından açılan Türkçe kurslarına büyük bir ilgi vardı. Sadece Türk kökenliler değil, Arap kökenliler de Türkçeye ilgi göstermekteydi. Suriye, Batı'ya ve dünyaya açılmak için Türkiye'yi, destek beklediği bir dost olarak görmekteydi. Üstelik bunu sadece siyasi katmanlarda değil, sokaktaki insanlarda da görebilmek mümkündü, şimdi ise şartlar ve olaylar değişti.

Suriye meziyetleri olan bir ülke... İç savaşa kadar, geçmişe nazaran on kat büyümesine rağmen, ne Haleb'in ne de Şam'ın eski sokak ve binaları tahrib edilmişti. Mutfak kültürleri de aynı şekilde devam ettirilmekteydi. Bu ülke kendisine Osmanlılığın dışında bir kimlik aramış mıdır? Elbette ama zaten burası ulusların, kavimlerin, dinlerin binlerce yıl birlikte yaşadığı bir yerdir. Bu renklilik içerisinde Türkiye'nin de buraya ilgisiz kalması düşünülemez.

Asıl önemlisi bizler Türkiye tarihini öğrenirken Suriye-Lübnan-Filistin çizgisini ihmal edemeyiz. Buraları tanımayan, bilmeyen bir gençliğin, bırakınız uzak tarihi, çok yakındaki Türkiye tarihini bile anlayıp kavraması mümkün değildir.

ÜRDÜN

AVRUPALILAR Jordan, İbraniler Yordan diyor; Şeria Vadisi ise Arapça ama Ürdün ülkesi aslında “Bilad-ı Şam” denen büyük Suriye’nin, kısmen çölün ve eski Arabistan’ın bir parçası. Bugünkü Ürdün’ün güneyinde bir zamanlar Nabatîler ve onlardan hemen sonra, Arapça konuşan Gassaniler ve Lahmiler hüküm sürmüştü. Dolayısıyla bu bölge Suriye ve Filistin’in aksine sonradan değil, ezelden beri bir Arap ülkesidir.

19. yüzyıl Kafkasya’sından kovulan halkların önemli bir kısmını Osmanlı idaresi bugünkü Suriye ve Ürdün’e yerleştirmiş. Bugünkü Ürdün, ezelden beri burada yaşayan Bedevi Araplar, yurdunu kaybeden sürgün Filistinliler, Çerkez ve Dağıstanlı gibi Kafkas asıllılar, milattan önceden beri burada bulunan Aramiler ve onların torunları Hristiyan Arapların ülkesi.

Ürdün doğal kaynaklar konusunda Ortadoğu ülkeleri içinde İsrail gibi en sıkıntı çekenlerin arasındadır. Şeria Vadisi’ndeki su kaynakları ise Ürdün ve İsrail arasında bir çekişme konusu; iki ülke birbiriyle diplomatik ilişki kurmasına rağmen sorun çözülecek gibi de görünmüyor. Şu ana kadar diğer Arap devletlerinin, özellikle Suudi Arabistan ve Körfez’in desteğiyle ayakta duran iktisadi sistem, yeni kaynaklar oluşturmak zorunda.

Kilisedeki Ortadoğu haritası

Turizm, bu kaynakların başında düşünülüyor. Bu tamamen siyasi uzlaşmalara bağlıdır. Barışsever bir ülke olan Ürdün gerçekleşemeyen barış yüzünden en fazla zarar görenler arasındadır. Haşimi Krallığı bu renkli yapıyı koruyabiliyor ve ona dayanıyor. Toprak aristokrasisi, ticaret erbabı ve henüz yeterince gelişemeyen sanayici seşkinlerin yanında; köylüler, Bedeviler ve az miktardaki işçi sınıfı ile Ürdün sosyal dengesini koruyor. Irak yıkıldığından beri, bir milyonun üstünde Iraklı da ülkeye sığındı; her ne kadar bu ciddi bir sorun teşkil etse de Ürdün halkı buna tahammül edebilir.

Yarmuk Nehri'ne civardaki tepelerin birinden yani Ürdün tarafındaki Ummu'l-Kays'tan bakıyoruz. Eski ağların Gadare halkının şehri; akustiğini muhafaza eden mükemmel tiyatrosu, agorası ve evleriyle ayakta. Nehrin karşı kıyısındaki bazalt tepeler Suriye'nin; o tepenin altında nl Bişarat ailesinin iftliği ve at haresi var. Amma ılgın yerde yerleşmişler demeye kalmadan, nehir yatağının aşağısında İsrail topraklarının uzandığını görüyorsunuz. Aslında Ortadoğu'nun her köşesi çatışma tehlikesiyle yüklü.

Bu civarda Katrana Kalesi var; hac yolu üzerinde, yanında geniş bir sarnıcı olan bir kale ve 20. yüzyıl başında süratle döşenen Türk imparatorluğunun teknik harikası Hicaz Demiryolu uzanıp gidiyor. Katrana Kalesi asırlara dayanıyor ve Hicaz Demiryolu'nun üzerinde de bir yük katarı ilerliyor. Bu uzak görünen çöl bize ne kadar yakın; makinistle selamlaşıyoruz.

Ürdün bu, Medeba'da Bizans'tan kalma Ortodoks Aya Yorgi Kilisesi'nin taban mozaikleri o dönemdeki Ortadoğu haritasını ihtiva ediyor. Ta Konstantiniyye'ye kadar bütün bu dünya mozaikler üzerine işlenmiş. İlgilenilmeyen, gidilip gelinmeyen yerler olsalardı, işlenmezlerdi.

Nabatilerin pembe renkli başkenti Petra, l Nabatileri ile uzak Romalı fatihlerin uygarlıklarının sentezidir. Bir zamanlar kervanların geçtiği bu zengin metropol bugün burayı en çok ziyaret eden sarışın Rus turistler ve onlara hizmet veren Bedevilerle dolu...

Roma'nın bölgede oynadığı rol

Bu bölgeyi büyükelçimiz Hüseyin Diriöz ve eşi Sibel Hanım'la gezmek ayrı bir keyifti. Diriöz, Mülkiye çevresinin ansiklopedilerindendir. Onun için “Âdeta öğrenmiş, biliyor” demekten çok “hatırlıyor” demek lazım. Bir Türk okumuşu hangi meslekten olursa olsun bu bölgeleri iyi bilmeli.

Petra'nın kayalara oyulan anıtsal mezarları kadar, o derben-de yani kanyona oyulan kanalizasyon sistemi de oldukça çarpıcı. Çölün ani sağanak yağmurlarının yaratacağı su baskınları için örülmüş bentler bugün onarılarak kullanılıyor. Nabatîlerin çöl medeniyetinin Roma ile bütünleşmesinden hem çöl halkı hem de Roma çok şey öğrenmiş. Roma, şüphesiz Ortadoğu'da gerçekten iz bırakan bir imparatorluktur. Miladi ikinci asrın Suriye'sindeki Palmira ve Ürdün'deki Petra çöl dünyasının önemli kervan merkezleridir. Aşşubak denen Haçlı kalesindeki Osmanlı tabyaları, toprakları ve kalenin dibindeki rüşdiye (ortaokul binası), Osmanlı'nın 19. asırda getirdiği modern eğitimin bir göstergesidir ve bina bugün hâlâ lise olarak kullanılmaktadır.

Ortadoğu dünyası Roma İmparatorluğu'ndan beri hep zenginleşmiş. Sadece 12. asrın sonunda bu dünyadan hiçbir şey anlamayan, kılık kıyafet değiştirmeyen ve hamam bile kullanmayan Haçlılar hariç gelen fatihlerin her biri bu bölgeyi sadece saygıyla ve hayranlıkla benimsemişler. Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı'nın ardından ise maalesef onu bilse de anlayamayanlar bu bölgeye girdiler. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Ortadoğu açgözlü galipeler tarafından farazi sınırlarla parçalandı ve petrole yönelindi. Oysa Ortadoğu'nun maden ve yeraltı zenginlikleri kadar medeni ve manevi bir atmosferi de vardır. Onu sadece Romalılar ve Türkler anladı.

Prens Hasan'la görüştük; Ortadoğu'nun bu akıllı ve münevver devlet adamı, Condoleeza Rice için “Zeki olmak bilge olmak demek değildir” dedi. Zeka ile geçinmeye ve petrol yağmalanmasına girilirse; ayak basılan yer kavranamaz, bilgelikten ve bilgiden uzak politikalarla sadece zulüm ve karışıklık yaratılır.

İSRAİL

Osmanlı'yı Özleyen Şehir

İSRAIL'İN kuzeyindeki Karmel Dağı'nda bir küme Dürzi köyü vardır. Dürzilerin en kalabalık kesimi Lübnan'dadır. Bu yüzden dağlık Lübnan'a Cebelid'dürüz yani Dürziler Dağı denir. Dürziler Suriye'de Golan tepelerinde de yaşarlar. Bugün Karmel Dağı'ndaki diğer Dürzi köyleri erimiş; *İsfıya* ve *Dalyat'el Karmel* adlı köylerde oturuyorlar. Bu iki köyün halkı Arapça uzmanlarını şaşırtacak derecede hoş bir Haleb şivesiyle konuşuyor ve Halebî unvanını taşıyorlar; Arap dünyasının en kuzey noktasından bu uçtaki noktaya niye göçtükleri belli değil. Dinini iyi bilen ve öğreten, lacivert cüppeleri ve beyaz sarıklarıyla dolaşan ukkâl (akiller) denen din bilgileri içerisinde lacivert kılığı ve beyaz maramalarıyla kadın üyeler de var.

İyi çarpışırlandı

Bir tarihte Lübnan dağlarındaki Aliyye kasabasında yapılan bir seminerde ön sıraları işgal eden bu muhteşem ukkâl takımının içinde kadınlar da oturuyordu. Bu, kadınların din görevlisi olmasını tartışan dünyaya, mesela Katolik kilisesine gösterilecek bir manzaraydı.

İsfıya ve Dalyat bugün bir belediye halinde birleşmiş. Sün-nilerle veya diğer dinlere mensup kimselerle evlilik yasak ama

sulh içinde yaşamayı tercih ediyorlar. Hukukları tamamen Haneî-Sünnî ancak iç dünyalarında tek eşliliğe kesinlikle uyuluyor.

Dürziler bulundukları memleketlerin ordularına asker verir ve iyi çarpışarlardı. Bu Osmanlı devrinde böyle olduğu gibi şimdiki İsrail’de de böyledir. Dürzilerin cenazeleri de son derece özgün, sessiz ve muhteşem oluyor. Sonrası mühim değil, ruhun anında yeni doğan bir çocuğa geçtiğine inandıkları için definden sonraki mezar kültürü kayda değmez. Yeniden dirilmeye inanç, Dürzi’nin hayatına önemli bir dinginlik getiriyor. Ölmekte olan ihtiyar, “Artık annemin kucağını özledim, bırakın da gideyim” diye bir an evvel ölüm ve doğumla dirilişini özleyerek bu dünyadan ayrılıyor.

Dalya, Karmel Dağı’nın zirvesinde Haziran ortasında dahi bazen bulutların arasında kalabilen, biraz aşağıdaki Hayfa Üniversitesi’ne ve Mahrama Ovası’na bakan bir köydür. Hayfa Üniversitesi’nde yani dağın tepesine dikilmiş 30 katlı bir gökdelende “19. asrın Osmanlı valileri” üzerine bir seminer yapmak çok ilginçti... Bu semineri, üniversitenin önde gelen hocalarından David Kushner tertipledi.

Tepeler dillense...

Toplantıdaki tarihçilerden biri, “Her cemaatin birbirinden nefret ettiğı bir dünyada Osmanlı yönetimini özlememek mümkün değil” diyor. 16 ve 17. asırların Osmanlı yönetimi değışen dünyanın getirdiğı yeni şartlara da direnebildi. Aşağıda Bahailerin ünlü mabedi ve İran bahçeleri ortasındaki bu güzel kubbeli bina dinlerin kardeşliği iddiası ile halen taraftar toplayabiliyor. Oradan limana doğru uzanan Alman Templer tarikatı mensuplarının kurduğı mahalle, bugünkü gökdelenlerin ortasında 19. yüzyılı aksettiren bir şirinlik...

Eski Beyrut vilayetine bağı olan Hayfa, Yahudi kolonizatörlerin yoğunlukla yerleştiğı bölgelerdendir. Hristiyan Sursuk ailesinden satın aldıkları bataklıkları ıslah edip çiftliklerini kurmuşlar. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki Arap-İsrail çatışmasının en

şiddetli bölümü burada geçmiş ama Hayfa'nın etrafındaki tepelere sorsanız ve dillenseler size Osmanlı'nın son günlerindeki savunmayı, Yüzbaşı Bilal Bey'i anlatırlar:

Bilal Bey 170 kişilik birliği ve birkaç makineli tüfeği ile etraf-taki tepelere mevzilenir, topografyayı çok iyi bilen bir kurmayın ustalığı ile Osmanlı'yı son savunmasına hazırlar; şehre törenle girmeye hazırlanan İngiliz general bir anda açılan ateşle Rol-ls-Royce'undan atlar ve üç gün boyunca Hayfa'ya giremez, veri-len kayıp da cabası. Her zaman söyleneni tekrarlayalım. Birinci Dünya Savaşı'ndaki komutanların içinde herhalde en acemileri İttihat ve Terakki'yi yönetmeye çalışan triumviraydı.* Buna rağmen subaylar, çavuşlar ve ordu harika işler çıkardı.

Karmel Dağı'ndan bakınca muazzam görünen ova Lübnan sınırına kadar uzanıyor. Aslında herhangi bir noktadan en uca kadar yarım saatte ulaşılabilir. Üstünde Osmanlı'nın Cezzar Ahmet Paşası'nın bıraktıkları, General Bonaparte'ın yaptığı savaş ve daha evvel Akka Kalesi ile Atlit gibi kaleler, Karmel'in tepesinde İncil dönemlerine kadar uzanan kalıntılar ve buram buram ko-kan bir Osmanlı 19. asrı...

Güzellikler ve çirkinlikler

Bu küçük coğrafya Ortadoğu'nun en yoğun kesiti ve sorunların çözülmezliğinin en iyi ifadesi... Bir yanda en ilginç mimari eser-ler, bir yanda hayat kavgasını ifade eden alelacele inşa edilmiş çirkin yapılar; yeşillik ve tabiat güzelliği yanında depo, fabrika, siloların getirdiği çevre kirliliği bir arada. Dünyanın hiçbir köşesi insanı her an iki bin yıl geriye götürüp sonra tekrar zamanımıza getiren böyle bir zihinsel mekanizma oluşturmaz. Hiç değilse son iki bin yılın tarihi ve coğrafyası tanınırsa Ortadoğu sevilir; bilinmezse herkes herkesten nefret eder ve asayiş sağlayacak bir yabancı kuvvet beklenir. Ne yazık ki insanların çoğu söz konusu iki bin yılı ne merak ediyor ne de bilebiliyor.

* Enver, Talat ve Cemal paşalar.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Osmanlı'nın kurduğu bir liman olan Yafa'da kaymakamlık binası Türkiye Büyükelçiliği'ne bırakıldı. Büyükelçi Namık Tan burada kültür müşavirinin ofisinin kurulacağını söylüyor. Kudüs'teki başkonsolosumuz Büyükelçi Ercan Özer de orada dil kurslarının devam ettiğini anlattı. Haleb'de de Türkçe dil kursları var. Arap dünyası Türkiye'ye düşkün. Eski kaymakamlık, yeni kültür ofisimizin karşısında; Mustafa Kemal'in oturduğu zabıta merkezi, ortada saat kulesi... Osmanlı'nın Yafa'sı Tel Aviv'in yanında gelişen ve gittikçe şıklaşan bir belde olarak bütün renkleriyle duruyor.

İRAN

İRAN'I BİR ARADA TUTAN KÜLTÜR

TAHRAN'IN “Âli Kapı” adını taşıyan geleneksel lokantalarından biri... Âli Kapı bizim bildiğimiz Babıalı'nın daha Türkçesi... Safeviler ve Kaçarlar gibi İran'daki Türk hanedanlarının Tebriz, Kazvin ve İsfahan'daki başbakanlıkları bu adı taşıyordu.

Âli Kapı kahvehane veya lokantası aşağı yukarı 15 yıldır rejimdeki gevşemenin bir belirtisidir. Daha önce yasaklanan geleneksel kahvehanelerin tek tek izin verilmesiyle türeyenlerin içinde en gözde olanlardan... Sahnedeki saz heyetinin başında bir muganni veya hanende “Oy beri bak” diye başlayan Azeri türkülerinden sonra bizim bu taraflardan bir şarkı söylüyor: “Sen kalbimin mehtabısan güneşisen/Sen ruhumun vazgeçilmez bir eşisen.”

Etnik unsurlar birbiriyle didişmiyor ama rakibler

Azerbaycan ağzına göre değişime uğrayan bu şarkıyla Azerbaycanlılar sahneden iniyor. Biraz sonra çıkanlar Fars ezgileri, ardından bir grup en âlâsından bir perküsyon yapıyor, bunlar da Beluci takımı.

Bu renklilik sırf buraya özgü değil; Tahran böyle yaşıyor. İran bir imparatorluk; onu meydana getiren unsurların her biri kendi dilini ve kültürünü itişip kakışarak değil, keyifle ve uyumla taşıyor. Azerbaycanlı şairler Türk şiirini, geleneksel aruzu en iyi ölçüde

temsil ediyor; Beluclar da öyle ve Kürtlerin de aydınları en azından Kürtçelerini yetkiyle kullanıyor. Ama bu uyumun ana sütunu Fars kültürü ve Farsçadır. Herkesin gayreti o dili öğrenmek, onun şiirine hayran olmak, yüzlerce beyiti ezberinde tutmak...

İran'ın münevveri iki dilli; mesela Azerbaycan'da hizmet görmüşse Türkçeyi mükemmel öğreniyor. Fars asıllı eski Cumhurbaşkanı Ahmedinecad bunun en tipik örneğidir.

Zamanımız Türk şairlerinin önde gelenlerinden Şehriyar Azerbaycanlı, aynı zamanda İranlı Türk aydınının tipik örneğiydi. İran'ın Türk aydınları "İran'ı biz kurduk, İran bizim yurdu-muz" der. Gerçekten de eski Sasani metnindeki "İranşehr" de-yimini bu memleketin ve kitlenin adı haline getirenler, Selçuklu Türk hanedanlarıdır. Tabii ardından da Cengiz Han'ın soyu olan İlhanlılar aynı geleneği sürdürdüler.

İran'ın etnik unsurları birbirini ortadan kaldırmakla uğraşmaz ama rekabetle birbirlerinin minderine el atar. Bununla beraber bir ülkede etnik unsurların sertleşmesindeki en önemli sebep, çoğu kişinin tekrarladığı gibi ekonomik çıkarların çatışmasından ziyade; etnik grubun kendini ifade edecek, özgüvenini sağlayacak öz-kültüründen ve dilinden uzak kalmasıdır. Bu bilincin adı; o etnik unsurun dili, edebiyatı ve bu edebiyatın işlediği tarihsel gerçeğin getireceği bilimsel kimliktir. İran imparatorluğunun unsurları geçmişte böyleydi, bugün de böyledir. Kendi kültür ve tarihine sahip olmayan etnik unsur, ana unsurun kültür ve tarihine karşı destruktif (yıkıcı) ve saldırgan bir tavır takınır, gerilim bundan başlar.

Çölün ortasında Yezd ile İsfahan arasında eski cumhurbaşkanı Hatemi'nin memleketi olan Ardekan şehri yer alır. Ardekan mollalarıyla ünlüdür. Ardekan'ın etrafında ise Çakçak ve Piri Sebz, Piri Neraki, Piri Banu Pars gibi kısmen meskun birtakım Zerdüştî yerleşmeleri vardır. Sanıldı ki hayatları bu dönemde sona erecek, hayır devam ediyor. Ahamenişlerin torunları atalarının kültürlerine saygı duyuyor, bu anlaşılabilir; ama diğer etnik gruplar da Zerdüşt dinine ve yaşayan cemaate mistik bir yakınlık duyuyorlar.

Son kazılar İran tarihini daha eskilere götürüyor; inanılmaz gerçekler ortaya çıkıyor. Anadolu'nun doğusu, Yukarı Mezopotamya ve Batı İran arasında arkeolojik ve yazılı malzemenin ortaya çıkardığı çok kesin bağlar ve benzerlikler var.

Ne tuhaf ve ne kadar takdir edilecek bir tutumdur ki, Batı Azerbaycan'daki Hasanlu'da M.Ö. 1000 yılına ait kazılar Azerbaycanlı heyetler tarafından yapılıyor ve gülünç etnik yorumlara konu edilmiyor. Birtakım eski tekniklerin daha da eskiye gittiği, mesela seramikte mine kullanılmasının İran'ın bu devirlerine ait olduğu görülüyor.

• Topkapı Sarayı'ndaki sergi görüşleri değiştirir

Mimarisi ile de dünyanın en orijinal müzelerinden olan Tahran'daki İran Bastan yani arkeoloji müzesi her yıl çarpıcı yeni yorumlara yol açan yeni eserlerle doluyor.

İktisadi zorluklara ve teknik altyapının imkânsızlıklarına rağmen İran'ın kültürü, o memleketin en büyük alçısıdır. Şiir ve tarihten uzak yaşayan bizim yeni nesillere göre İran'ın farkı budur. Tabii adamakıllı dünyadan bihaber olanlar da var. İran'a müdahale edince oranın anında parçalanacağını düşünen Washington'daki çevreler yeni idare zamanında kendine gelecek gibi görünüyorlar, ama erken hüküm vermeyelim.

İranlı aydının portresi

İran'ın okumuşu nedir, kimdir? Bizim ülkemize göre bütün boyutlarıyla abartılmış bir çevre ve o çevrenin insanını düşünmeliyiz.

Mazenderan ve Hazar kıyısının yeşillikleri yanında İran, geniş çöllerin ülkesidir. Başkent Tahran muhteşem bir dağın eteklerinde yer alır, yani Guh-ı Demavend... Kuzey Tahran kışın kar görür, yazları da serindir.

Kuzey Tahran halkının refahı, geniş bahçeli evleri, yaşadıkları hayat 1960'ların hatta 70'lerin Türkiye'sinde gıpta ile anılırdı.

Bugünkü Türkiye burjuvası o düzeyi geçse de Kuzey Tahran gibi bir müreffeh semt, mesela Ankara, hatta İzmir için halen hayaldir. Güney Tahran ise kavrulur. Bu semtteki sıkışıklık, ağaçsızlık, susuzluk meşhurdur. Bugün dahi halk arasında suçluluk oranı yüksektir.

Böyle zıt bir dünyanın aydınlarını sınıflandırmak çok zordur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İran başbakanı olan Ahmed Kavam (us Saltana), genç İran Şahı Rıza Pehlevi'yi yönlendirenlerden biriydi. Vakıa nihai kararı büyük devletler aldı ama Sovyetleri hadise olmadan İran'dan çıkarmakta diplomatik rolü önemliydi.

Onunla birlikte hanedanı temsilen Stalin'e giden kişi ise İran tarihinin meşum tiplerinden Şah'ın kız kardeşi Prenses Eşref'tir. Kremlin liderlerini büyülediği biliniyor. Sonraki dönemde yolsuzluklar prensesi olan Eşref, Batı dillerini ve sanatını iyi biliyordu; doğrusu natıkası da kuvvetliydi.

Başbakan Ahmed Kavam ise çok zengin birkaç bin yıllık tarihi içeren cam eserler koleksiyonuna sahipti. Bu koleksiyon geçmişte onun ailesine ait olan; 20. yüzyıl başı İran milli mimarisinin hoş ve belirgin bir örneği sayılan küçük sarayında teşhir ediliyor. Ahmed Kavam bilgili bir devlet adamıydı. Bizde de 19. yüzyılda ona parmak ısırtacak devlet adamlarımız, diplomat ve askerlerimiz vardı. Ama özel saray ve koleksiyonu olanlar İran'a ve Hidivler Mısır'ına ait tiplerdi.

Bizim diplomalılar tarih ve coğrafyada yavan

Fatih Sultan Mehmed Han'dan sonra heykel toplayan veya tanınmış koleksiyonu olan pek yoktur. Topladığı heykel ve resimlerin ise II. Bayezid devrinde dağıtıldığı açıktır. Osmanlı seçkinleri ise her zaman kitap toplamıştır.

Topkapı Sarayı'nın zengin çini koleksiyonunu daha ziyade Fatih Sultan Mehmed topladı ve bu toplama devam etti. Porselenler teşhirden çok, kullanılan bir zenginlik olarak yaşadı.

İran'daki aydın portrelerinin bu çevreyle sınırlı kalmadığı açık; mollaların arasında Ayetullah Müderrisi gibi İslam hukukunun otoriteleri olduğu kadar, Roma hukukunu da iyi bilenler, edebiyat bilgisi kuvvetli olanlar var.

Okuma-yazma sorunu halen süren ülkede, en ücra kasabalarda bile belki kılığı kıyafeti özensiz ama insanın saatlerce dinleyebileceği malumat sahiplerine rastlanır. Bu mütevazı görünüşlü adamların İran edebiyatı üzerindeki tenkit ve analizleri yanında beynelmilel araştırmalardan bahsedişlerine hayret etmeyin; çünkü Türkiye yayın piyasası ve mütercimlerinin aksine İranlılar ülkeleriyle ilgili yabancı neşriyatın tamamına yakınına çevirmişlerdir. Bu ilgi sadece İran'la sınırlı değildir; Franco İspanya'sı, Rönesans Almanyası, Rusya ve Türkiye üzerine sayısız çeviriler ve hatta telif vardır. İranlılar düzgün ve maharetli mütercimlerdir.

Üst sınıf politikacıların arasında da sözü sohbeti yerinde insan bir hayli fazladır. Arşiv ve kütüphaneler düzgündür; ayrıca teessüfle bildirelim ki İran Hariciye Vezareti arşivlerinin düzeni ve neşriyatı bizim Dışişleri Arşivi ile mukayese kabul etmez.

Demir-çelik, sanayi, mühendislik dallarında patlama yapan Türkiye'nin diplomalılarının tarih, coğrafya ve edebiyat dalındaki yavanlığı, maddi zenginliklerimizin geleceği için de bir tehlikedir. Zira kimliğini inşa edemeyen aydınının toplumunu da nerele götüreceği belli değildir.

Galiba maddi zenginlikleri ve sorunları olan İran toplumunun kültürel kimlik konusundaki sağlam yanına hayran olmak mümkün değil.

ŞAH ABBAS 1589 yılında Horasan'a sefer edip Özbek Abdülmunim Han'ı kovalamak isterken hastalanıp Tahran'da oldukça uzun süre kalmıştı. İlk ağaç dikme ve imar işleri de onun zamanında başlamıştı.

Kaç tane İran şahı bu şehre niyetlenmişse de, ancak 1785'te Kaçar hanedanından Feth Ali Şah, Tahran'ı başkent ilan etmiş; her yere ulaşımı kolay, Hazar Denizi'ne yakın, doğudaki Meşhed, güneydeki İsfahan ve Şiraz'ı denetleyebilen, o zamanlar havası suyu güzel bu şehri donatmaya başlamıştı. Yazları diğer İran şehirleri gibi Tahran da sıcaktı ama kuzeyde Kaçar şahlarının yaptırdığı Niyaveran ve Sahipkıran saraylarının etrafında serin ve lüks bir bölge oluşmuştu.

Tahran'a yılda bir-iki gün kar da yağıyor; bu sefer kar benim kısa ziyaretime tesadüf etti. Birkaç santimetre yağın karın bütün ülkeyi felç ettiğine şahit oldum. Cumhurbaşkanı evvela iki, sonra üç gün tatil verdi. Böylece *hafta-yı berf* (kar haftası) boyunca Tahran'da mahzur kaldık. Uçaklar işlemez oldu, karayolları güya buzlanmış. Müzeler kapalı, kütüphane bile kapalı; amma Taler-i Vahdet denen büyük tiyatrodaki o geceki temsil ve Taler-i Rudaki'deki Tahran Gençler Senfoni Orkestrası'nın konseri ısrarcı ve dolu dolu bir kitleye tehir edilmeden verildi. Tahran'ın çarşı ve dükkânlarının kapanması, alıcıların eve çekilmesi söz konusu değildi.

Aydın olanlar bolca okuyor

10 milyonu aşan nüfusuyla Tahran 1960'lardaki gibi latif değil ama o zaman olduğu gibi bugün de güney ve kuzey Tahran arasında dünya kadar fark var. Güney Tahran ne kadar fakirse, 56 milyon dolara apartman dairesi satılan kuzey Tahran o kadar umursamaz. Bize sorarsanız Tahran'ın ortası yani kapalıçarşı ve eski bakanlıklar hepsinden daha ilginç.

Daha önce uzun boylu vakit ayıramadığım yerlerin hepsi buradadır. *Muze-i İran Bastan* yani ünlü arkeoloji müzesi, sonra eski başbakanlardan Ahmed Kavam'ın evine kurulan *Muze-i Abgine* (Cam Eserler Müzesi), bakanlıklar, tapu kadastro dairesi, Osmanlı'nın Babiali'si gibi ama daha gösterişli bir binalar kompleksi bu meydanda toplanıyor.

Şimdi Tahran Belediyesi'nin el koyduğu, 1930'larda yapılan İran Hariciye Nezareti, Persepolis harabeleri örnek alınarak yapılmış. Eski İran şahlarının sarayındaki milletler pavyonunu temsil eden bu bina İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Hiyaban-ı Millet-i Muttehide (Birleşmiş Milletler Caddesi) adını alan, yaya bölgesinin en görkemli, en tipik binası. Bu güzelliği ortaya çıkaran mimar kim? Soruma hiç kimse, hatta o civarda çalışan meslektaşlarım dahi cevap veremedi, hâlâ da öğrenemedim.*

Şehirde mahzur kalmak; Kapalıçarşı'yı, eski demiryolu istasyonunu ve o civardaki geleneksel kahvehaneleri gezmek demek. Ortalama İranlı, "kahvehane-i sünneti" denen bu yerlerdeki musikiyi dinliyor. Daha aydın olanlar bolca okuyor. Şiir ve sohbet monoton hayatı renklendiriyor. Resmi toplantılarda bile sıkıcı bürokrat konuşmalarından sonra, birisi mutlaka seciyeli bir üslupla, şiirsel tınılı bir dille konuşuyor. Dinlemek bir keyif. Nitekim

* Fazıl Sak telefon ederek şu bilgiyi verdi. Zaman 1934. Mimar ise Gabriel Gorgiyan, sonradan binayı Vartan Avansiyan ve Gılıç Bazaliyan tamamlamışlar. Böylelikle herkesin bilmediği bir başka İranlı tarihçinin konuyu etraflı bir makaleyle ele aldığını öğrendik. Bizim memleketlerde bu iş böyledir, herkes her şeyi üstüne vazife edinmez.

Ferhengistan denen Sanat Akademisi'nin toplantısında İran'ın ünlü yazarlarından Cemil Tehlil'in mütalaası, mütalaa değil, bir artistik nesirdi âdeta.

Yunanlılar, Romalılar gibi eski uygar milletlerden biri olan İranlılar tek başına seciyeli konuşma ananesini devam ettiriyor. Üstelik bu ananeyi devam ettirenlerin başında Azerbaycan Türkleri geliyor. Tahran'da kışı yaşamak hem sıkıcı hem renkli ama her zaman olduğu gibi öğretici...

İran Devrimlerinin Başladığı Şehir

İRAN'IN kuzeybatısındaki en büyük şehir; Eynalı ve Sehend dağları arasında, Kuruçay ve Acıçay'ın birleşmesinden oluşan nehir yatağı üzerindedir. İklim kuru; yazları sıcak, kışları hayli soğuk geçer. Safeviler devrinde, daha önce de Akkoyunlular ve İlhanlı Moğolları devrinde koskoca İran'ın başkentiydi.

Tebriz'de çarşı pazarda, evde her zaman Türkçe konuşulurdu. Uzun bir süreliğine Tahran'dan sonra ikinci büyük şehir iken, bugün iki milyon nüfusuna rağmen ülkenin dördüncü büyük şehridir. İran Ermenilerinin ruhani merkezidir. Birçok Müslüman büyükleri arasında Şemsi Tebrizi de bu şehrin âlimlerindedir. Depremleriyle meşhurdur. Nitekim 1729 depremi ile şehrin birçok abideleri harap olmuştur. Halen İran'ın halıcılık merkezi sayılabilir, en güzel halılar orada dokunur.

Karakoyunlu ve Akkoyunluların eserleri, en başta Gök Mescid, Türk sanat tarihi bakımından önemlidir. Daha doğrusu Osmanlı sanatının nereden geldiğini anlamak bakımından önemlidir. Bursa'nın mimarisini anlamak için, Tebriz'den gelen ustaların ve Tebriz'in 15. yüzyıl eserlerini iyi tanımak gerekir.

Burası Osmanlıların 18 yıl tahririni yaparak idare ettikleri bir bölgeydi, gene de Osmanlı-İran harplerinin çekişmesinin merkezinde yer alırdı.

İlk matbaa burada kuruldu

Tebriz, 1905 İran Meşrutiyet Devrimi'nin ve 1979'da bugünkü İran'ı meydana getiren devrimin başlangıç noktasıdır. Şüphesiz her zaman canlı bir siyaset ve kültür hayatı olmuştur. İran'da ilk matbaa 1811'de Tebriz'de kuruldu. Eğitimde modernleşmenin ilk kurumlarından sayılan Rüşdiye 19. asır sonunda burada açıldı. İran'ın ilk belediyesi hem kuruluş hem bina olarak Tebriz'dedir.

Azerbaycanlıların bulunduğu her yere tiyatro gelir. İlk Türk tiyatro eserleri Tiflis'te temsil edildi, kurumsal tiyatro ise Tebriz'de toplum hayatına adım attı. Tebriz üniversiteler şehri ama her köşede Türkiye'de üniversite bitiren hekime, mühendis, mimara ve meslek sahiplerine rastlamak mümkün. Azeri Türkçesi sadece sokakta ve evde değil, resmi kurumlarda bile konuşulan bir dil. Ama Farsçayı Azerbaycan okumuşları çok iyi bilir; bu dilin kültürüne, edebiyatına, tarihçiliğine katkıları büyük. Bakü'nün aksine Tebriz aydını Türkçeye çok düşkün ve Farsçaya da çok saygılı. Şehriyar gibi bir Türk şairinin Türkçe şiirleri kadar, Farsça şiirleri de mükemmel; mesela Prof. Rahim Reisnia Osmanlı-İran tarihinin 19. yüzyılı ve modern Türkiye üzerindeki etkileriyle her iki ülkenin tarihçiliğine de katkı yapanlardan.

Unuttuğumuz dil ve müzik

Tebriz'in depremlerine rağmen ta 15. asırdan beri devamlı restore edilen Kapalıçarşı, bugünün Ortadoğu dünyasında yayıldığı alan itibarıyla kendi türünün en geniş ve büyük örneğidir. Bu çarşısı gezmek bir zevk... Tebriz'in halılarının ne olduğu burada anlaşılıyor.

İstanbul'daki Tebriz asıllı Azerbaycanlılar, çok ön plana çıkmazlar da hem iş hayatında hem de kültür hayatımızda önemli yeri olan bir grup. Prof. Ali Polat bu grupta önde gelenlerden biri. Tebriz'deki dostlarımızla ve oraya yatırım yapan diğer Türk işadamlarıyla konuşmak bir keyif; Rıza Resulzade, Mimar Fertus Musavi ve

Ekber Talibi ile Tebriz çarşısını, nl İran uzmanı arkeolog Andre Godart'ın kurduğu Azerbaycan Müzesi'ni ve Yalpaze Mescidi'ni gezmek irfan arttırıcı. Uzun zamandır özlediğim tipte yüklü bir sohbette Tebriz'in aydınları birbirlerinin evlerinde toplanıyorlar ve yaşam biçimlerinde bir incelik gözleniyor. Sohbet bu insanlar için basit bir ifade değil; bir sanat, bir tasvir ustalığı.

Türkçenin nelere kadir olduğunu Tebriz aydınları arasında anlıyorsunuz. Unuttuğumuz dil, unuttuğumuz müzik ve etrafa bakma sanatı Tebriz'de. Ara sıra Türkçe konuşulan dünyanın merkezlerini görmek lazım ama bakmayı ve dinlemeyi bilmek şartıyla.

İRAN İslâm devrimi 2016 itibariyle 37. yaşını sürüyor. Bazı şeylerin bizim bildiğimiz eskiye göre değiştiğini kabul etmek gerekir. Daha ilk anda Türkiye ile vizeler karşılıklı kaldırıldı. 1986 yılı Eylül ayında vizesiz olarak karayoluyla İran'a geçtiğim vakit, öbür tarafa gezmeye giden hoca ve talebe gibi grupların bir yere kaydedildiği, iyi niyetli sınır memurları tarafından bana hissettirilmişti. Yapacak bir şey yoktu; İran'a gitmemek gibi bir seçeneğim olamazdı.

O vakitler İran, Irak ile uzun bir savaşın içindeydi. Buna rağmen hayat daha canlıydı. Şah devrindeki şık hayat ortadan kaybolmuştu. Gerçi o devirdeki Kuzey Tahran yüksek toplumu görgüsüz veya sadece hırsız zenginlerden oluşuyor değildi. Yolsuzluk yaygın olsa da iktidar sahipleri ve onlara yakın olanlar eskiden beri hâkim olan zümreydi ve ortalıkta bir şıklık gezinirdi.

Bu tipleri 1979'dan sonra Avrupa ve Amerika'da da gördük. UNESCO'da küçük rütbeli çalışan mültecilerin içlerinde Rusça dahil iki-üç Avrupa dili bilenler vardı. Çok zevkli ve pahalı giyinirlerdi; güzel sanatların geliştiği bir ülkede, zengin koleksiyonlara sahiptiler. Bugün kendi ismi yeni rejim tarafından da affa uğrayan imparatoriçe Ferah Pehlevi böyle bir grupla birlikte Tahran'da "Ferc" (Halı) müzesini kurmuş, zengin koleksiyonlar oluşturmuş, Safevi ve Kaçar devri resimlerini toplayıp neşre başlamıştı. Kendi tarafından kurulan Pehlevi Vakfı; eski yazmaları, abidelerin envanterini tespit etmeye, bunların ilmi yayınına ve ansiklopedik neşriyata girişmişti.

Şüphesiz ki Güney Tahran sefalet içindeydi. Petrol zenginliği tüketime gidiyordu. Dehşet bir polis rejimi sürüyordu. Ama eğitime, bilhassa da yüksek tahsil ve doktora eğitimine verilen destek övünülecek düzeydeydi. Öte tarafta geniş kitleler Ortaçağ eğitimsizliği içindeydi. İran bugün bile uzman malzemesi bakımından o günün mirasını yiyor.

Yatırımcılarımızın hayalleri iyi ama sonuç alamıyorlar

Yeni İran rejiminin bazı alanlarda İran'ın Ortadoğu'daki rolünü vurguladığına şüphe yok. Geniş ölçekli ilişkilere girişti. Yeni dönemde Türkiye ile ilişkileri de farklı safhalardan geçti. Hiç kimse 1979'dan bugüne kadar Türk-İran ilişkilerini aynı çizgi ve renk üzerinde yorumlayamaz. Karşılıklı açılmanın yanında her zaman çekince ve ihtiyat görülmektedir. Üstelik bu yaklaşımda tek taraf sorumlu tutulamaz.

Bugün İran ve Türk ticareti hemen hemen 10 milyar dolar civarındadır. Büyük kısmı gaz ve ham petrole dayanıyor; tabii Türkiye için bilançoda olumsuz kapatım söz konusu. Aşağı yukarı 25 yıldır Türk sanayici ve yatırımcıları bütün güçleriyle durumu tersine çevirmeye çabılıyor. Yatırımcılarımızın hamleleri kayda değer. Ama neticeyi değiştirmekte zorlanıyorlar.

Cumhurbaşkanımızın İran'a gezisi bir gerçeği ortaya çıkardı. Etkin politikada bazı verilerin değişmesi imkân sağlıyor. İran'la Türkiye'nin yüzde yüz beraber olduğunu söylemek hiçbir zaman mümkün değil. Fakat uluslararası alandaki yaklaşımları Türkiye'ye ister istemez söz hakkı kazandırıyor. Batı Avrupa'da ileri sürülen "Türkiye'nin eksen değiştirme politikası" İran'daki çevreler için pek geçerli değil. Bu, yöneticiler kadar yönetilenler açısından da böyle. Dışişleri Bakanımız bunu önceki demeçlerinde açıkça belirtmişti. Artık dönem gerçekten de eksen politikasının değil, durumu değerlendirmenin zamanıdır; galiba öyle de yapılıyor.

2011 yılında Tahran, Mısır'a destek mitingi ile sarsıldı. Hükümetin düzenlediği bir gösteri değildi. Bu farklı kitlenin talebi İran

için önemliydi ve gözlemlenen oydu ki, göstericiler rahatsız edici biçimde sınırı aştılar. Dolayısıyla İran ve Mübarek rejimi arasındaki nefret hükümetin bu gibi gösterilere tahammülü için yeterli değildi.

Cumhurbaşkanımızın resmi gezisi sırasında kalabalık kitleler başkanı ve heyetini büyük tezahüratla karşıladılar; özellikle Tebriz'de "Yaşasın Türkiye!" nidaları bütün protokol kaidelerini altüst etti. Kalabalık muhteşemdi. İran sıcak bir komşudur ve her an birlikte yaşamayı bilmek gerekir. Bunu siyasi ve iktisadi alanda olduğu kadar kültürel alanda da gözlemek mümkün.

Hoş görünümlü, romantik şehir

İsfahan'ı Şah zamanından hatırlayanlar bu şehre hususi önem verildiğini, hatta 1960'larda eski bir kervansarayın ve kışlânın tadiliyle inşa edilen otelin, o dönemin İran'ı ve hatta Türkiye taşrası için dahi lüks sayılacağını bilirler. Geçen dönemde şehre bir durgunluk çökmüştü, son yıllarda turizmin belirli ölçüde artmasıyla İsfahan yine canlanmaya başladı.

Bir şeyi takdir etmek lazım; İran yönetimi ve halk, İsfahan ve Yezd gibi geleneksel şehirlerin tarihî yapısını ve çevreyi korumakta son derece başarılı, hassas hareket ediyor. İsfahan'da gökdelen yok, müsaade edilmiyor. Bir tanesinin yapımı denendi fakat beğenmediler ve yıktılar. Üzerinde ısrarla durulan nokta, sadece şehirdeki abidelerin değil, civardaki tepelerin dahi profiline dikkat edilmesidir. İran'da mimarlar var ve çevresine sadık uyanık bir halkoyu...

İsfahan her zaman hoş görünümlü, romantik bir şehirdir. 17. asrın Nakş-ı Cihan Meydanı ve üstündeki Mescid-i Şah, Molla Lütfullah Camii, Âli-Kapı yani Bab-ı Âli binası, Kayseriye Çarşısı gibi yerler dışında biraz ötedeki Selçuklu döneminin ünlü Mescid-i Cuma'sı ve civarındaki eski mahalle bile mütevazı ölçülerinde korunuyor. Cumhurbaşkanlık heyeti bunu herhalde dikkate aldı. 17. asırdan beri buraya yerleşen Kayserililerin iktisadi başarıları malum, ama eski Kayseri'nin İsfahan kadar korunmadığını bizim nesil çok iyi bilir.

AZERBAYCAN

BAKÜ'YÜ ilk defa Sovyetler Birliği'nin son yılında görmüştüm. Liberalizm havası vardı ama sadece siyaseten; yeni partiler kuruluyordu, halk her şeyi konuşuyordu ve daha önce bastırılan Ermeni-Azeri gerginliği açığa çıkmak durumundaydı. Mirza Fetalı Ahundov'un yıldönümü münasebetiyle bir araya gelmiştik; doğduğu şehir Şeki'ye de gittik. Taşralarda Sovyetler Birliği henüz yaşıyordu ama bir yönüyle de Sovyet devrindeki taşra rahatlığı hâkimdi. İnsanlar Bakü'de konuşamadıklarını konuşuyordu. Orada derin Azerbaycan'ı kokladığımı hatırlıyorum.

Sonraki gidişim Azerbaycan'ın bağımsızlık dönemi idi. Haydar Aliyev'in son seneleriydi. Petrol zenginliği henüz kendini göstermiyordu. Şehirde bir darlık vardı, taşralarda elektrik kısıntısından bile söz ediliyordu. Yalnız yeni cumhuriyette asayiş berkemaldi. Bürokrasi ve siyasi hayat kontrol altına alınmıştı. Bir şeyi fark ettik ki, insanlar şiddetle eleştirsele dahi âdeti Aliyev döneminden rahatsız değillerdi. En azından ehvenişer diye bakıyorlardı. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Azerbaycan'daki darbe teşebbüsünden Aliyev'i haberdar etmekle galiba doğru seçim yapmıştı.

Bu sefer altı yıllık bir aradan sonra tekrar gittim. Bu dördüncü görüşüm, öbürlerine göre çok kısaydı. 19. yüzyılın Bakü'sü ustalıkla restore edilmiş ve ortaya zengin bir Avrupa başkenti çıkmıştı. Tagiyev ve Nagiyev gibi yerli petrol milyarderlerinin,

Avrupaî eserleri ve yeni Şark mimarisini örnek alan mimarlara inşa ettirdiği bir Bakü'ydü bu. Eski Rusya ve Sovyet şehirlerinin gösterişli merkezlerinden biri olan Bakü, bugün gene aralarındaki en görkemlisi diyebilirim. Doğrusu Azerbaycanlı mimarın, mimari tarih bilgisi ve zevki var. Şayet yeni sermaye bunu uygulamasına devamlı izin verirse...

Müziğe düşkün bir toplum

Lakin gökdelenler ufku kaplamış, şehrin sakinleri bile rahatsız oluyor. Beni de rahatsız eden bir konu bu; birçok tarihî olayı ve anıyı barındıran, bir-iki katlı avlulu binalardan oluşan 19. yüzyıl Bakü'sünün konut mahalleleri gökdelen tehdidi altında... Gözü'nün yaşına bakmadan yıkıyorlar, hatta Mustafa Suphi'nin evi ve gazetesini çıkardığı konut bile tehdit altında dediler; bu ölçüyü kaçırmaktır. Bazı şeylere dikkat etmek lazım. Bakü elbette Azerbaycan'ın kalbi ve başkentidir ama Azerbaycan'ın dışında birçok toplum ve topluluk için de anlamı olan bir şehirdir.

Bakü'nün yeni lüksü henüz diğer şehirlere yayılmamış vaziyette. Eski medeniyetin önemli binaları -ki bundan 19. asrı kastediyoruz- modern Azerbaycan toplumunca benimsenmiş ve kullanılan yapılar. Opera, konser salonu, Reşid Beybudov Mahnı Tiyatrosu gibi yerler müziğe düşkün bir toplumla karşı karşıya olduğumuzu gösterir.

Azerbaycan'da düzenlenen Uluslararası Humaniter Forum'da problemlerin derinlemesine tartışılmaktan ziyade sadece ortaya koyulduğu ve "Biz de bu dünyada varız" mesajının verildiği açık. Süleyman Demirel beşeriyetin problemlerinin ne kadar karmaşık bir biçimde sürdüğünü ve çözümün güç olduğunu ortaya koymuştu. Eski Sovyet cumhuriyetleri açılım ve küresel olma sürecini nasıl değerlendiriyorlar? Din meselelerini ve dünyaya çıkışı başarıyla çözümledikleri doğru ama Batı dünyasının zenginlikleri yanında sorunları ve o dünyadaki coğrafya farklılıklarını ne derecede kavrayıp göğüsleyebileceklerini zaman gösterecek.

RUSYA

DİŞ TİCARET hacmiyle Rusya, bazı yıllar Almanya'nın dahi önüne geçerek, Türkiye'nin bir numaralı ticari partneri olmuştur. Gün geçtikçe iki ülke arasındaki ihracat rakamları artıyor. Değişen Türkiye'yi bu ticaretin bünyesinde de görmek mümkündür. Doğalgaz ve turizmden başka inşaat ve sanayi sektörüne ait ürünler, servis sektörüne ait kalemler göze çarpıyor. Kim ne derse desin; ticari mal ve hizmet akışındaki kompozisyon iki sanayi ülkesine ait bir görünümdür.

Karşılıklı öğrenci mübadelesi yıldan yıla artıyor ve karışık evlilikler de aynı durumda. 20 yılda bu kadar yoğun bir ilişkiye ve başarılı iş birliğine ulaşan iki ülke azdır. Bu iş birliğindeki siyasi vaziyet almalar ve hassas noktalar Batı Avrupa'ninkine benzemiyor. Ama ilişkilerin tümünde tabular ve hassas noktalar da söz konusudur. Şunu söylemek gerekir ki Türk dış politikası geçen 20 yıl içinde bu tehlikeli bölgelerden başarıyla atlamayı bilmiştir.

Moskova işçisinden iş adamına, entelektüelinden eğitimsiz elemanlarına kadar burada yaşayan Türkler için hem problemler hem de imkânlar arz eden bir şehir. Görüldüğü kadarıyla Türkler Moskova'da yaşamaktan ve çalışmaktan memnun. Rus halkı yabancılarla yaşamaya alışkın ve Batı Avrupa'dan farklı olarak Türklere karşı önyargılı, dışlayıcı bir tutumları yok ya da çok daha düşük düzeyde.

Birkaç dönemdir diplomatik temsilciler ve büyükelçiler bu ilişkilerin gelişmesini ustalikle sağladılar. Galiba Rus ve Türk diplomatlar rejim değişikliklerine rağmen iki eski imparatorluğun ananesini, bazen bilinçli bazen bilinçsiz ama ustalarından öğrendikleriyle devam ettirmişler. Mesela büyükelçilerimiz Halil Akıncı ve Nabi Şensoy Rusya deneyimli diplomatlar; eski zamanlardan farklı olarak sefaret erkânının tam kadro Rus dilini kullanmaları, derinliği yansıtan bir görünüm...

Kremlin müzelerindeki salonda Osmanlı eserlerinden oluşan bir sergi açılmıştı. Malzeme 1492'de başlayan Rus-Türk diplomatik ilişkilerinin iki asırlık ürünlerinden oluşuyor; yani Osmanlı sarayının Rusya sarayına gönderdiği elçilik heyetlerinin getirdiği silahlar, at koşum takımları, mücevherat ve kumaşlar, her biri türünün en usta örnekleri...

Topkapı Sarayı ile Kremlin müzeleri birbirleri nezdinde mübâdil iki sergi açtılar. Diplomasi tarihi için değerli iki katalog basıldı.

Tatarlar, Rusların yanında ezik ve yönetilen bir toplum olmadı

Cumartesi günü Kazan'a geçildi. Kazan ilk defa bir Türkiye cumhurbaşkanını gördü. Hem devlet adamları hem de halk heyecanlıydı ama kontrollüydüler.

Tataristan Cumhuriyeti'nin yüzde ellisi Kazan Tatarı, diğer yarısı da Ruslardan ve çeşitli milliyetlerden oluşuyor. Cumhurbaşkanı Şaimiyev ve devleti yöneten erkân, Kremlin ile son derece uyumlu bir politika izlediklerinden, cumhuriyetin petrol ve gelişmiş endüstrilere dayanan zenginliğinin önemlice bir kısmı Tataristan'a bırakılıyor ve bu da orada bir refah oluşturuyor.

Kazan, Rusya'nın eski bir ticaret merkezi; Kazan'ın Tatarları 17. asırdan beri ticarete dizginleri elde tutuyorlardı. Önemli zenginleri vardı. Bunların benzerleri ancak Rusya'nın içinde bulunurdu. Mesela bizim ünlü Yusuf Akçura'nın ailesi Kazan'ın milyonierlerinden Akçurinlerdi. Gene Kazan'ın ilk cumhurbaşkanı

ve çarlık devrinde Duma meclisi üyesi olan Sadri Maksudi'nin damat olduğu Ramiev ailesi de böyleydi.

Kazan Üniversitesi Rusya'nın üçüncü üniversitesidir. Hem Ruslardan hem Tatarlardan çok önemli insanlar burada hoca ve talebe olmuştur. Ayrıca Kazan'ın medreseleri de irticanın değil, İslami yeniliğin yeşerdiği kurumlar oldular. Bugünkü Tataristan ile ticaret hacmi gün geçtikçe hızla artıyor.

11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül; Kazan Cumhurbaşkanı Şaimiyev, Başbakan Minnihanov, Başbakan Yardımcısı ve Kültür Bakanı Zilya Valiyeva'nın da aralarında bulunduğu kalabalık topluluğa verdiği söylevde önemli bir noktaya değindi: "Tataristan şehirli bir toplumdur" dedi. Bu önemli bir gerçeğin dile getirilmesidir. İslam dünyasının içinde müzikten tarihçiliğe, -ünlü balet Nureyev'i çıkaran- sahne sanatlarından mühendisliğe kadar her alanda Kazan Tatarları Rusların yanında ezik ve yönetilen bir toplum olmadılar. Son zamanlarda Kazan'ın Tatarları "Tatar" adını reddediyor ve kendilerini bölgedeki Bolgar Hanlığı ve "Bolgar" kimliğine bağlamak gayretindeler. Birinciye reddetmekle isabetliler; bu Rusya'da Kıpçak Türkler arasında tarih olarak yanlış kullanılan bir isimlendirme ama 10. asrın Bolgarlarına bağlanmak biraz karmaşık bir tarihçilik ve kimlik sorunu gibi görünüyor. Nitekim haklarını elde etmekte ve idareye katılmakta da sert yöntemler değil, ustaca bir iş birliği ile hedefe ulaştılar. Hiç şüphesiz ki Türkiye yönetiminin kalabalık bir bürokrat ve iş adamı grubuyla orada bulunmasının önemi büyüktü.

DÜNYANIN güzel şehirlerinden biri olduğuna hiç şüphe yok, bütün Sovyet dönemi boyunca ihmal edildiğine de... “Leningradlılık” gizli bir St. Petersburg direnişiydi, Leningrad’ın insanları yüzlerinden anlaşılır. Bu sadece kutba yakın coğrafyanın getirdiği beyaz ten, mavi göz ve sarışınlıkla ilgili değildir. St. Petersburglunun davranışı ve yüz hatları bile değişiktir.

Rusya’nın kapalı olduğu yıllarda en çok yaptığım şey, Ankara’daki diplomatların bazılarına veya dışarıda rastladığım delegasyon üyelerine “Leningradlısınız, değil mi?” demektir. Pek az yanılırdım, ilave ederdim: “Farklılık görünüşten belli oluyor.” Doğrusu gururla “evet” derlerdi.

Üç gün boyu çiseleyen yağmur altında Leningrad’ı gezdim diyemeyeceğim, iş görüştüm. Hermitage tıklım tıklımdı; koleksiyonlar bana ayrı bir saatte gösterildi, işimin verdiği o kadar ayrıcalık olsun. Hermitage’in kudretli müdürü Piotrovsky’e bir çar demek mümkün. Bu işi babasından devraldı. Burası onun büyüdüğü müze. O nedenle, İslam sanatçısı olmasına rağmen arkası dönükken Avrupa resminin belli başlı parçalarını da tasvir edebilir.

Onun itirazıyla Neva Nehri üzerine yapılacak bir köprünün projesi çöpe gitti. Çünkü Piotrovsky, Rus cemiyetinin adamı, müzeyi soyan mafyanın elindeki eserleri gazete ilan yoluyla alabildi. Kimse Hermitage’in canını fazlaca yakmayı istemez.

Veremiyle meşhurdu

Şehir I. Dünya Savaşı'na girerken "St. Petersburg" isminden nefret ettiler ve "Petrograd" yaptılar. 1924'te Lenin ölünce de "Leningrad" oldu. Bugün değiştirilen isim, kurucu çarın adını tekrar alsın, "Petrograd" olsun diye beklenirdi; hayır, yeniden "St. Petersburg" oldu. Belediye sınırlarının bittiği noktadan itibaren vilayetin adı gene Leningrad olarak kaldı.

Ruslar tezadı sever; Çariçe Yelizaveta'nın aristokrat kızları yetiştirmek için kurduğu 18. asır Rusya'sının en orijinal müessesesi Smolnıy -ki bizdeki karşılığı 19. asırda kurulan Dar'ül Muallimat (kız yüksek öğretmen) adlı okuldur- ihtilal sırasında Bolşeviklerin karargahı oldu. Çariçe Katherina'nın Potemkin'e hediye ettiği Tauridia yani Kırım Sarayı bugün imparatorluğun büyümesini değil, küçülmeyi temsil eden bir yapı. "Bağımsız Devletler Topluluğu" delegelerinin toplantı mekânı.

St. Petersburg'un beyaz geceleri, şehrin coğrafi konumunun özelliğinden olacak, kendisi ile aynı coğrafi paralelde bulunan Helsinki'de veya biraz güneydeki Tallin'de bu kadar güzel olmaz, an şart ki hava güneşli olsun. Bana göre hava hoş, İstanbul'un sıcağından kaçıp bu yağmurlu ve rüzgârlı yere geldim. Yazın ortasında kış yaşamaya kalkarsan tabii üşütürsün.

St. Petersburg rutubetli havası ve veremiyle meşhurdu; Kafkasya'dan ve güneyden gelen insanlar bir müddet sonra vereme yakalanırdı. Büyük Petro'nun gemileri tuzlu sudan çürürdü. 18. asırda, şehrin sokaklarında zaman zaman aç kurtlar dolaşır, insanlara saldırırmış. Böyle bir yere şehir kurmak az çılgınlık değildir. Rusya bunu iki kere yaptı: St. Petersburg ve Karadeniz kıyısındaki güzel Odessa... Ünlü Fransız kardinalin yeğeni becerikli vali Dük de Richelieu gelene kadar Odessa da kum fırtınaları ve susuzluk ile az uğraşmamıştı.

Her köşede bir tarih var

Çar devrini 700 bin nüfusla kapatan, iç savaşın mahrumiyeti ve göçleriyle nüfusu azalan, Alman kuşatması sırasında nüfusunun yarısı mahvolan şehirde bugün 5 milyon kişi yaşıyor. Rivayete göre kaçak olarak oturanlarla nüfus 8 milyonu buluyormuş. Refah kendini gösteriyor. Cumartesi-pazar dışında St. Petersburg'un sokaklarında arabayla gezmek mümkün değil, yürüyün. Yürürken de her köşede tarihin bir sahifesini okursunuz.

İşte; Tahran'da sefirken Rus sefaretine saldıran kızgın İranlıların katlettiği ünlü yazar Griboyedov'un heykelinin bulunduğu kanalın öbür ucunda, gene suikasta kurban giden II. Aleksandr onuruna yapılan "Kutsanmış Kan" Kilisesi. "Kurtarıcı" unvanını taşıyan çarın kurtardığı Bulgarlar Rusya'ya sırtını döndü. Plevne'den sonra Yeşilköy'e kadar gelen ordunun açlık ve hastalıktan mecali kalmamıştı.

Ayastefanos Barışı ile Rusya'nın bütün elde ettikleri Berlin'de geri alındı. Hürriyet verdiği serfler bir müddet sonra açlıktan öldü, büyük bir kısmı da eski efendilerine sığındı. Yeni dönemde savaş değil; sanayileşme ve okullaşmanın, demiryolunun tek kurtuluş olduğunu II. Abdülhamid kadar II. Aleksandr'ın oğlu III. Aleksandr da anlamıştı. Sulhsever çarın zamanında Türk imparatorluğu ile barış dönemi yaşandı, ta ki I. Dünya Savaşı'na gelene kadar.

St. Petersburg'un her köşesinde bir tarih var. Topu topu üç asırlık bir başkent in bu kadar dolu olması, ancak onun ardındaki halkın dinamizmi ve zengin muhtevası ile açıklanabilir. St. Petersburg'a Türk Hava Yolları'nın seferi var, başkonsolosluk açıldı ama eski imparatorluk dönemi büyükelçilik binamız aranıp sorulmadığı için arada elden çıkmış. Oysa şehrin en mutena semtindeki Kışlık Saray'ın yanı başında mutena binalardan biri olduğunu eski haritalarda görmek mümkündür.

ÇARLARIN SİMBİRSK'İ SOVYETLERİN ULYANOVSK'U

ESKİ SİMBİRSK, yeni Ulyanovsk Volga'nın güney kesiminde o civardaki 600 bin nüfuslu sanayi şehirlerinden biri ama tek başına sanayi ile var olanlardan değil. Geniş Volga, küskün gök ve uçsuz bucaksız ormanların arasında sıkışan Volga şehirleri gibi Simbirsk'in de tek renkliliği nüfusunun dörtte birini bulan Tatar, Finli, Alman ve diğer küçük milletler. Yusuf Akçura buralı. Simbirsk'in önemli ve tanınmış evlatları çok. Bu yıl 204. doğum yıldönümü kutlanan *Oblomov*'un yazarı Gonçarov da buralı. Tabii Rusya'nın ünlü tarihçi ve edibi Karamzin de... Bugün Lenin'in adını taşıyan Nikolai Karamzin kitaplığından başlar da nehir kıyısına doğru yürürseniz; Gonçarov caddesine ve doğduğu eve çıkarsınız. Onun 204. yıldönümünü Milliyet'in kitap ekinde Gonçarov'un romanlarını tahlil eden Aslı Güneş ve *Milliyet Caddesi*'de Oblomovluğu yazan Mümin Sekman'dan başka hatırlayan pek çıkmadı. Gonçarov'un ünlü karakteri Oblomov'un adı, 1960'ların ve 70'lerin Türkiye'sinde dilimizden düşmezdi. Herkesi Oblomovlukla itham eden Oblomovlar ülkesiydik. Yazısını yetiştiremeyen yazar, doçentlik ve doktora tezini teslim edemeyen akademisyen, işini kuramayan mühendisler aslında her ülkede tümen tümen vardır.

Troçki, Türklere Akçura gibi bir milliyetçi üreten Simbirsk için; "İnsanın feodal Rusya'nın dehşetini anlaması için Simbirsk'te büyümesi gerekir" demiş. Simbirsk feodal Rusya'nın zengin kültürünü barındırdı ve Simbirsk'in doğal zenginliği de bazılarına fazlasıyla yeterdi. Bu dehşeti anlayan Simbirsk'te doğan ve büyüyen

Vlamidir İlyiç Lenin idi. Babası o vilayetin maarif müfettişiydi. Üç nesildir devlete hizmet eden bu ailenin “dvoryanin-aristokrasisi”ye mensup olduğu açık. Eğer ağabeyi İlya yaramazlık yapıp da Çar’a karşı suikast teşebbüsünde bulunmasa gül gibi yaşarlardı. Bu sonuncu olay üzerine Kazan Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden uzaklaştırılan 1870 doğumlu genç Vladimir İlyiç Ulyanov’un (Lenin) birkaç yıl sonra aynı üniversitede çıkartılan bir afla açıktan imtihanlara girerek hukuk fakültesini bitirmesini sağlayanlardan biri ünlü Rus burjuva devrimci Aleksandr Kerenski’nin babası Feodor Kerenski’ydi. Tesadüfler acaba tesadüf müdür?

Şehir siyasi baskıya ve ayaklanmaya alışmıştı

Simbirsk’in maarif müdürünün oğlu Vladimir Ulyanov, öbür müdürün oğlu Aleksandr Kerenski’yi Rusya’nın idaresinde ve ihtilal tarihinde izleyen kişi oldu.

1917 Şubat devrimini Marseillaise eşliğinde yapan Kerenski taraftarlarıydı; Ekim ayında kıızıl bayraklar ve Enternasyonal Marşı’nın eşliğinde yapanlar ise Lenin’in Bolşevikleri. Simbirsk hep Simbirsk’ti; aklıktan uzak, çalışkan, eski inançlı (staroverts) Rus tüccarlar yanında Yusuf Akçura’nın ailesi gibi becerikli ve zengin Tatar milyonerler, bereketli bir toprak, kilise, jandarma, tarih ve edebiyat meraklısı dar bir aydın zümre... Simbirsk siyasi baskıya ve ayaklanmaya alışmıştı. 17. yüzyılın ünlü halk lideri Stenka Razin de, ondan sonraki Emilian Pugaçov da ayaklanmalarını orada noktalamışlardı. Ünlü şair Nekrasov’un şu dizesi, “Volga Volga! Baharda taşınca suların örtemez kıyıları. Topraklarımızı baştan başa saran halkımızın ızdırabı kadar” der. Bu dize, Simbirsk’i ve bütün Volga boyu şehirlerini betimler.

Bereketli topraklarda taşranın bütün sıkıcılığına rağmen gymnasium (lise) ve umumi kütüphane ışığı getiriyordu. Lenin’in ölümünden önceki Simbirsk’in Karamzin Kütüphanesi muhteşem bir bilgi eviydi. Ondan sonra da öyle olmaya devam etti; yalnız adını Lenin Kütüphanesi yaptılar. Şehrin adını da Ulyanovsk.

Karamzin Rusya tarihçiliğinin ilk bilimsel ve edebi örneği sayılan eserinde (Rusya Devleti Tarihi), Rusya tarihini çarların etrafında yorumlar. Liberaller ve solcular istedikleri kadar tenkit etsinler, eser hâlâ okunur. Onun sevdiği devletin estetiğidir ve gerekliliğine inancı tamdır. “Otokrasinin Destanı” diye adlandırılan bu on bir cilt, Sovyet devrinde Aleksey Tolstoy’un “Birinci Petro” romanına, Sergei Aizenştayn’ın “Müthiş İvan” filmine yön verecek kadar kuvvetlidir. Ruslar onu tenkit etseler de vazgeçemezler. Otokratlar da liberal nutuk atmayı sever. İnsanların ızdırabı Karamzin’in kalemmini de gayrete getirmiştir; “Zavallı Liza” da olduğu gibi... Yeter ki insanlar Volga kıyısında Oblomovluk yaşamının yanında başka dinamik yaşamların da olduğunu bilsinler.

KIRIM

KIRIM'IN DEĞİŞİMİ

ARA SIRA gidip kokladığım bu şirin adada dolu dolu geçirdiğim bir gün... Katherina'nın Simferopol'ü yani Kırım Hanlığı'nın Akmescit'i çirkin yeni binalarla dolmuş. Kitapçılara uğradım. Gerilim orada da görülüyor. Kırimlı Rusların yazdığı kitaplara karşı Kırimlı Türk Tatarların yazdıkları var. Birinci gruba yani Kırım Ruslarına bakarsan; Kırimlı Türklerin tarihinde hangi adam varsa ya faşisttir veya daha evvel yaşayıp ölmüşse faşizme giriş öncüsüdür. Berikilerin yazdıkları da bunun tam tersi. Bir eğilim daha var, ikinci grup (Türkler) Kırım tarih tezlerini bir şekilde Fransızca ve İngilizce de çıkartmaya başlamış.

Simferopol'ün hemen yanındaki Bahçesaray, Han Saray'ın bulunduğu şehirdir ve Han Saray ise Topkapı Sarayı'nın küçük bir modelidir. Bahçesaray halkının yüzde 40'ı Kırım Türküdür ve diğer küçük unsurların da desteğini aldıkları için belediye onların elinde. Yerleşimleri bu mıntıkaya yığılmış. Artık oturdukları villaları daha görkemli, yaşayışları daha rahat ama her yerde arazi ve yerleşme kavgası var. Bir toprağa adım atmak için hakikaten kulübe diyeceğiniz taştan binacıklar yapılıyor, arkasından uzun davalar, politik gösteriler... Kiev'deki hükümetle pazarlıklar ve yerleşme mahiyet değiştiriyor. Kırım Cumhuriyeti özerk ve Başbakan Cartı* (eski püskü demek) ise Hıristiyan Kıpçaklardan, yenilikçi, iş bitirici ve çözümleyici; onun sayesinde camiler

* 2011 yılında öldü.

yapılabilir. Ortalıkta kilise ve cami inşaatı sayısı paralel olarak yükseliyor.

Türkçe öğretecek okul yok

Simferopol’de artan sayıda Türk iş adamına ve ticari faaliyetlere rağmen başkonsolosluk yok, onun için fahri konsoloslukla Türk kitlesinin sorunları çözülmeye çalışılıyor. Yarımada Türk çocuklarının Türk dilinde eğitim göreceği, hiç değilse yeterince Türkçe öğrenebileceği bir okul da yok. Bu konuda Kırım 1920’lerdeki Sovyet Özerk Cumhuriyeti ve hatta Çarlık dönemindeki eğitim düzeninden daha da sorunlu; çünkü o zamanlar orta dereceli Türk öğretim kurumları hiç değilse karma eğitim veriyordu ve yetişen gençliğin edebi Türkçesi onların İstanbul aydın cemiyeti ile bütünleşmesine dahi yetebiliyordu. Bugün Türkçe yayınlar çeşitli yollarla 300 bin nüfusun eline geçebiliyor. Ama sistematik bir satış, dağıtım yok ve Türkçenin dünya yüzünde edebi bir dil olarak yaygın olmadığı açık. Her yerde bulunan Türk toplulukları sadece Türkçe konuşuyor ve kuşaktan kuşağa da bu Türkçe değişime uğruyor.

Köylerde Kırım Türk Tatarları yerleşmesi artıyor, tarım konusunda daha becerikli ve ileri düzeydeler, bu sebeple pazar da onların eline geçiyor. Üstelik yarımadanın bu eski sahiplerine Özbek, Azeri, Gagavuz ve Ahıska Türkleri gibi unsurlar da katılıyor. Bu küçük grupların toplamı 20 bini geçiyor. İktisadi bakımdan etkinlikleri de artıyor. Köy, bir etnik grubun kimliğini bulması için bugün dahi en etkili yerleşme. Nitekim Kırım köylerindeki mutfak daha zengin ve lezzetli... Yarımadanın asıl sakinleri bu konuda önde gidiyor.

Simferopol Üniversitesi’nde Türkoloji bölümü kuruldu. Bu, Ukrayna’nın büyük münevveri ve Türk tetkiklerinin üstatlarından müteveffa Prof. Omelian Pritsak’ın başarısıdır. Lakin ortaöğretimde Türkçe okutulmuyor ve yayın hayatında faaliyet gösteren kurumlar ortak bir sözlük kullanmazsa yazılı dilin gelişmesi çok zor olur, durum vahimdir.

Kültürel alanda her etkinlik Ankara'dan bekleniyor, gerçi Süleyman Demirel'in ziyaretleri sırasında Ukrayna Cumhuriyeti'ne Kırım'daki Türk Tatarlar Türkiye himayesindeki bir azınlık olarak kabul ettirildi. TİKA; Bahçesaray'daki Zincirli Medrese, Gaspıralı'nın kurduğu ilk Usul-u Cedid Mektebi'nin binası, eski Kırım ve Gözleve'deki camiler gibi birçok binayı tamir ettiriyor. Ama maalesef bu cemaatin eski eserlerini besleyecek bir vakıflar idaresi mevcut değil. Sadaka usulü bağışlarla, Türkiye'nin desteği ile 300 bin kişinin mensup olduğu ülkenin eski kültürü maddi ve manevi yönleriyle hayatını zor sürdürür. Ukrayna her şeye rağmen Avrupa kültürünün bir parçasıdır. Onun hayatıyla bütünleşmek ve Türkiye'yi izlemek gerekir.

Kırım Yarımadası'nda Kefe gibi İtalyan Cenova kültürünün tarihî izlerini taşıyan şehirler vardır. İtalya'nın bu nedenle yarımada'nın tarihi ile ilgilenmeye başladığı görülüyor. Gözleve gibi renkli kültürel şehirler ve nihayet Sivastopol (Akyar) gibi daha bakımlı ama ağırlıklı olarak Rus nüfusun yaşadığı, Karadeniz donanmasının üslendiği askeri bir merkez vardır. Hepsi bu küçük ülkede sorun teşkil edecek tezatlardır.

Sovyet dönemi boyunca çevrenin kirlendiği ve ziraatın gerilediği göze batan bir gerçek... Ünlü Kırım ineklerinden elde edilen süt ürünleri, Kırım balı, Kırım şarapları bugün bulunamaz. Bunun için tarımla uğraşacak bir nüfus gerekiyor. Oysa iki milyonluk nüfusun yüzde 70'ini oluşturan Ruslar bu bölgeye sonradan yerleşen bir kitledir. Tarımla uğraşacak zengin ve eski bir geleneğe sahip değildir. Orta Asya'dan ve diğer şehirlerden geri gelen Kırım'ın asıl halkı da dedelerinin toprağını eski Kırımlılar kadar ustalıkla ekip biçmekte zorlanıyorlar.

Bağcılık çok geriye gitmiş

Bağcılık çok gerilemiş. Çiftçiliği daha iyi yapıyorlar. Bazı ülkeler için Avrupa Birliği ile bütünleşmek bir şanstır ve büyük destek getirir. Ukrayna'nın durumu da böyledir. Tarımda yeni sorunlar

doğdu; eski parti mensupları ve yeni mafya toprakları ele geçiriyor veya satın alıyor. Ünlü meyve bahçelerini kesip yok ediyor. Çünkü meyvecilik her yıl garantili değil; oysa buğday bütün dünyada aranıyor. Köylüler meyveci ise hayat zorlaşıyor, buğday ziraatı artıyor. Âdeta Ortaçağ ekonomisi, insanlar kiracı ve belli dallarda çalışanlar 18. asır İngiltere'si gibi sürülüyor. İnsanlığın kara yazgısı sadece kendini tekrarlıyor gibi... Kırım'ın manzaraları tarım alanlarındaki dış pazara yönelik ekim ve yapılaşmanın tahribiyle değişiyor. Nüfus kalabalık ve verimli değil. Çarlar devrine ve bulunursa Kırım Hanlığı'na ait gravürlere bakarak oylanmak lazım.

Hiç kuşkusuz ta çarlar devrinden gelen kültürel altyapı kendini hissettiriyor. Rusların tiyatroları, okulları, kitabevleri ve kütüphaneleri var. Kırım Tatar tiyatrosu da var. Hem sadece yerli tiyatro eserlerini değil, dünya edebiyatının tercümelerini de temsil ediyorlar. Müzik grupları, folklor grupları mevcut ve pekala Türk tiyatro eserlerinin de bu ülkeden oraya uzanması mümkün.

Doğrusu ara sıra bir tarafından kokladığım bu ülkede tanıdıklar veyahut yayın yoluyla bazı şeyleri daha iyi gözleyebiliyorum. Her yer gibi Kırım da değişiyor. Değişikliğin daha fazla rahatlık getirmek yanında, sorunlar taşıdığı da açık.

DEVLET-i ALIYYE, Moskova Devleti'yle 1490'larda ilişki kurdu. Rusya'nın o zamanki savaş ve barış muhatabı Kırım Hanlığı idi. Bir mümtaz eyaletin hükümdarları olan yani vasal statüdeki Kırım Hanları dış ilişkiler kurabiliyorlardı. Moskova sefirleri de Kırım'ın merkezi sayılabilecek Akmescit'te mukimdi. Kırım Hanlığı, Moskova Rusya'sına karşı Osmanlı Devleti'nin ilişkilerini yönetmeseler de yönlendirdiler. Moskoflara karşı müttefikleri Polonya'ydı. Devlet Giray Han'ın Moskova'yı kuşattığı hatta şehri tahrib ettiği biliniyor. Bu uzaktaki steplerin merkezini uzun boylu elde tutmak mümkün değildi. Devlet-i Aliyye, Rusya'yla ancak Romanovlar devrinde temasa geçmiştir. Viyana Muharası'ndan sonra uzun süren savaşlar sırasında Rusya; Almanya, Polonya ve Venedik'in müttefikiydi. 1699 Karlofça Barışı'ndan sonra 1700 İstanbul Barışı'yla İstanbul'da bir elçilik kurdu. İlk büyükelçi, yazar Lev Tolstoy'un büyük büyük dedesidir.

Pyotr Andreyevich Tolstoy, Petro'nun donanmasındaki ilk amirallerdendi. Yazdığı uzun raporlar (Rus arşivlerindeki) henüz değerlendirilmedi ama o dönemin Osmanlı tarzı için birinci derecede önemi haizdir.

Rusya tarihinin kutsal sayılan hanedanı Ruriklerdir. Ne var ki Korkunç Ivan öldükten sonra onun başmüşaviri aslen bir Tatar olan Boris Godunov tahtı gasp etti. Gaspedilen bu taht Rus tipi bir sahnelemeyele dolduruldu. Halk anarşiye düşen devletin

içinden bir kurtarıcı aradı. Bunun da Rusya'yı tanıyan bir adam olması gerekiyordu. Boris Godunov'un ilk işi Çar'ın reşit olmayan masum küçük oğlunu katletmek oldu. Küçük Çareviç Dimitri'nin Çar tarafından ortadan kaldırdığı söylentisi hemen yayıldı. Kutsal Ruriklerin hanedanı böylelikle sona erdi.

İnanan, inanmayan herkes Dimitri'ye katıldı

Ardından sahte bir Dimitri ortaya çıktı. Polonyalılar onu Boris'in elinden kurtulan hakiki Çareviç gibi allayıp pullayıp Rusya'nın üstüne saldırlar, muhalif çoktu; inanan, inanmayan herkes Dimitri'ye katıldı ve Moskova düştü. Türkçeye de çevrilen Puşkin'in eseri "Boris Godunov" adlı dram okunursa, tiyatro, tarihi nasıl anlatıp yorumluyor canlı örneğiyle görülebilir. Polonya'nın ve sahte Dimitri'nin işgalindeki Moskova ve Rusya 13 yıllık bir fetret dönemi yaşadı. Rusya'yı yabancı istilasından Moskova halkı ve tüccarların reisi Kuzma Minin ile asilzadelerin önderi durumundaki Knez Dimitri Pojarski'nin öncülüğündeki bir isyanla kurtardılar.

Bu ülkenin tahtı hiç de istenen bir nimet değildi. Zemsky Sobor'un (yani bütün asilzadeler ve şehir temsilcilerinin meydana getirdiği büyük meclis) en sakin ve uyumlu üyesi Michael Romanov âdeta yalvar yakar tahta çıkarıldı.

21 Şubat 1613, yeni Rusya tarihinin başlangıcıydı. Romanovlar tahta çıkışlarının 300. yılını, 1913 Şubat'ında bayramlar, açılış törenleriyle oldukça kendilerinden emin, en azından istikbale umutla bakan bir havada kutluyorlardı. Avrupa'nın üzerinde geniş bir harbin kara bulutları dolaşmaktaydı. Milletler nasıl bir yıkımın geleceğinin henüz farkında değillerdi, Rusya da değildi. Tarihçi Vernadsky savaşın sonunda demokrasinin geleceği kehanetinde bulunmuştu. Sosyal Revolüsyonerler ve Bolşevikler de haklı olarak umutlanıyorlardı. Bütün gayri Rus milletler bağımsızlık umudu içindeydiler. Boş bir ümit... Mülteci bir tarih bilgini 1960'larda babama dert yandığında yanımdaydım: "O çarlığı yıkmak için neler yaptık, arkasından gelecek kabusu ne bilelim!"

Romanovlar hanedanı ise, en başta Çar II. Nikola, Japon Savaşı'nın getirdiği hayal kırıklığı ve yenilginin utancını telafi ederiz diye düşünüyorlardı.

En pahalı bedeli bu hanedan ödedi

1913 Rusya seçkinlerinin ve milliyetçilerin kutladığı bir yıldır. Dört yıl sonra koca imparatorluğun yere yıkacağı bir kavim yeni bir umutla Şubat İhtilali'ni yaptı. Romanov hanedanının sonu gelmişti. Çok geçmedi, devrilen Çar'ın iltica talebini kabul etmeyen Avrupalı müttefikler utanılacak bir olaya şahit oldular; Çar ve ailesi, Yekaterinburg'da gaddarca kurşuna dizildi. "Yıkılan tahtlar ve devrilen taçlar" savaştan önce Rusya maliye nazırı Sergei Witte'nin kehanetiydi. O, Rusya'da savaşı istemeyen akıllı liberallerdendi. En pahalı bedeli Romanov hanedanı ödedi. Efsane yayıldı; "Ruriklerin tahtı başkasına uğursuzluk getirir, Büyük Petro varisini kendisi cellata verdi, kızlarıyla hanedan aslında tükendi. Gelen Alman karışımı Rus çarların da hiçbiri yatağında ölmedi" dediler. I. Alexandr'ın meçhul bir inzivaya çekildiği yazıldı. I. Nikola Kırım Savaşı üzerine fücceten gitti. II. Alexandr suikastla öldü. III. Alexandr ise uğradığı bir suikasttan zor kurtuldu ve olayın kalıntılarıyla ömrü tamamlandı. II. Nikola ve ailesinin akıbeti ise en korkuncu oldu. Romanovların bugünkü varisleri bile gurbette birbirleriyle didişmekle meşgul. Ortada tahtın varisi olduğunu iddia eden iki aile üyesi var.

Romanovlar Rusya'sı zengindi, savaşıydı

Romanovlar Rusya'sı bir bakıma imparatorluktu, bir bakıma da Rusya Devleti'nin en ulusal biçimiydi. Devamlı kalkınan bir devletti, belirgin ölçüde zengindi, daha doğrusu bazıları zengindi, devlet savaşıydı. Ama ülkenin sefaletini Hindistan'ın önderlerinden İsmaili mezhebinin lideri Aga Han bile esfle gözlemişti; "Hint'teki işçiler daha iyi durumda. Hiç değilse berbat fabrikalarından çıkıp

temiz hava alabilirler. Rusya'nın soğuşunda bu dahi imkansız" diyor. Yenilgisinde ve zaferlerinde dahi bir yolsuzluk, kitlelere karşı bir acımasızlık vardı.

Rusya bir bakıma Romanovlar devrinde muasır Avrupa medeniyetinin içine girdi. Bir yönüyle de el'an acımasız şartların sürdüğü bir Doğu devletiydi. Uzak Kafkasya'da ve Orta Asya'daki köylüler bile Rusya'nın milyonlarca serf statüsündeki köylüsünden daha iyiydi. Polonya ve Finlandiya gibi ilhak edilen toprakların halkı ise yaşadıkları uygarlık düzeyi bakımından Rusya'nın hep önündeydiler.

18. asırdan itibaren Napolyon istilas ve Japonya seferi hariç tutulursa Rusya'nın savaştığı başlıca devlet Osmanlı Türk İmparatorluğu'ydu. Rusya, Türk İmparatorluğu içindeki Slav kardeşleriyle, Türk İmparatorluğu ise Rusya'daki Müslümanlar ile uğraşıyordu. Tarihteki bu gerilimin aslında gelecekteki bir kültürel alışveriş ve sentez için işe yarayacağı açıktır.

Bu yıl Rusya'da devlet bir görev olarak, birtakım kitleler ise huşu ile Romanovların 404. taht yılını kutladı. Böyle olaylar yaşanan müşterek tarihi, komşu devletler ve milletlerle birlikte anmak için bir vesiledir. Bizde de Türk-Rus tarihiyle ilgili bir-iki konferans ve küçük toplantının yapılması gereklidir.

“O YALAN, bu yalan ama fili yuttu bir yılan” derler. Koca Rusya İmparatorluğu, Kırım Yarımadası içine bütün kavimleri, dilleri ve âdetleri ile farklı dünyaları temsil eden toplumsal sınıflar ile dolmuş. Osmanlı Camii, Tauridia Valisi Voronzov’un İngiliz özentisi sarayı, Kırımlı Tatar mirzaların şark tipi evi, Rus valinin barok konağı, Tatar köylerinin Balkan Anadolu tipi damları, Alman yerleşimcilerin tuğla yapımı çiftlik evleri, herkesin farklı dini ve dili 19. asır Kırım’ının manzaralarını renklendirdi.

Avrupa gibi canlı bir coğrafyada bile pek az ülkenin Kırım Yarımadası kadar renkli bir tarihi, etnik ve kültürel yapısı olabilir. Yaşanan tarih, küçük bir ülke için çok hareketli, büyük çatışmalarla doludur. Bu çatışmalar medeniyet tarihini de içerir.

Yeryüzü tarihinin bütün büyük imparatorlukları için Kırım Yarımadası önemli bir stratejik bölgedir. Yunan ilminin tarih ve coğrafyası orayla erkenden ilgilendi. Ahamenişler İran’ı için bilinen bir bölgeydi. Roma İmparatorluğu Kırım yani Hersones ve Tauridia üzerinden bütün kuzey bölgelerinin ticaretini elinde tutardı. Yarımadanın güneyindeki birçok köy Miken kolonilerine kadar uzanan buluntularla doludur. Soyadını taşıdığı küçük şehrin (Ortay) yanında dahi özgün amfora koleksiyonları çıktı. Osmanlı, Ceneviz kolonisi Kırım ve Kefe’yi kendine benzetti. Sonra Rusya dönemi başladı.

II. Katherina'nın hayalleri fazla süslü ve teatraldı

II. Katherina, bazı bölgelerdeki isimleri, kendini aydınlanma döneminin çok bilgili hükümdarı zannederek Kırım Yarımadası'ndaki şehirlere koydu. Mesela Kefe, Theodosia'ya çevrildi. Aslında burası İtalyanların, Cenevizlilerin Caffa'sıydı ve orada yaşayan Ermeniler de aynı ismi kullanırlardı. Simferopolis (Akmescit), Livadya, Massandra ve II. Nikola'nın 1911'de mimar N. Krasnov tarafından tersim edilen yazlık sarayının bulunduğu Oreanda gibi isimler sonradan yakıştırmadır. Sivastopol Akyar'ın, Yevpatoria Gözleve'nin karşılığı olarak düşünülmüştür. Karadeniz kıyısında kurulan bahriye üssü Odessa da uydurma isimlerdendir. Daha önce Hacıbey denirdi.

Kırım Yarımadası, Avusturya-Alman İmparatoru II. Joseph ile Katherina'nın yeni Grek İmparatorluğu kurmak için teatral gösteriler yaptıkları bölgeydi. Rusya ve Türkiye'nin müşterek tarihine bu tip bir Roma İmparatorluk hayalini ne eski Rurikler ve Romanovlar hanedanı ne de başkaları getirdi. Hâkimiyeti bu şekilde biçimlendirenler evvela Çariçe Yelizaveta'nın (Büyük Petro'nun kızı) başbakanı Kont Münih'tir ve Büyük Petro'ya izafe edilen meşhur vasiyetname de aslında onun kaleme aldığı bir belgedir. II. Katherina'nın hayalleri fazla süslü ve teatraldı. Hatta II. Joseph ile yaptığı müşterek gezi sırasında Kırım'ı alan komutan Potemkin, onların geçtiği yollara tiyatro dekoru olan evler yapmıştır. Bu tip göz boyamacılığa, sahte refah gösterilerine o devirden beri Potemkin Duvarı demek âdet olmuştur.

Aslen Anhalt-Zerbst Dükalığı'nın prensesi olan Katherina, Kırım'ın bereketli toprağını işlemek için bölgeye Alman kolonizatörler yerleştirdi. Bu Avrupa tarihinde Avusturyalı İmparatoriçe Maria Theresia'nın geliştirdiği bir modeldir. Tameşvar-Banat, Erdel, Bukovina gibi Avusturya topraklarına Süebyalı Alman çiftçileri yerleştirerek tarım ve hayvancılığı geliştirmişti. Katherina da Volga boyuna ve Kırım'a Alman yerleştirdi. Geleceğin sorunları da böyle ortaya çıktı.

19. yüzyılın Kırım'ında bir yanda Alman köyleri, bir yanda Kırım'ın Müslüman halkı, bir yanda buralara yerleştirilen ve ilginçtir ki zaman içinde yerli Tatarlara benzeyip onların dilini benimseyen Ruslar, yerli Kırımçak ve Karay Türk Yahudiler vardı. Cenevizlilerden kalan İtalyanlar, ziraatı ve zanaatı götürdü. En iyi bağcılık yapanlar ve en iyi üzümü yetiştirenler Müslümanlardı. Atçılık tabii ki onların işiydi ama yarımada'nın az miktardaki turuncgilleriyle zeytininden hiç kimse anlamıyordu, ağaçlar ziyan olup gidiyordu. Bütün Kırım kıyıları Çar ailesinin muhteşem sarayları Voronzov gibi, bölgenin valisi soyluların sarayları kurdurdukları botanik alanlarıyla süslendi. Bugünün Yalta, Livadya, Suğdak gibi kıyıları maalesef zevksiz ve çevreyi bozan binalarla doluyor. 750 metre yüksekliğindeki Angara tepesinden (Angarski Perevol) bu manzaraları görmek mümkün.

Ukrayna'dan çıkan kerestenin yüzde 70'ini Türkiye alıyormuş

III. Alexandr ve II. Nikola'nın kullandığı Yalta Sarayı, Rusya İmparatorluğu'nun en subtropik ikliminde kurulan hükümdar evi dense yeridir. Osmanlı padişahları her sene, Rus hükümdarları buraya geldiğinde mücavir ülke olduğu için "hoşgeldiniz"e hariciye nazırını veya başmabeyinciye gönderirdi. Hesse Prensesi Alice son çarla daha o veliaht iken evlenmiş ve bu sarayın yanındaki küçük kilisede yeniden vaftiz olarak Alexandra adını almıştır. Son çarın buraya 1911 ve 1914'te ailesiyle geldiği biliniyor. Mutlu sayfiye bu kadarmış. Ana İmparatoriçe Maria Feodorovna iç savaşta çar ailesi ve aristokratlarla sığındığı bölgede oğlunun, gelinin ve torunlarının feci akıbetini bu sarayda öğrendi. Prens Yusupov onun ölümü istediğini ve bu nedenle yaklaşan Kızıl Ordu'dan kaçmak istemediğini belirtiyor. Neticede çar ailesinin sığınmasını kabul etmeyen İngiltere, geride kalanlara Avrupa'ya iltica etmeleri için bir savaş gemisi gönderdi.

Kırım'ın sahilleri Puşkin'den Çehov'a, Büyük Petro'dan son çara, Rusya tarihinin cereyan ettiği bir yerdir. 1774'te resmen kaybedilmesine rağmen Türklerin Kırım Savaşı'nda tekrar adaya çıktığı malum. 1853-56 Savaşı'nın şehitleri adına dikilen bir abide Sivastopol civarındaki bölgede yer alıyor.

Son gezimde bir daha gördüm; bugünün Türkiye'si, Kırım ve Ukrayna ile imparatorluk devrinde dahi görülmeyen yoğun bir ilişki ağı içinde. Mesela Ukrayna ormanlarının çıkardığı kerestenin yüzde 70'ini Türkiye yerinde alıyormuş, ticaret hacmi en aşağı 7-8 milyar doları buluyor diyor. Her gün Sivastopol-İstanbul-Antalya seferleri var. Karadeniz'in kuzeyi yakında yaz sıcaklığında daha uygun bir tatil ortamı olabilecek gibi... Ticaret ve sanayi bir sihirli değnek. Karaman ordularından ve yüz binlerce kolonizatörden daha etkili bir araç olabiliyor.

ÖZBEKİSTAN

1864’TE Rusya İmparatorluğu Orta Asya’da general Kauffman’ın uzun bir mücadelesiyle Hive, Buhara hanlıklarından oluşan ve Hokant’ı da içeren ilhakını tamamladı ve Türkistan vilayetini meydana getirdi. O zamanki önemli şehirler Semerkant ve Buhara’ydı. Buhara emirliği Rusya tahtına sözde özerk bir statü ile bağlıydı. Rusya devlet protokolünde önemli yeri vardı. Ama hepsi o kadar. ... Britanya’nın Hindistan niyabetindeki racalar ve mürvablar gibi olmalıydı, tabii daha da kontrollü. Asıl Türkistan guberniyası yani vilayeti bütün Orta Asya’yı kontrol edecek bir coğrafyayı içeriyordu. Vilayet merkezi ile Rus fatihlerin iktidar merkezi farklı yerdeydi. Taşkent aslında o vakte kadar önemli sayılmayan bir garnizon şehriydi. Uygun coğrafyası, daha mutedil iklimiyle yeşil ve modern bir Orta Asya şehri halinde geliştirildi. Semerkant, ihtilalin ardından bir müddet için Türkistan Sovyet’inin merkezi olsa da daha sonra Taşkent başkent haline geldi.

Alkışlanacak imar düzeni

Özbekistan sınırları Stalin döneminde çizilen bir cumhuriyettir. Bugünkü Orta Asya’nın en zengin bölgesi sayılamaz. Ama petrol, gaz, altın ve çeşitli madenlerden oluşan zenginliğinin yanı sıra Fergana vilayeti ve Zerefşan bölgesinde zengin bir toprağa sahiptir, istikbali de parlaktır. 20 küsur yıl içinde 20 milyon nüfus 30 milyon sınırlarına dayanmıştır. Zenginliği nüfusundadır. Ülkedeki

yüzde 5,5 Tacik (Fars dili grubunda), gene aynı miktarda Rus grupların hepsini bir arada tutmak için resmi dil Özbekçenin yanında Rusça da eski Sovyet cumhuriyetlerinin içinde en geniş ve canlı biçimde kullanılır.

Hiç şüphe yok ki Özbekistan, Volga Rusya'sının dışında eski Sovyetler'de ve bugünkü Orta Asya'da en çok tarih tüten bölge-dir. Hive, Buhara ve Semerkant'ın dışında Zerefşan ve Fergana vadisinde nice şehirler vardır ki buralarda Ortaçağın atmosferini bütün ihtişamıyla yaşamak mümkündür. Semerkant'ta Registan Meydanı, Buhara'da Minare-i Kalın ve Hoykalın medresesi gibi yerlerde tıpkı ocaktaki ateşin karşısında oturur gibi saatlerce oturup tasavvur ve tefekküre dalabilirsiniz. Bağımsızlığından beri aynı Rusya'nın St. Petersburg'unda olduğu gibi Özbekistan'ın Taşkent ve diğer büyük şehirlerinde de alkışlanacak bir imar düzeni uygulanıyor. Üç kattan fazlası yasak, Kruşçev devrinden kalan tatsız binalara nispet; yeni yapılanlarda ancak geleneksel üslûbun görünümelerini benimseyecek tersimlere müsaade var.

Karayollarında bir gelişme söz konusu, ancak bu ilerleme yavaş. Demiryolu ulaşımında hızlı tren uygulamasına geçiliyor. Ama sanayide nitelik değiştirmesi bütün eski Sovyetler'de olduğu gibi henüz hâkim değil. Özbekistan halkı iki dilli; Rusça ve Özbekçe. Tacikler gibi gruplarda bu, Farsça ile birlikte üçe çıkıyor. Şiir ve edebiyat seviliyor, resim ciddiye alınıyor. Sokak ressamlarının bile sulu boya tekniklerini mükemmel olarak kullandığını görüyoruz.

Hiç kuşkusuz ki Özbekistan kültürel modernleşmenin ve toplumsal geleneklerin değişiminin daha hızlısını hatta Sovyet döneminden de hızlısını bu dönemde yaşayacak. Sermaye ve rekabet modayı etkiliyor. Sovyet devrinde bile muhafazakar olan kadın erkek ilişkileri nitelik değiştiriyor. Anglo-Sakson kültürü sırf kafeler ve diskoteklerle sınırlı değil; dış dünyada, hatta Türkiye'de bile eğitim görmek Özbekistan'da hayli değişiklik yapmış. Taşkent'in yüzeyinden eski Sovyet Türkistan'ının manzaraları silinmiş.

Özbekistan yeni müzelerin, kütüphanelerin merkezi. Büyük gelir farklılıklarına rağmen insanlar sokağa çıkmaya başlıyor fakat Özbek hayatı halen evle ve akraba ziyaretleriyle sınırlı. Cana yakın insanlar ama gelenekçilik hâkim. Semerkant, Buhara ve Fergana'yı gezmeyip Hive'nin ne olduğunu anlamadan Türk tarihinin gelişimini kavramak çok zor. İlk Türk Müslüman devlet Karahanlıların hâkimiyeti 10. asırdan 12. asır başlarına kadar sürdü. Bölgenin Türkleşme tarihi Azerbaycan ve Anadolu'nunkine paralel.

Âlimler bu dili sürdürdü

Her şeye rağmen unutmayalım ki 12. asra kadar bugünkü Özbekistan, İran kültürünün ve Fars dilinin 'dari' dediğimiz edebi lehçesinin hâkim olduğu bir dünyaydı. İsmail-i Buhari gibi büyük din bilginleri, Tirmizi gibi büyük gramerciler, İbn-i Sina gibi büyük tabip ve âlimler bu kültürü ve dili devam ettirdi. Onlar Müslüman dünyasında ayrı bir dilden gelmiş olup Arap diliyle yazsa da yeni bir çıkır açan âlim ve sanatkar kalabalığının sadece üç önemli ismidir.

Orta Asya bir zamanlar çok zengindi; Abbasilerden sonraki parçalanmada ortaya çıkan ve 11. asra kadar devam eden Samaniler Devleti bugünkü Orta Asya'nın ve İran'ın önemli bir kısmını içeriyordu. Ticaret ve zanaatlar gelişmişti.

Türkiye'de turizmin alışveriş ve eğlence gezileri ötesinde kültür turizmine yönelmesi gerekir. Orta Asya, İran, Volga boyu Rusya'sı, inşallah Suriye ve Balkanlar tatil hedeflerimiz haline gelmelidir.

Buhara'ya üç gün ayırıp bütün medrese, mescit ve kapalıçarşı ziyaret edilmeli. İmkân olursa denetimin sıklığına göre Buhara'nın Yahudi mahallelerini, ünlü sinagogunu da gezmeli ve tabii Buhara Ark Kalesi ve hemen yanı başındaki Samanîler devrinin en ünlü türbesi (İsmail Samanî) Mir-Arab medresesi görülmeli. Medresenin önünde yetenekli Özbeklerin suluboya resimlerini almayı unutmamalı. Orta Asya medeniyetinin eserlerini fotoğraflamaktan daha güzel ifade ediyorlar.

Semerkant'ta Registan Meydanı'ndaki medreselerin karşısında bir gece hayal kurmak hayat boyu unutulmayacak anlardır. Eyüp Sultan'dan sonra bu dünyanın en mistik ve güzel kabristanı (nekopol) Semerkant'ın Şah-ı Zinde'sindeki hükümdar türbeleri şehridir. Ve de İslam dünyasında ilim güneşinin kızıl muhteşem akşamı Uluğ Beğ medrese ve rasathanesidir.

TUNA

TÜRKLERİN tarihinde ve hafızasında Tuna Nehri çok canlı ve gündeldir. Bunun en belirgin göstergesi “Tuna” isminin yaygınlığıdır. Tuna ismi sadece gemi, otel, lokanta, cadde ve sokaklara değil; Türk halkının kız ve erkek çocuklarına dahi koyduğu bir isimdir. Herhangi bir Türk şehrinin telefon rehberine baktığınızda “Tuna”, “Tunalı”, “Tunaboylu”, “Tunasoylu” gibi sayısız soyadıyla karşılaşsınız. Osmanlı İmparatorluğu’nun Rumeli denen Avrupa kısımları 70 sene öncesine kadar Türklerle meskundu ve 1950-1960’lardaki toplu göçlere rağmen, özellikle Bulgaristan, Makedonya ve Batı Trakya’da halen kalabalık Türk azınlık grupları yaşıyor.

Tuna Nehri büyük Roma İmparatorluğu’nun barış içinde kullandığı güzel, uzun bir nehirdi. Bulgaristan’ın Filibe’inde, Sofya’da, bugünkü Romanya’da klasik imparatorluğun kalıntılarına rastlanır. Bugünkü Romanya, ulusal dili itibarıyla Eski Roma ve Latin geleneğine en yakın ülkedir. M.S. 1. yüzyılda ünlü Romalı şair Ovidius’un, sürgüne gönderildiği bu yerde en bedbin ve özlem dolu şiirlerini yazdığı malum. Onun İtalya’ya duyduğu hasret, insanlığın şiir dağarcığına önemli bir katkı yapmasını sağladı. Roma’dan mütemadiyen sürgün cezasının affını istedi, ama Dacia onun hayatının son perdesini teşkil ediyor. Latin geleneğine bağlı olmakla övünen çağdaş Romanya, Roma edebiyatının bu ünlü kişiliğini misafir etmiş olmaktan onur duyuyor ve onun heykellerine, başta Bükreş olmak üzere pek çok yerde rastlanıyor.

Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu döneminde Tuna Nehri, kuzey kıyısındaki barbar kabileler karşısında sınırdı. İmparatorluğun uzun ömrü kuzeydeki bu kavimlerle Tuna sınırında mücadele ile geçti.

Büyük Bulgaristan, Sırbistan çarlıklarından sonra da nehir, Doğu Roma medeniyetinin ve Ortodoks inancın sınırı haline geldi. Tuna Nehri, bu uygarlık ve inancı uzak ülkelere ulaştıran kültür yoluydu. 14. yüzyıl sonlarından itibaren Bulgaristan'ı (1385'te Sofya) ve Doğu Sırbistan'ı (1386'da Niş) fetheden Osmanlı Devleti bu nehir üzerine yayıldı. Bir yüzyıl sonra, Kanuni döneminde ise Macaristan bir Osmanlı eyaleti olarak teşkilatlandırıldı ve Tuna Nehri Osmanlı hâkimiyetinin belindeki altın kemer oldu. Tuna'nın bugünkü Karadeniz limanları ve Belgrad arasında kalan mansabı, Osmanlı İmparatorluğu'nun başlıca yoğun yerleşim birimlerinden biri haline geldi.

Osmanlı döneminde Tuna vilayetleri, gayet verimli arazileri, düzgün süvari ve askeri yolları dolayısıyla tesisler kurulan ve gelişen şehirlerin olduğu bölgelerdir. Tuna Nehri boyunca yayılan ve çeşitli dini etnik unsurlarla renklenmiş Osmanlı Balkanları, en ilginç ve renkli tasvirlerinden birini Nobel ödüllü Sırp yazar İvo Andriç'in *Drina Köprüsü* adlı romanında bulmuştur.

Osmanlı Tuna'sının en göze çarpan kenti Belgrad'dır. Belgrad'ı Türkler 1440'ta kuşattılsa da alamadılar. Sırbistan'ın merkezi bu tarihte Macar Krallığı'nın elindeydi ve Tuna boyunca Macar-Türk rekabeti başlamıştı. Savaşın dışında Slavların, Macarların ve Türklerin karşılaştığı bu topraklarda dil, âdetler, giyim kuşam ve mutfağı içeren önemli bir kültür alışverişi hasıl oldu. Türk mutfağının halen en sevilen yemeklerinden Macar gulaşı (Macarların stepteki çobanına verilen ad ve onların yaptığı yemek) bu devirden kalmadır. Sırpça ve Macarcada sayısız Türkçe kelime vardır; Türkçede de Sırpça ve Macarcadan gelme kelimeler bu dönemi anımsatır.

1443'te Macarlar ve Almanlar, ünlü Macar komutanı Hunyadi Yanoş'un önderliğinde, Osmanlı ordularının Balkanlardaki

mevzilerini sökerek ilerlediler. Balkan Slavları onlara katıldı ve Zlatitsa'da bir galibiyet elde ettiler. Bir yıl sonra ise 1444'te, Varna'da bir müşterek Haçlı ordusu yenildi. Osmanlı Türkleri bu Varna Zaferi ile 500 yıllık Balkan hâkimiyetini pekiştirdiler. Karadeniz'deki Sulina (Sünne) ve Belgrad arası, bundan sonraki kaderini, yani tarihindeki Osmanlı asırlarını yaşayacaktır.

Tuna Nehri ve çevresi tarihte devletler kurmuş, milli dillerini kilisede ve kançılaryada devlet işlerinde kullanmış, yazılı edebiyatları olan halkların alanıdır. Bizans (Doğu Roma) ve Şarlman İmparatorlukları'nın ardından gelen Avrupa'nın üçüncü imparatorluğu, Bulgarların birinci çarlığıydı. Sırpların Stefan Duşan İmparatorluğu da tarihe damgasını vurmuş bir imparatorluktur. Arnavutlar ise tüm bu imparatorlukların âdeta yönetici sınıfını oluşturmuştur. Osmanlı baş vezirlerinin bilenen yirmi sekiz tanesi Arnavut'tur.

Nihayet Osmanlı Türk İmparatorluğu bölgede teşkilatlanmış ve 500 yıl kadar kalmıştır. Osmanlı siyasi iktisadi birliği, çeşitli dil ve dinden milletlerin renkli bir Balkan oluşturmasını sağlamıştır. Bölgede Voskopoj, Köstence (Konstanza), Kalas (Galati), İsmail (İzmayıl), Niş ve tabii ki Belgrad önemli ve renkli kültürü olan merkezlerdir. Rusçuk (Ruse) ve Vidin, Osmanlı tarihinde bilhassa 17. yüzyıldaki ilginç siyasi ve sosyal yapılanmalarıyla tanınan Tuna boyundaki liman şehirleridir. Vidinli Pazvantoglu Osman, bölgede tarih boyunca pek çok örneği görülen diktatör yerel lordlardandır. İstanbul'a bile kafa tutmuş ve 18. yüzyılda bu bölgenin kalkınmasında önemli payı olmuştur.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti bugünkü Bulgaristan'a tekabül eden ve merkezi Rusçuk olan bir Tuna vilayeti kurmuştu. Babıali bu vilayetin başına da ünlü vali Mithat Paşa'yı getirmişti. Mithat Paşa bugünkü Bulgaristan'ın altyapısını hazırlayan vali olarak bilinir. Osmanlı Devleti'ndeki ilk bankayı o kurdu, ziraatı geliştirecek çeşitli tedbirler aldı, yollar ve köprüler yaptırdı. Tuna üzerinde ulaşımı geliştirmek için bir vapur şirketi kurdurdu. Halkın idareye katılmasını sağladı. Seçimlere dayalı meclisler oluşturdu. Bulgarca ve Türkçe olarak *Tuna* isimli bir gazete çıkarttı.

Bu dönemde Rusçuk (Ruse), Bulgar kültür reformlarının önemli merkezidir. Bulgar ulusal uyanışının da öncü şehirlerindendir. Rus-Türk siyasi çatışmasının cereyan ettiği ilginç bir alandır. Nihayet Silistre (1853-54) ve Plevne (1877-78) Osmanlı-Rus Savaşları'nın sergilendiği podyumlardır. Tuna, kıyılarında Rus-Türk savaşlarının meydana geldiği bir nehirdir. İki taraf yığıtçe çarpışmıştır. Modern Bulgaristan işte bu savaşların sonunda ortaya çıkmıştır. Bir gezgin Bulgaristan'ın muhtelif yerlerini dolaşırken bu savaşlarla ilgili anıtlar görecektir. Alyoşa (Rus askerine verilen isim) ve Rus Çarı II. Aleksandr'a dikilen heykeller bunlardandır.

1855'teki savaştan sonra sınır aynı kalmıştı, zira Rusya yenilmişti. 1878'de ise Rusya o zamanki Tuna vilayetine, yani bugünkü Bulgaristan'a girdi. Bu savaş üzerine toplanan 1878 Berlin Kongresi'ne göre yarı bağımsız bir Bulgar Prensliği kuruldu. Yeni idareyle bağdaşamayan yüz binlerce Müslüman Türkiye'ye göç etti ve Türkiye'nin iktisadi-kültürel yapısında önemli bir değişiklik meydana geldi. Anadolu halkının ciddi bir kesimi buradan göç edenlerin çocukları, torunlarıdır.

Tuna Nehri Viyana ve Köstence'yi birbirine bağlar. Okumuş insanlar Belgrad, Sofya ve Rusçuk'ta Almanca konuşur. Avrupa tipi kafelerde otururlar. Bir yandan da 19. yüzyılın Batı medeniyetini temsil eden Fransa'ya dönüktürler. Balkan şehirleri bilhassa meydancıkları ile 19. yüzyılda, Fransa taşra kentlerinin görünümüne bürünmüştür. Balkan aydınlarının günümüzde dahi, herkes gibi İngilizce değil de çoğunlukla Fransızca ve Almanca bilmeleri, işte bu ilginç kültürel etkileşimden dolayıdır.

40 yıldan uzun süren komünizm dönemi Balkanlarda kültürel yönden de bir buzhaneye etkisi yarattı. İlginç bir kültüre, giyime ve üslûba sahip bir ihtiyarın yeni dünyaya açılışını yaşıyoruz âdetâ. Bütün Tuna boyu ülkelerinde kalabalık milli azınlıklar vardı; bunlar iki dünya savaşı arasındaki çatışmaların ve sert politikaların nedeniydi.

Balkanlar tezatların kıtasıdır. Bu mümbit, eski, köklü ve yorgun nehrin etrafında bakalım hangi politika hâkim olacak.

Sünne-Belgrad-Budapeşte arası yeryüzünün en güzel, en kültür fıskıran bölgesi; insanların burada sulh içinde yaşamasını ve ziyaretçilerin Tuna gezilerinde güler yüzlü ev sahipleri görmesini dileriz. Tuna, acı tatlı tarihiyle Balkan halklarının ortak tarihidir. Bugün çoğu Tuna ülkelerinin tarihçileri, geçmişin acılarını abartmakta, renkli ve tatlı yönlerini ise pek hatırlamamaktadırlar. Bunun aksi yapıldığı takdirde Tuna, daha sevecen, daha içimizi aydınlatan bir ortamda Karadeniz'e doğru akacaktır. Tarihi bilelim, ama geçmişin kinini tutmaktan çok, geleceği daha iyi kurmak için.

BOSNA

SON YILLARIN en ilginç Müslüman din görevlisi ve bilgini, Bosna Müslümanlarının lideri Reisü'l-ulema Mustafa Ceriç'tir. Böyle dini liderler tarafından yönetilen bir toplumun da herkesin saygı duyacağı bir Müslüman yaşam tarzı ve kültürü sergilemesi anlaşılır. Bunaldığımız zaman Bosna'ya gitmeliyiz; müezzinin kendi sesiyle İstanbul usulü ezan okuduğu camileri ve şehirde Osmanlı hayatının izlerinin devamını yakından görürüz. Bosna Müslümanlığı bugünkü Reisü'l-ulema ve vakıf idaresinin önemli katkısıyla şekillenmiştir.

Medreseler en seçkin âlimleri yetiştirdi

1878 Berlin Kongresi Bosna'yı Avusturya-Macaristan işgaline terk etti. Bu kolay bir işgal değildi. Bosna Müslümanları direndi, Bosna ne Avusturya İmparatorluğu'nun ne de Macar Krallığı'nın doğrudan idaresi altında olacaktı. Doğrusu müşterek işgali temsil eden Vali Benjamin Kallay, Bosna Müslümanlarına meyleden bir politika izleyebildi. Ama bu, Müslüman nüfusun şikâyetlerini önlemedi. Kayıtlara göre II. Abdülhamid'in 25. cülus yıldönümünde Bosna Müslümanlarının şenlik izni taleplerini Avusturya engellemişti. Bu gibi şikâyetlerin mercii ya Viyana'daki Devlet-i Aliyye sefaretiydi ya da ilginç bir biçimde Budapeşte'de Macarlardan himaye görerek çalışan Bosna Müslümanları komitesi.

Fatih Sultan Mehmed'in fethinden beri Bosna ülkesi yavaş yavaş Müslümanlaşmaktaydı. Ama insanlar sadece İslam'a girmekle kalmadılar. Osmanlı İslam kültürüne en büyük katkı yapanlardan biri de Bosna ülkesi oldu, medreseleri en seçkin âlimleri yetiştirdi. Hafız gibi demir leblebi sayılan büyük İran şairinin İranlılara ve Türklere parmak ısırtacak en iyi yorumunu Bosnalı Sudi yapmıştır. 16. asrın bu büyük felsefe ve edebiyat yorumcusunun eserine hâlâ başvurulur.

Pozitif ayrımcı bir rekabet

Bosna, Avusturya-Macaristan'ın 30. işgal yılında bu federatif imparatorluk tarafından resmen ilhak edildi. Bosnalılar ayaklandı, Türkiye'de boykotlar yapıldı ama nihayet durum kabul edildi. Sadrazam Hilmi Paşa, Hariciye Müsteşarı Narodunghian Efendi ve İstanbul'daki Avusturya-Macaristan sefiri Marki Pallavicini arasında ünlü İstanbul Protokolü imzalandı. Dokuz maddelik bu protokole göre Berlin Kongresi'nde kararlaştırılan statü daha bir açıklığa kavuşturulacaktı; Bosna'daki Müslüman halkın dini idarelerinin ve vakıflarının statüsü tespit ediliyordu. Osmanlı ve İslam tarihinde ilk defa, Hristiyan devletin idaresine geçen bir Müslüman toplumun din görevlilerinin tayin ve terfii halife olarak Osmanlı Devleti'nin ilgili kurumlarına yani İstanbul'daki şeyhülislamlığa bırakılıyordu. Oradaki vakıflar için de buna benzer bir statü tespit edilmişti. Önemi şudur: 1912'de elden çıkan Trablusgarp için de İtalya ile böyle benzer bir antlaşma imzalandı, pratikte uygulanmamasına rağmen Girit de bunun ardından geldi. İlginç bir paralellikle, Yunanistan'a bırakılan Batı Trakya ve Ege Adaları'na da uygulandı. Ama buradaki Ortodoks-Helen halkın kilise ve manastırlarının idaresiyle görevli en yüksek organ Atina'daki başpiskoposluk değil, Fener'deki ekümenik patrik olmuştur. Aynı statü bugün de devam ediyor. Yunanistan adaları, Batı Trakya ve Girit'in Ortodoks halkı, el'an Fener'deki patrikhanenin ruhani idaresi ve mali idari vesayeti altındadır.

Ayrıntısı ile saptanan bu yeni statü, imparatorluğun son 10 yılı kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin geçen 90 yılını da kapsar. Ne var ki Bosna Müslümanları konusunda Türkiye Cumhuriyeti laik prensipleri nedeniyle dini idareye karışmamış ve onu etkilememiştir. Şu kadarını da söylemek gerekir: Bosna-Hersek'teki Müslüman halk, Avusturya imparatorluk tacı ve Macar krallık tacına bağlı bürokratlar arasında pozitif ayrımcı bir rekabet yarattı. Dönemin Osmanlı arşivi vesikalarına göre, Budapeşte'deki Müslümanların komitesi Bosna ile yakından ilgileniyordu ve Babıali, Bosna için sadece Viyana'daki diplomatik misyonla değil, bu komite ile de yakın ilişkideydi.

Her yerde Boşnak mahalleleri kuruldu

Gelen raporlar Bosna'daki Müslümanlar üzerinde baskıdan söz ediyordu. Macar asıllı yönetici Benjamin Kallay'ın müspet tedbirlerine karşı bu raporlarda abartma da olabiliirdi ama Bosna'dan göç de devam etmekteydi. Halk o zamanın Ankara gibi uzak Anadolu şehirlerinde dahi Boşnak mahalleleri kuruyordu.

İkinci problem vakıflar konusundaydı, çünkü vakıf eserleri imparatorluk çapında bir ağ teşkil ediyordu. Mesela Edirne'deki Selimiye Camii'nin gelirini sağlayan bazı vakıflar bugünkü Bulgaristan ve Yunanistan topraklarındadır; İstanbul'daki bazı dükânlar da Saraybosna'daki bir caminin vakfına aittir. Bu sorun Avusturya-Macaristan idaresi ile Müslümanlar ve Türk imparatorluğu arasında sorun çıkarıyordu.

Auschwitz'teki sözleri hâlâ unutulmadı

Reisü'l-ulema teşkilatı o dönemdeki Rusya imparatorluğu, Fransa veya Britanya kolonilerinde görülmeyecek bir özgünlük oluşturmuştu. Din görevlileri İstanbul'da okuyabiliyordu. Ne var ki 1940'lardan sonra bu durum değişti. Bosna'nın baş müftüsü yani Reisü'l-ulema Mustafa Ceriç Mısır'da okumak zorunda

kaldı. Kendisi Türkçe bilmiyor. Ama teşkilattaki din görevlilerine Türkçe öğrenmeyi zorunlu tutuyor. Çeriç'in İngilizcesi de akıcı ve zengin. UNESCO'nun ırkçılığa karşı olan komitesinin Auschwitz'e tertiplelediği gezi ve kamptaki törende söyledikleri hâlâ unutulmuyor ve sık sık da başka toplantılarda zikrediliyor. Benim bildiğim kadarıyla şu an doğuda ve batıdaki çevrelerde Mustafa Çeriç kadar aydınlık ve saygı gören bir Müslüman din bilgini ve görevlisi yoktur. Ne var ki Bosna savaşı içinde Sırp tecavüzü ile doğan çocuklara sahip çıkmakta olumlu puan alamadı. Annelerinin terkettiği bu bebeleri ne Boşnak grup ne de diğer Müslüman milletler sahiplenmediler. Bu konuda sadece Müslüman din görevlileri değil, İslam dünyası ve özellikle de ülkemiz kusurlu ve ihmalkârdır.

MAKEDONYA

Etnik bakımdan renkli olan Balkan ülkelerinin içinde en renklisi Makedonya... Burası bir milliyetler deposu... “Karışık dondurma” Makedonya dendiği kadar var.

Birkaç yılda Makedonya’da ne değişmiş? Önce güvenlik; o zaman başkent Üsküp’ten 60 km. öteye, Kalkandelen’e (Tetova) gide-memiştik. Yolu Arnavut savaşıçılar tutmuştu. Bugün o sorun yok.

Ne var ki ülkede Slav, Makedon, Türk ve Arnavut gruplar arasındaki anlaşma gereği, köyde çoğunluğa sahip grupların ulusal bayraklarını çekme, sadece o dilde eğitim, hatta bilim akademilerinin coğrafya ve tarih neşriyatlarını boykot gibi olaylar huzursuzluk kaynağı... Ama cumhuriyet bütün bu güçlüklerin ortasında yaşamaya çalışıyor. Makedonya’nın bütüncül varlığını, dış politikasının gereği olarak titizlikle savunan ülkelerin başında da Türkiye geliyor.

Gostivar yeni Makedonya’nın zenginliğinin, daha doğrusu artan refahının göstergesi olan bir ortam ama problemler de ortada. 20 sene evvelinin güzelim konakları ve pitoresk sokaklarından hemen hiçbir şey kalmamış. Her yerde yeni yetme binalar... Mamafih, Makedonya ve Türkiye ticaretinin etkin ismi, ev sahibimiz Eyüp Kahveci’nin götürdüğü bir aile yemeğinden anlaşıyor ki, geleneksel hayat değişen garip inşaat ortamına rağmen olduğu gibi devam etmekte.

İki milyon nüfusun üçte biri yani 700 bin kadarı başkent Üsküp’te yaşıyor. 1 milyon 400 bin nüfusa sahip olan Slav Makedonyalı,

yüzde 64'ü oluşturuyor. Yüzde 30 Arnavut, yüzde 3 de Türk... Geriye kalanlar Eflaklı ve Sırp gibi küçük etnik gruplar...

AB'nin burayı korumak için çaba sarf etmesi

Kalkandelen (Tetova) yolunda bağlar ve bahçeler göz alıyor; bereketli Balkanlarda bir arada yaşamayı bilmek lazım. Batı Makedonya'da cami ve minare sayısı artmış, bu birkaç yıl evveline göre önemli bir değişiklik. Yunanlılar en büyük yatırımcı, ardından Sırp'lar ve Türkler geliyor.

En sulhsever ve endüstride çeşitlilik gösteren yatırım Türklerinki. İnsan dış ülkelerde Türk sanayiinin geçtiği safhaları bazen daha iyi görüyor. Ohrid Antlaşması'ndan beri Balkanlarda asayiş tamam. Kalkandelen'de ünlü Harabati Baba Tekkesi ve 1833 tarihli Abdurrahman Paşa Konağı, 18-19. asrın Osmanlı Balkanlarındaki yenilenmenin tarihini gösteren eserler.

Bir ülkede etnik renklilik hakikaten bir zenginlik ama bu zenginliğin o ülkede yaşayan zümrelerin kendi üretimi olması lazım. Ismarlama kültür kalıplarıyla galiba renklilik ve zenginlikten çok sıkıntı doğuyor.

Tarihte Büyük İskender, Justinyen, Mustafa Kemal gibi komutanlar ve devlet adamlarını yetiştiren Makedonya'nın tarihine sahip çıkması, özgün kişiliğini koruması için komşularının ve Avrupa'nın gayret göstermesi gerekiyor. Oysa AB, Yunanistan'ın kaptisleriyle önce bayraktaki Vergina güneşini kaldırdı; sonra da cumhuriyetin ismini değiştirip üç kelimelik, akılda bile tutulması zor bir isim vermeye kalktı.

Türk dış politikasının en tutarlı yönlerinden biri Makedonya'nın Makedonyalılara ait olduğunu vurgulamasıdır. Bu güzel ülkenin, Avrupa'nın en çok dışarıya turist yollayan ülkelerinden biri olması, belki de sakinlerine hissettirilen bu bunalımdan ileri gelmektedir.

ARNAVUTLUK

ARNAVUTLARIN Kruja'sındayız. Osmanlı'nın ünlü Akçahisar'ı; 15. yüzyılın ortasında iki Osmanlı padişahını yani iki ünlü mareşali uğraştıran İskender Bey Kastriota'nın, kuşatmacıları bezdirdiği kale... Enver Hoca devrinde bir ulusal abide olarak restore edilmiş ve müzesi kurulmuş. Bugün Osmanlı karşıtı tarih görüşü yeniden gözden geçiriliyor, zira İskender Bey'in savaşçılığını kabul etmek ve başarısını belirtmek için bu denli bir karşıt yorum gerekli mi deniyor.

Kruja, Arnavut milliyetçilerinin, Rönesans devri dedikleri dönemde merkezileştirdikleri bir yer. Arnavutluk'un Fraşeri, Topi yahut Topdani, Dukakin gibi aileleri bu kalenin içinde kurulan müzede portreleriyle ve büstleriyle kurucu babalar olarak kutsanıyor. Ama Arnavut milliyetçiliğinin ilginç niteliği de burada açığa çıkıyor.

Bağımsızlık için uğraşan Fraşerilerden Şemsettin Sami Bey kültürel milliyetçiliğimizin mimarlarından, hatta milli bilinci de uyandıranlardan. Ansiklopedimizi, çağdaş imlamızı, lügatlerimizi, üstelik başarılı bir örnek olmasa da ilk romanımızı ona borçluyuz. Aynı şekilde Şemsettin Sami Bey, Arnavut tiyatrosunun ve alfabesinin öncüsü. Eserinin her sayfasında buram buram Arnavut ve Türk milliyetçiliği kokuyor. Bu ikili milliyetçilik, ancak Osmanlı İmparatorluğu'na özgü olabilir...

Çehresi değışen şehirler

Kruja'da galeriler milli tarihin bazen yeniden yazılmış safahatıyla dolu. Ünlü Dükakinler, yani bizim Dukakinzadelerin Osmanlı tarihindeki yapıcı rolleri unutulmuş, başka türlü bir Arnavut milliyetçisi olarak çiziliyorlar. Oysa onlarsız bir Türkiye tarihi düşünülemez, hatta bizim Ayasofya'nın ünlü müdürü Feridun Dirimtekin de bu sülaledendi. Hiç şüphesiz, bilinen 28 sadrazamımızı Arnavut kavmi hediye etti.

Bugün Arnavutluk'un büyük şehirleri süratle çehre değıştiriyor. 1823'te kurulan Tiran, Arnavutluk'un küçük hacimli başkentiydi, bugün nüfusu 700 bin. Aşağı yukarı her üç Arnavut'tan biri Tiranlı.

Tabii Doğu Arnavutluk'tan kopup gelen halk şehrin etrafındaki ekili arazilere, sosyalist devirden kalma sıvasız tuğla binalara inat rengarenk binalar yükselterek yerleşiyor. Bereketli ova toprağı varoşlarla kaplanmış. Vlora yani Osmanlı'nın Avlonya'sı ve kıyıdaki Draç da böylesine büyüyen iki şehir.

Tiran'ın Bulvar Impera denen ve Kral Zogu zamanında İtalyanlarca inşa edilen çekirdek bölgesi -ki Neo-Roma üslubunda binalar ve fıstık çamlarıyla donanmıştır- şimdi tuhaf camdan çirkin gökdelenlerle berbat edilmiş.

Ulusal bir kabiliyet

Galiba Tiran ve Draç yeni zenginliğin bütün kahrını çekecek. Kosova ve Makedonya'dan gelen Arnavutlar tatil ve gezinti için Draç'ı tercih ediyor, daha zengin turistler ise Saranda ve Ergiri gibi güney bölgelerini... Bu sayede taş işçiliğinin en güzel örnekleriyle donanmış olan Berat, Ergiri, İşkodra gibi Arnavutluk'un geleneksel şehirleri nüfusun tahaccümünden kurtulabilir.

Bu eski şehirler Arnavutluk'un tarihî ve tabii güzelliklerini koruyacak gibi. Aksi takdirde Yunanistan ve Türkiye'deki büyüyen yerleşimler gibi, şehirleşme kurbanı olmaları kaçınılmaz. Arnavutluk da aynı kaderi paylaşabilir.

Tiran'da da değişiklikler var. Eski opera binası ve müze ihmal edilmiş ama aynı yerde dış yayınların satıldığı kitapçı rengarenk. Tiran'daki kitapçada her dilden kitap satılıyor. İtalyanca Bizans tarihinden Ortaçağ Avrupa tarihine; bunun yanı sıra otomobil ve mobilya dergilerine kadar her şey var. İnsanların parası yetmese bile günlerini orada geçiriyorlar. Galiba küçük Arnavutluk'un komşu Yunanistan ve Sırbistan'a göre üstün tarafı bu.

Arnavut aydınları, hatta sıradan insanlar bile radyo ile İtalyanca ve Fransızca öğreniyordu, bunu 20 sene evvel görmüştüm. Türk okullarında ise Arnavut öğrencilerin çoğu kusursuz Türkçe öğreniyor, bu ulusal bir kabiliyet.

Bir yanda çevre ile artan zenginliğin çatışması, okul sisteminin Batı'dan gelen dalgalar karşısında sarsılması, imar yolsuzlukları; öbür tarafta dışa açılma ve hayat kavgası için dil öğrenme, muhasebe öğrenme... Bakalım gelişen tarih çizgisi bu küçük ve sevimli ülkeyi nerelere götürecektir?

HENÜZ Ramiz Aliya'nın dönemi idi; komünist Arnavutluk dışı açılmayı düşünse de telaffuz dahi edemiyordu. Arnavutluk'un coğrafyası ilginçti, dar yollar ve az sayıda araç. Komünist Çin'in yaptığı Elbasan'daki ilkel teknoloji ile demir çelik tesisleri ile kıyasladığınızda; sınırdan girip de Korça'da (Osmanlı'nın Görüce'si) otele indiğinizde göze ilk çarpan, bütün odaların masif ceviz mobilya ile dolu olmasıydı. Basitliğin ortasında bir lüks...

Tiran şehri; 18. asır Osmanlı taşra mimarisini bütün güzellikleriyle aksettiren Ethem Bey Camii, meydandaki İskender Bey heykeli, 60'lı yılların eseri kültür sarayı ve şimdi başa dert olan milli müzesi ile sınırlıydı. Meydanın bir köşesinde İtalyan işgali sırasında inşa edilen bakanlıklar, bugün bir harabeye dönmüş Datı oteli ve tek ağaçlıklı bulvar yer alıyordu. Gerisi Ankara'nın Kızılcahamam'ında rastlanan tipte basit tuğla binalarla dolu bir şehirdi. Bugünkü eskiliğin ortasında yer yer gökdelenler yükseliyor.

Milli müze binasının duvarları asbest ile kaplı

Artık başa dert olan milli müze binasının nasıl yeniden düzeleceğini tartışıyoruz. Brüksel bürokratları âdetleri olduğu üzere yeterince mahalli tetkik yapmadan ve yerel uzmanlarla tartışıp görüşmeden, kendilerine göre raporlarını yazmışlar. İki gün için planlanan tartışmanın hiçbir anlamı kalmıyor. Çünkü müzenin müdürü binanın tavanının ve borularının asbestle kaplanmış olduğunu söylüyor, daha doğrusu kabul ediyor. İkinci bomba;

müzenin altında bir alay elektrik bağlantısının bulunması. Tarihçelerde projeler de mahiyet değiştiriyor.

Arnavutluk dirilme ve yenilenme peşinde. 1930'ların fakir, sıtmal, veremli -sıkı durun- cüzzamlı Arnavutluk'unu komünist rejim kendince hizaya getirmiş. Ama bu arada asbestli bina, çağdaş siyasi propagandanın etkisiyle eskiyen ve az teşhir edilen bir milli müze, ayrıca kalitesiz okul binaları, kötü bir mirası meydana getiriyor. Müze binasının taşınmasından bile söz ediliyor ama eski bina ne olacak? Ve yenisi hangi bütçe ile yapılacaktır?

İnsanlar daha çok okuyor ve daha çok geziyorlar

Tiran'ın şehir nüfusu artıyor, eski ekim arazilerinde çok katlı binalar yükseliyor. Yollar Mercedes başta olmak üzere lüks araba dolu... Günahı söyleyenlerin boynuna; Arnavutluk Batı'da aşırılan arabaların cennetiymiş. Balkanlarda efsane çok gezer, bu da belki onlardan biridir. Kosova-Arnavutluk sahilindeki Düreş (Dıraç) yolu ENKA Holding tarafından yapılıyor. Havaalanı projesini başkaları yapmış, Türk firmaları böyle ufak işlerle uğraşmıyormuş. Her yerde şirketin işçisi, teknisyenleri ve mühendislerine rastlanıyor. Osmanlı dönemi Arnavutu böyle olsa, tarih değişirdi.

Lüks hayat şehre yeni yeni giriyor; Arnavutlar kabiliyetli oldukları yabancı dilleri öğreniyorlar. Türkiye başta olmak üzere civardaki bütün ülkelerde tatillerini geçiriyorlar. Fert başına milli gelir 6 bin doları aşmış. Bu hızlı değişim herkesi tüketime sevk ediyor. Karadağ ve Hırvatistan'daki tatilin Arnavutluk'tan daha ucuza mal olduğu söyleniyor. Hayat herhalde kolay değil ama eskisine göre daha tüketici ve daha hırslılar. İnsanlar çok gezdikleri gibi daha çok okuyorlar. Burada civar ülkelere göre, Balkan ülkeleri ve genel olarak tarih üzerine daha çok yabancı kitap görülüyor.

Üstelik her zaman olduğu gibi; Arnavutluk'ta Türkiye makbul, Türkler seviliyor ve burada yaşayan Türkler her yerde olduğundan daha mutlu. Türkiye'ye gelip giden Arnavutlar da seyahat ve tatillerinden daha memnunar. Yani Arnavut'suz Türk hayatını düşünmek, bir zamanlar olduğu gibi yine mümkün değil.

SIRBİSTAN

BUNDAN 317 yıl evvel, 26 Ocak 1699'da halen Sırbistan'da bulunan Sremski Karlovci kasabasında sadece Osmanlı'nın değil, Avrupa tarihinin en önemli antlaşmalarından biri imzalanmıştı. Karlofça Antlaşması mahiyeti ve muhtevası itibarıyla hukuki ve siyasi sonuçları, hatta medeniyet tarihimizdeki rolü bakımından yeterince ele alınmamıştır. Antlaşmanın tarafları çok ilginçti. İngiltere ve İspanya hariç, Viyana kuşatmasından sonraki mukaddes Liga'da yer alan Alman İmparatorluğu ile Avusturya Büyük Dukalığı, Polonya Cumhuriyeti, Venedik Cumhuriyeti ve Rusya Çarlığı karşımızdaydı. Fransa ilk defa bu savaşta Hristiyanların yanında yer almıştı. Daha ilginç, komşumuz İran da mukaddes ittifakın yandaşlarındandı. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu'nun tek müttefiki vardı: İsveç.

1683'te II. Viyana Kuşatması ani bir bozgunla bitti. İmparator Viyana'yı terk etmişti, Avusturyalıların asıl savunma görevini yürütenler Lohtringen (Lorraine) Dükü ve Alman İmparatorluğu'nu vücuda getiren bazı dukalıkların ordularıydı.

Artık Osmanlı kayıpları geri almak için savaşacaktı

Ama şurası bir gerçek ki, 1683 yılı Eylül ayında asıl darbe Viyana'nın hemen yanı başındaki Kahlenberg'deki kaleden geldi. Polonya kuvvetleri Kral Ian Sobiesky'nin komutasında burada gizlice üslenmişlerdi ve ani bir saldırı ile kuşatma kuvvetlerini

yardılar. Bozgun feciydi. Daha evvel mülki görevlerde son derece başarılı bir vezir olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, maalesef büyük orduya serdar olacak yetenekte bir mareşal değildi. Savaş orada bitmedi, 1686 yılında Budin düştü. Kaleyi savunan ihtiyar vezir Abdurrahman Abdi Paşa, Macarların tarihinde bile ebedileşti. Budin Kalesi'nde bugün Harp Tarihi Müzesi'nin önünde Macarlar onun kabrini yaptırdılar. Savaşlar yer yer yenilgi, yer yer başarıyla sürdü. II. Viyana Kuşatması, IV. Mehmet'in tahttan indirilmesine neden olduğu gibi Merzifonlu'nun da idamını getirdi. Son savaş Zenta'da oldu. II. Mustafa genç general Prens Eugen'in stratejik üstünlüğüyle yenildi. Sadrazam dahi şehit düştü ve Osmanlı'nın Avrupa'daki geleceği için ufuk kararmaya başladı.

Nihayet Karlofça Barışı, ilk defadır ki Müslüman Osmanlı İmparatorluğu ile karşısındaki Hristiyan kuvvetler arasında Roma hukuku ilkelerine göre ve 1648 Westfalya Antlaşması'nda tespit edilen diplomasi kurallarına göre cereyan etti. Antlaşma sırasında Osmanlı delegelerinin başta Reisülküttab Rami Mehmet Efendi (sonraki sadrazam Rami Mehmet Paşa) olmak üzere diğer delegelerin de diplomasi kuralları ve antlaşmaların dili konusunda son derece başarılı ve bilgili olduğu görüldü. İlk büyük yenilgiyi temsil eden bu antlaşma ile aslında Osmanlı Devleti, Avrupa'da teşekkül etmeye başlayan devletlerarası hukuk sistemine intibak ettiğini gösterdi. Antlaşmaya göre bütün Mora Yarımadası Venediklilerin eline geçti. Çar Büyük Petro, Azak Kalesi'ni aldı. Podolya ve Batı Ukrayna, Polonya Cumhuriyeti'ne bırakıldı. Bugünkü Romanya'da bulunan Transilvanya (Erdel), Avusturya Büyük Dükalığı'na terk edildi. Bundan sonraki dönemde Osmanlı İmparatorluğu kaybettiklerini geri almak için devamlı savaşıyordu. İki vezirimiz bu harplerde şehit düştü. 1718 Pasarofo Antlaşması ile Venedik'e verilen topraklar geri alındı. 1711 Prut Barışı ile de Rusya'nın eline geçen kaleler tekrar kurtarıldı. Ama Karlofça ile çekildiğimiz Erdel ve bir kısım Hırvat-Macar topraklarına bir daha dönemedik. Antlaşmanın yapıldığı Srem-ski Karlovci'de müzakereler bir büyük çadırda yapılmıştı. Sonra

bu çadırın yerine yapılan kilisede Türklerin antlaşma mekânına girdikleri kapı olan doğu kapısı örülmüş ve Türklerin bir daha bu kapıdan girmemesi niyaz edilmişti.

Balkanlar için Türkiye yabancı bir toplum ve devlet değildir

313 sene sonra Karlofça Belediye Başkanı'nın tertiplediği ve Belgrad'daki eski büyükelçimiz Süha Umar'ın da katıldığı bir törenle bu duvar yıkıldı. Tuhaftır; Balkanlar için Türkiye yabancı bir toplum ve devlet değildir. Siyasi gerilime rağmen Sırlar ve Türkler birbirlerini yadırgamaz. Ama maalesef Germen Avrupa'sı ve Fransa için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Onlarla aramızdaki bazı setlerin yıkılması bu kapınıniki kadar kolay olmayacağı benziyor. Karlofça Antlaşması'nda Avrupa'nın yarısı Osmanlı İmparatorluğu'nun karşısındaydı. Bugün durum değişiyor mu? Elbette müttefiklerin önyargılarını yıkmak daha zor.

1972 YILININ Haziran ayında elimde bavullarla Venedik-Dubrovnik seferini yapan Yugoslav vapurundan indim. Dubrovnik şahaneydi. Nihayet Barişna Kreçiç, Bayraktaroviç ve Kraelitz'in yayımladığı vesikalardan öğrendiğim bu şehri tadına vararak geziyordum.

İki gün sonra köylülerle dolu bir trenle Travnik'e, sonra Saraybosna'ya adım attım. Yollarda insanlarla sohbet ediyordum ve herkes kitap bavulumu taşımaya yardım ediyordu. Saraybosna muhteşemdi, Balkanların Bursa'sıydı.

Problemlili bir ÷lke değil

Sonra günün birinde Belgrad'a geldim. Ortada sosyalist ÷lkelerde gör÷lmeyen bir laubalilik yok değildi ama doğrusu hayat da canlıydı. Yugoslavya Tito'nun ÷lkesiydi. Sağda solda insanlarla konuştuğum zaman fısıltı gazetesinden çok şey öğreniyordum: Bürokrasi, hırsızlık, Hırvatlarla Sırların çatışması, Tito'nun karısının Sırp taraftarlığı, Slovenlerin egoizmi gibi kanılar; ki gerçekten de Slovenya, Avusturya ve İtalya'yı birbirinden ayırmak güçtü. Yugoslavya'da Slovenya denen parçanın bu zenginliğine nasıl tahamm÷l edilebildiğini sormaktan kendimi alamıyordum.

Autojestion denen sistem birçok işletmenin verimliliğini artırmıştı ama üçüncü dünyaya ait bir üçkâğıtçılık ve âdeta devlet ile kapitalistler arasındaki yolsuzluk çeteleşmesini de ortaya çıkarmıştı.

Eşitsizlik vardı fakat askeri harcamalar kısıtlıydı, ülke rayında gidiyordu. Memnun olmayanlar için yurt dışına çıkmak ve orada çalışmak mümkündü.

Arnavutluk ve Makedonya ise az gelişmiş bölgelerdi, orada sırf şikâyet duyuyordum. Karışık evlilikler yüzünden insanların önemli bir kısmı “Yugoslav” kimliğine gerçekten sahip olmuştu, başka seçenekleri yoktu.

Bugün ise Yugoslavya yok ve onun kalan son parçası Sırbistan’ı tam 37 yıl sonra, 2009’da yeniden gördüm. Feci ve problemlerle dolu bir ülkeyle karşılaştığımı söyleyemem. Hatta Sırbistan’ın sözde AB üyesi Romanya ve Bulgaristan’dan daha derli toplu bir ülke olduğunu herkes söylüyor, ben de o kanaate vardım.

Şehrin ortasında NATO’nun bombaladığı Savunma ve İçişleri bakanlıklarının kalıntısı duruyor. Restorasyonun geciktirilmesinde -aksine söylem ve Batı blokuyla bütünleşme isteklerine rağmen- ulusal bir kinin ayakta tutulması gibi bir politika da güdülebilir. Zaten Sırbistan NATO’ya girmek istemiyor.

Krizden evvel fert başına yıllık geliri 9 bin doların üstündeydi. Şimdi ne kadar düştüğünü söylemek mümkün değil. Ama insanların yüzünde endişe ifadesi yok. Balkan milletleri çileye alıştı, ayakta kalmayı da bilirler.

Karadağ 650 bin nüfusuyla koptu, Adriyatik kıyısında vahşi güzellikteki bu ülkeye Rusya’nın kara para zenginleri ve turistleri akmış, dağ taş her boy ve kalitedeki Rus villaları ile dolmuş; Rusça ise çoluk çocuğun bile konuştuğu bir ortak dil haline gelmiş. Para birimini de Karadağlılar kendileri seçmiş, Euro kullanmaya başlamış. Besbelli ki Sırbistan AB’ye girdiğinde ikisi yeniden birleşecek, ama Sırbistan AB’ye girebilecek mi? Asıl soru bu.

Savaşçı ve inatçı bir kavim

Sırbistan AB’nin içine giren birçok ülkeden daha düzgün; kırsal bölge eskiye göre zenginleşmiş, asayiş daha düzgün, hizmetler daha iyi görülebiliyor ama ne Sırlar AB’ye çok güveniyor ne

de Batı Avrupa'nın Sırlara karşı bir muhabbeti var. Şurası açık: Balkanlar kısmına AB içindeki patronlardan yalnız Almanya düşkün; Almanya'nın sempati çizgisi ise Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'ı kapsıyor. Yunanistan'ı sevmek ise Batı Avrupalı imanının baş şartı. Stratejik önemi dışında Yunanistan'ın nesinin daha önemli olduğu hâlâ tartışılır. Sırbistan ise Alman-Avusturya bloku için asla sempatik ve sevimli olmadı. Gözlemek mümkün: Doğu'daki Rusya alerjisi, Balkanlarda Sırbistan'a yöneliyor.

14. asırdan beri Sırbistan üzerindeki bütün kavgalar, Sırp-ların dışında cereyan etmiştir. Avusturya-Alman İmparatorluğu ile Osmanlı Türkiye'si arasındaki meydan savaşları, Belgrad'ın bir 1697'de bir de 1717-1739 arasında Avusturyalılara terki, ardından 1787 ve 1791 arasındaki son Avusturya işgali bütün abideleriyle ortadadır. Salankemen'de Zenta'da ve Petervaradin'de savaşları gösteren abideleri Avusturyalılar dikmiştir.

Sırp tarihini öğretmeliyiz

Sırp-lar savaşçı bir kavim; bu nedenle 1806'dan sonra aldıkları özerkliği inatla elde tuttular ve iki dünya savaşında da ilginç boyutlara varan bir direniş gösterdiler. Aslında Türkler ve Sırp-lar arasında yapılan 1912-13 Savaşı sondur. Birinci Dünya Savaşı'nda Sırp kuvvetleri ile uzun boylu savaş yapmadık.

Kemalist Türkiye kurulan Yugoslavya krallığı ile yakın ilişkilere girdi ve Balkan Pakti'nin gerçek iki üyesi oldular. Aynı yakınlık blok farklılığına rağmen Tito Yugoslavya'sı ile de sürdü. Hırvatistan'la Sırbistan çekişmesinde Ankara'nın Sırp-ların lehine bir tarafsızlık götüğü malum; ta ki Sırp ve Boşnak çatışmasına gelene kadar.

Yeni Sırbistan'la daha akılcı, yapıcı ve Batı Avrupalıları izlemeyen bir politika gerekiyor. Gelişmeler bunun daha yararlı olacağını gösteriyor. Son günlerde Belgrad ile uçak seferlerini artıracak anlaşmalar yapıldı ve Sırp turistler Türkiye'nin her yerinde görülmeye başladı. 7,5 milyonluk bir nüfus açısından hiç de küçümsenmeyecek miktarda turist geliyor.

Sırp- ların Türkolojisi güçlüdür. Türk üniversitelerinde de Sırp- çayı ve Sırp tarihini yakından araştırmak ve öğretmek önemlidir.

Tuna kaleleri

Eski Belgrad Büyükelçimiz Süha Umar ile Tuna kalelerini gezdik. Bizim diplomatlarımızın bir kısmının tarih ve coğrafya bilgisi olağanüstü, Süha Umar da her yeri ve her olayı bilenlerden; kıyı köşe kalıntıları keçi yolu gibi yerlerden geçip bulmakta mahir.

Semendire, Sırp- ların deyişiyile Smederevo, ilk uğrağımızdı. Sırbistan'ın 15. asırdaki despotu Brankoviç, Belgrad'ı Macarlar- ra kaptırınca Smederevo Kalesi'ni yaptırmıştı. Galiba bu hızlı inşaat da köylüleri fazla sıktı ki hayatlarından hiç de memnun değillerdi. Kısacası Türkler Belgrad'ı iki kere kuşattı; Fatih Sultan Mehmed Macarlardan alamadı ancak Kanuni 1521'de Belgrad'ı fethedebildi. O tarihe kadar Semendire Kalesi aynı ismi taşıyan sancağın, yani bugünkü Sırbistan'ın Osmanlı dönemindeki baş- kenti olarak kaldı.

Kale yeniden yapılırken İstanbul surlarının örnek alındığı çok açık. Zaten Sırbistan'da Osmanlı'nın inşa ettiği birtakım ka- lelerde aynı mimari görülüyor. Mesela Tuna'nın dört mili geçen en geniş yerindeki hâkim tepede yer alan "Golubaç", yani Güver- cinlik Kalesi de böyle.

Ram Kalesi, II. Bayezid'in inşa ettirdiği, daha doğrusu yeni- den berkittiği kalelerden, Tuna'ya hâkim. Tuna Nehri'ni "ince donanma" dediğimiz nehir donanması korurdu. Bu kaleler ikmal ve gözetim mevkii olarak özel öneme sahipti. İçlerindeki kale er- leri denen savunma gücünü oluşturan yeniçeriler bir kale dizda- rının komutasında mevkilerini beklerdi. O bölgenin beylerbeyi veya sancakbeyi o kaledekilerin komutanı değildi. Hatta yöneti- cilerin muhtemel bir isyanında hazine ve cephanenin saklandığı kale onlara kapılarını kapatırdı. Peki, kaleyi kim denetlerdi? As- kerlerin ve dizdarların vazifelerini yapıp yapmadıklarını ve disiplinlerini kollayan, bölgenin kadısıydı.

Tuna kaleleri merkeziyetçi bir teftiş ve mali sisteme tabiydi. Viyana bozgunu yıllarına kadar bu sistem çok iyi işledi. Ama bozgun başladıktan sonra senelerce ciddi bir tamir geçirmeyen kalelerin yeniden berkitilmesi; kaleler ve müstahkem mevkiilerin denetimi ve inşa bütçesinde yerel esneklik yoktu, ağır bir merkeziyetçi mali sistem böylesine merkeziyetçi maliyenin işlemezliği yüzünden bir sorun haline dönüştü. Bosna'da olduğu gibi bazı şehirler ve yöreler kaleleri kendileri tamir etti, bazıları ise savunma görevini yerine getiremez oldu.

Bugünkü Sırbistan Osmanlı tarihinin en muhteşem sahifeleriyle dolu; ihtişam trajediyi de içerir ve sadece yenilgide değil, zaferde de trajedi vardır. Türbesi Belgrad Kalesi'nde olan "Damat" ve sonra "Şehit" Ali Paşa ile Osmanlı'nın âlim sadrazamlarından Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, 1683-1699 arasındaki savaşlarda şehit düştüler. Biri Petervaradin'de, öbürü Salankemen'de...

Belgrad Kalesi Karlofça'da ve Pasarofça'da el değiştirdi. 1739 Belgrad Antlaşması'yla geri verildi. 1787'de bir daha elden çıktı. 1790'da Zıstovi Antlaşması'yla Avusturyalılardan tekrar alındı. Sırbistan'ın 1806'daki muhtariyetinden sonra kale Türk birliğinin elinde kaldı. 1878'de Berlin kongresinden sonra ebediyen boşaltıldı.

Tuna kaleleri coğrafi konumu, mimari güzellikleriyle gezip görmeye değer ve her kalenin etrafında Osmanlı Balkanlarının trajik bir sahifesi yatıyor. Tuna kalelerini övünmek için değil ama tarihi anlamak için görmek gerekir. Tuna Nehri çağdaş Türk tarihinin akıp geçtiği önemli bir podyumdur.

KARADAĞ

KARADAĞ CUMHURİYETİ'NİN Çetinye şehrinde iki katlı bir bina-
nın açılışı yapıldı. Şehir 1918'de Sırbistan tarafından Yugoslav
Krallığı'na ilhak edilene dek Karadağ Krallığı'nın merkeziydi.
Krallık 1910 yılında bu unvanı almıştı, o vakte kadar prenslikti.
1880'lerde dahi nüfusu 1500 olan şehir bugün 15 bin nüfusa sa-
hip... Payitaht olduğu zaman da nüfusunun pek kalabalık olduğu
söylenemez.

Açılışı takiben şehrin sempatik tiyatrosunda soprano Leyla
Çolakoğlu ve piyanoda Erol Erdinç'in verdiği bir konser dinlen-
di. 20. yüzyılın başındaki küçük Karadağ Krallığı'nın küçük baş-
kentinde bizim Ankara'daki Üçüncü Tiyatro'ya benzeyen bir ti-
yatro binası yapılmış. Çünkü Karadağ'ın önce prensi, sonra kralı
olan Nikola iki şeyiyle meşhurdur: Biri tiyatro yazarlığı (ki eser-
leri beş-altı dile çevrilmiş); diğeri de kızlarını evlendirerek Rusya,
İtalya, Sırbistan ve Alman Hesse Battenberg hanedanlarıyla akra-
ba olmasıdır. Bir üçüncü özelliği şudur: Karadağ, İtilaf devletleri
safındaydı ama bu ittifak onu zafere götürse de yok olmaktan
kurtaramadı. Yugoslavya'ya ilhak edildi. Şimdi bağımsızlığın ta-
dına yeni varıyor ve iyi ilişki kurduğu ülkelerden biri de Türkiye.

Bugünkü Karadağ'ın nüfusu 600 bin kadar, başkenti Podgo-
riçe... Başkent in nüfusu 150 bin kadar, sanayi Allah'a şükür ge-
leşmediği için başkent in ortasından bile berrak bir nehir akıyor.
Dağlar ve derin kanyonlar yemyeşil, deniz kıyıları tertemiz. Türk

turistlerin Karadağ'a bile ulaştığı görölüyor. Türkler son 20 yılda dünyanın her yerine iş ve tatil için gittiler. Kitapların öğretemediği tarihleri, gezi rehberleri öğretiyor ve Osmanlı'nın Balkanları geze geze benimseniyor.

Bir şeyin üzerinde durmak lazım. Karadağ Sırbistan'dan bil-hassa son olaylarda koptu diye bilinir. Aslında Balkanları Avrupa Birliği yönetiyor. Bunu Brüksel istese de istemese de, bilincinde olsa da olmasa da önlemek mümkün değil. Karadağlılar kendi istekleriyle Euro banknotlarını taşıdılar ve Karadağ daha Sırbistan'dan ayrılmadan sınırları içinde bu para dolaşıma girdi, Yugoslav Dinarı ortadan kalktı.

Karadağlılar dışında görünürde üç etnisite var: Boşnak, Arnavut ve Sırp kimliğini koruyan bir grup. Sırp kilisesine mensuplar ve Karadağlıların vladikası ile gerilim içindeler. Ortada görünmeseler de hissedilen, dilini başka grupların da kullandığı az miktarda Türk var. Türkiye Karadağ'ı ilk tanıyanlardan; bu da isabetli bir karar. Balkanlarda diplomatlar her şeyden evvel kültürel kimlik ve hareketlere dikkat etmeli.

KOSOVA

Osmanlı'nın yaşadığı şehir

KOSOVA'DAKİ Prizren, ülkenin asıl tarihi merkezidir. Osmanlı'yı da en çok yaşatan şehirlerden...

Dünyada küçük devletler vardır ve bu küçük devletlerin özellikle etnik problemleri, kendi hacimlerinin on misli olanları ile mukayese edilemeyecek kadar devasadır. Eski Yugoslavya'dan kopan ve muhtar cumhuriyet değil, fahri bölge olan Kosova bunun en tipik örneğidir. Bir bakıma sorunu Kıbrıs gibi iki etnik grup arasındaki çatışmadan ibaret de değildir. Kosova eski Yugoslavya'nın Arnavutluk'udur. Kosova'da Arnavutlar büyük çoğunluğu oluşturur. İki milyon dense de daha az görünen toplam nüfusun yüzde 90'a yakını Arnavut'tur. Başkent Priştine Osmanlı devrinin en önemli merkezi değildi, asıl tarihi merkez Kosova'nın güneyinde kalan Prizren'di.

Kosova, BM ve Avrupa Konseyi'nin gözetiminde bir nüfus sayımına tabi tutuldu. 11 bin km² yüzölçümü üzerindeki Sırp nüfuslarının 200 bin olduğunu iddia ediyor; muhtemelen "idi" demek lazım. Çünkü Kosova'da mesken ve toprak çok pahalı, huzuru kaçan Sırp satıp savıp gitmişler. Bugünkü nüfusları bunun çok altında ve o yüzden de sayıma katılmadılar.

1389'da Kosova Savaşı olduğunda tarihin nasıl değişeceğini Sultan Murad-ı Hüdevendigâr biliyor muydu acaba? Arnavut nüfusu dağlara itilen ve Slavlaşan Kosova o tarihten sonra tekrar

ve hızla Arnavutlaştı. 1911'de Sultan Reşad Han isyan halindeki Arnavutları teskin için ünlü Rumeli seyahatini yaptığında; Kosova sahrasında Sultan Murad'ın türbesinin olduğu yerde cuma namazı tertiplendi. Bu olayın fotoğrafları sergileniyor. Bütün ova binlerce Arnavut'la doluydu, isyanı bu ziyaret durdurmaya yetmişti.

Modern Arnavutluk tarihi bilinmezlerle, bilinmesi gerekenlerle dolu; 1878'de Prizren'de şehrin ortasında Bayraktar Camii'nin yanındaki küçük binada bağımsızlık bildirgesi okunduğunda etrafta kaç yüz kişi vardı, bilinmiyor. Arnavut bağımsızlığı, 1878'de Rumeli'yi kaybetme tehlikesi olan imparatorlukta, Arnavutların Slav ve Helen denizi ortasında ezilmemek için başvurdukları bir politikaydı. Bazı tarihçilerin bulgusuna göre, Sultan Abdülhamid Slavların baskısına karşı böyle bir harekete destek olmayı bile tercih etmişti. Bu sayede durumun çıkmazını anlayan Bismark, Ayastefanos'u canı gönülden reddederek yeni bir anlaşma için Berlin Kongresi'ni toplamıştı. 1912-13'te de aynı şey oldu. Arnavutluk, etrafındaki dünyadan Osmanlı Türkleri çekilince kurtuluşu bağımsızlığını ilan etmekte buldu.

20'yi aşkın tekke, cami ve hamam kalıntısı var

Prizren, Balkanlarda Osmanlı dönemini en çok yaşatan şehirlerdendir. Bir köşede Sırpların Svyeti Yorgi Katedrali var; son çatışmada Arnavutlar onu yıktı ama Milletlerarası Lig onu tekrar inşa ettirdi, tabii masraf Kosova hükümetinden. Şadırvan meydanının etrafındaki bir diğer önemli anıtı, Sinan Paşa Camii'ni, TİKA restore etti.

Prizren'in bir köşesinde de Katolik kilisesi var. Şadırvan meydanı Prizren'in (Osmanlı'nın deyişiyle Pürzerrin) hep ana meydanıdır. Şehir 20'yi aşkın cami, tekke, hamam kalıntılarıyla ve laik Müslüman tarzıyla hayatını sürdürüyor.

Kosnik ve Patrik dağları eteklerindeki Prizren, yakınındaki İpek ile Osmanlı tarihinin bir ifadesidir. Sokullu Mehmed Paşa kardeşini Sırp kilisesinin başına patrik tayin ederek makamı için

de İpek'i seçmiş, mümin bir Müslüman olmuştu. 18. yüzyılda İpek, Sırp'ların dini merkezi olmaktan çıktı, çünkü bağımsız Sırp kilisesi tekrar lağvedilip Rum Patrikhanesi'ne bağlandı. Zaten şehir İslamlaşmıştı.

Kosova'da Türkoloji'nin iki hizmetkârı var: Prof. Tacida ve Prof. Nimetullah Hafız. 10 yıldır faaliyette bulunan bir Türkoloji merkezi mevcut ve beşinci kongrelerini topladılar. Bölgede Türk nüfus yüzde 1,5. Prizren civarındaki Mamuşa şehri 5 bin kadar Türk'ün yaşadığı tek Türk belediyesidir. Lise binasını Küçükçekmece Belediyesi yaptırmış. Bu tip küçük Balkan belediyeleri için kardeş şehir uygulaması yararlı olmuştur.

Barış Balkanlar için tek çıkış yolu, çünkü ekonomik ilişkileri ve zenginliği de beraberinde getiriyor.

MACARİSTAN

MACARİSTAN, Avrupa'nın özgün ve köklü bir ülkesidir. Macarlar da zihniyetleri itibarıyla ilginç bir halktır. Bu millet, Volga-Oka boyundaki Başkırlara, İskandinavya'daki Finlilere ve Baltık'taki Estonlara kadar akrabalık ilişkileri ile bağlıdır. Bin yıllık Hıristiyanlardır. Macaristan'ın apostolik kralı yani "İsa'nın elçisi" unvanını taşıyan Saint İstvan zamanında vaftiz edildiler. Macar halkı Alman ve Slav denizinin ortasındadır; gene de o özgün dilleri, erimek şöyle dursun, Avrupa edebiyatının en güzel şiir ve tiyatrosu ile yaşar gider.

19. asrın ortalarına kadar bugünkü anlamda Budapeşte'den söz etmek mümkün değildi. Buda tarafındaki kale Macar krallarının ikametgâhı ve en büyük katedralin bulunduğu yerd. Türk imparatorluğu da Macaristan'ı buradan idare etti. Buda'nın son komutanı, 90'ına gelmiş vezir Arnavut Abdi Abdurrahman Paşa elinde iki kılıçla şehri savundu. Budin düştü, Macarlar o gün bugündür onun mezarını bir abide olarak ihtiramla muhafaza ediyor.

Macaristan'ın tarihini Buda'da görmek mümkün. Buradaki tepede Saint Gelert'in yani Macaristan'ı Hıristiyanlaştıran azizin abidesi var. Buda'nın üzerinde de arşiv ve müze olarak kullanılan Avusturya Habsburglarının sarayı... Tuna üzerindeki zarif köprüler Buda'yı ve Peşte'yi birbirine bağlıyor. Elizabeth Köprüsü (yani Macar'ın deyimiyle Erszebet) Avusturya'nın güzel imparatoriçesi ve Macaristan'ın en çok sevilen kraliçesinin adını

yaşatıyor. Macaristan'ın Komünist Parti ile yönetildiği devirde bile bu ad değişmedi. Köprüyü aynı isimli bulvar izledi; benim gençliğimde Halk Cumhuriyeti Caddesi adını alan Kont Gyula Andrassy Caddesi'ne ise bu isim yeniden verildi. Bizim Boğaziçi'ni Dolmabahçe süslerdi. O süsü çok gördük, arkasını garip binalarla kapattık. Tuna'nın kenarını ise Macaristan'ın zarif parlamento binası süslüyor ve hep öyle kalacak, etrafındaki eski zarif binalara gözleri gibi bakıyorlar. Son 20 yılda buraya ilave edilen tek anlamlı şey 1956 yılının kahraman lideri olan Yanoş Kadar'ın heykeli; bir kaide üzerinde değil, parkta gölge bir vatandaş gibi duruyor.

Federasyonlar tarihe gömüldü

Buda ve bilhassa Peşte tarafının bütün binaları 19. asırdaki özelliklerini koruyor. Budapeşte tıpkı Barselona gibi, hatta ondan daha çarpıcı ve muhteşem bir biçimde her binası ile ayrı bir üslubu ve dünyayı temsil ediyor. Bu üslupların hepsi bir arada güzel.

Şehrin aristokrat saraylarından birinde de Avusturyalılar, Almanlar ve Macarların birlikte kurdukları Andrassy Üniversitesi var. Andrassy Üniversitesi sadece 300 öğrencili bir akademi... Gyula Andrassy ilk başta Macar ayaklanmasının ulusal lideri iken imparatorluk Avusturya-Macaristan olarak iki eşit parçaya ayrılınca bu federasyonun müşterek dışişleri bakanı ve sonra da başbakanı oldu. Üniversite onun adını taşıyor ve iki ülkenin birliği de galiba ancak onunla parlak devrini yaşadı.

1918'de Avusturya-Macaristan monarşisi de, onun benzeri Osmanlı İmparatorluğu da tarihe gömüldü. Federasyonlar devri de böylece bitmiş oldu.

Üniversitenin salonlarında "Avusturya İmparatorluğu'nda İslam" konulu bir sempozyum vardı, bir tebliğle bendeniz de katıldım. Bosna-Hersek 1908'de Avusturya tarafından resmen ilhak edildikten sonra Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini ilginç biçimde sürdürdü; sorunlar arttıkça Boşnak nüfus da Türkiye'ye doğru göçtü. Avusturya-Macaristan'ın, Bosna'yı bir sorunlar yumağı

olarak gören ve ilhakı tasvip etmeyen çevrelerine karşı Dışişleri Bakanı Kont Aehrenthal imparatorluğun prestiji için ilhakı kışkırttı ve hazırladı. Hem Bosna'nın hem imparatorluğun sonu görüldü. Harp Bosna yüzünden patlayacaktı.

Onları ayakta tutan maddi çevrenin koruyuculuğu

Bugün Andrassy Üniversitesi 19. asrı ve modern dünyayı öğrenimine ve araştırmalarına konu edinen ilginç bir akademi. Bulunduğu sarayın balo salonu dahil her şey olduğu gibi bütün güzelliği ve sarvetiyle korunuyor. Akademinin karşısındaki İtalya Kültür Ofisi bile eski hoş bir art nouveau bina...

Budapeşte, müzeleri ve kafeleri ile insanın ruhunu tazeleyen eski bir dünya... Mirasın güçlüsü tükenmez; dışarıdaki hayat tatsız ve acı olsa bile o halka geleceğe uzanmak için güç verir. İnsan, ata mirasının ne demek olduğunu bugünkü Macaristan'ın çetin iktisadi krizinde boşaltılmış dükkânların vitrinlerindeki “ellado ya da kiado-satılık veya kiralık” ilanlarını görünce daha iyi anlıyor. Sıkıntılar geçer. Macar ülkesi ve halkı açıktır ki pek çok ülke gibi renkli, muhteşem ve acılı bir tarih geçirmiştir. Ama galiba onları her seferinde ayakta tutan ve geleceğe taşıyan, ruhlarındaki inceliğin yansıdığı maddi çevrenin koruyuculuğu olmuştur.

ROMANYA

BUGÜNKÜ Romanya'yı iki padişah fethetti. Eflak ve Boğdan dediğimiz Kuzey Romanya ve Moldova Cumhuriyeti, Fatih Sultan Mehmed tarafından imparatorluğa dahil edildi. Üçüncü parça olan Transilvanya -ki aslen Macarların elindeydi- yarı bağımsız bir krallık olarak, Macarcada olduğu gibi *Erdel* adıyla Kanuni Sultan Süleyman'ın fethiyle Osmanlı mülküne girdi. Bu üç mümtaz eyaletin statüsü Kırım Hanlığı'na benzerdi. Müstahkem bir bölgede ve kalede yeterince yeniçeri ve topçu bekler, ülkenin içinde ise top ve topçu bulundurulması yasaklanırdı. Ama öte yandan bu ülkelerin dış dünya ile elçi teati ettiğini, hatta Osmanlı'nın aksine daimi elçilikleri olduğunu biliyoruz. Kırım Hanlığı imtiyazlıydı, hâkimiyet hep bir hanedanın elindeydi. Eflak ve Boğdan'a yerli hanedanlardan birer voyvoda tayin edilirdi. Erdel Krallığı'na da Kanuni'yi destekleyen Zapolyai ailesinden bir kral tayin edildi. Erdel yani Transilvanya, yeşil ovaları, sık ormanları, zengin madenleri ile herkesi besleyecek bir yerdi. Ne var ki içerideki derebeylerinin çatışması ve Macar, Alman müdahalesi de Osmanlı hâkimiyetini celp etti. Erdel halkı üç unsurdan oluşuyordu: Macarlar, Almanlar ve Romenler. 20. yüzyıl başında dahi Romenler burada çoğunluk değildi. Nüfuslarını çoğaltarak Erdel'i ele geçirdiler. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da İtilaf devletleri Erdel'i (Transilvanya veya Almanca Siebenbürgen) Macarlardan kopararak Romanya'ya verdiler. Sorun bununla bitmedi, nitekim hâlâ da sürüyor.

Türkler burada çok önemli alanlarda hizmet veriyor

Bugünkü Romanya komünist dönemin izlerini 15 yıl içinde sildi sayılır. Avrupa sermayesi buraya aktı. Almanya ve İtalya'nın arkasından, Avrupa dışı bir ülke olan Türkiye 10 bin şirketle üçüncü sırada geliyor ve başta inşaat olmak üzere gayet önemli alanlarda hizmet veriyor. Ülkenin çehresi değişti ama Romenler değişmemiş; rahat ve misafirperverler. Kanunları değiştirip Avrupa Birliği'ne uyum sağlıyorlar ama çalışma temposunu değiştirdikleri söylenemez. O yüzden Türk sanayii ve işgücü bu ülkede vazgeçilmez bir unsur...

Çavuşesku'nun tamamlayamadığı, Pentagon'dan sonraki en büyük bina sayılan Parlamento Sarayı inşa edilirken eski Bükreş'e karakterini veren yüzlerce villa ve kilise yıkılmıştı. Bunun ardından nice Bükreşli entelektüel çılgına dönmüş, intihar edenler olmuş, Saray yapılırken işgücü diye kullanılan askerlerden bir alayı iş kazalarında ölmüştü. Ortılığı altüst eden bu gibi değişikliklere Transilvanya bölgesinde çok rastlanmıyor. Sadece barajlarla değişimi atlatmış görünüyorlar. Parlamento Sarayı masrafı karşılamak istercesine parayı bastırana düğün dernek için bile kiralanıyor. Bölge de birbiri ardına restore edilen eski şık otel ve restoranlarla hayatını sürdürüyor. Sibiu (Hermannstadt veya Osmanlı'nın Sibin'i), Cluj (Kaloşvar veya Klausenburg), Sighiosara (Szekesvar veya Schaessburg) gibi üç isimli yerler de gösteriyor ki; Erdel'de ağaçların, hayvanların, tarihi şahsiyetlerin ve şehirlerin adı da üçer tane. Protestan, Katolik ve Ortodoks kiliselerinin yan yana duruşu ve bir köşeye sinagogların itilişi bu ülkenin tarihinde kültürel çeşitlilikten çok gerilimin varlığını gösterir. Geçmiş zamanın hayali baldan tatlı olur, böyle bir cennette insanların 18. ve 19. asırda ne sancılar çektiğini tarih inceliyor ve hiç de pembe tasvirler yapılmıyor. Bugün Alman nüfusunun oranı yüzde 2'ye, Macarlarınki yüzde 10'a düşmüş ama kültürel kalıntılar rakamla ölçülecek gibi değil. Erdel şehirlerinde Svabyalı (Schwa-ben) ve Sakson Germenlerin yapıtları ve dillerinin kalıntılarıyla Macarların izleri her köşede yaşıyor. Romenlerin dilini de dinini de Ortaçağ'dan beri hiç kimse silememiş.

En iyi muhafaza edilen Türk halıları Erdel kiliselerinde

Bütün barok kiliselerin yanında Romenlerin Ortodoks Bizanten nitelikli kiliselerine rastlanıyor. Braşov'un yani Kronstadt'ın ana meydanındaki, Avusturya devrinden kalma barok üsluplu belediye binasının (Rathaus) karşısında yer alan ünlü Bicara Negra (Kara Kilise) 15. asırdaki zengin Romen tüccarların parasıyla oluşan doğu-batı karışımı bir büyük kilise. Erdel kiliselerinde ikonların yanı sıra duvarlara Türk halıları da asılırdı. Sakıp Sabancı Müzesi'ndeki sergide de görüldüğü gibi, en iyi muhafaza edilen Anadolu halıları Erdel kiliselerinde bulunuyor. Transilvanya yani Erdel, yeşil ormanlı dağlarına, kayak merkezlerine rağmen ne İsviçre ne de Avusturya'nın izlerine sahip; burada Balkanların kendine özgü havası var. Coğrafyası sıcak ve insanların cana yakınlığı da herkesi sarıyor. Bugünkü Transilvanya az nüfusu, bereketi ve gelişen turizmi ile ilginç bir bölge... Yarı bağımsız bir krallık olarak idare edildiği için Osmanlı'dan kalma dini ve askeri eserler pek yok ama bir alay Türkçe ve Osmanlıca deyim şaşılacak derecede her iki dilde de yer etmiş. Almanlar ise sonradan gelme ve kapalı dünyaları içinde yaşadıklarından bölgenin Almancasında bu gibi kalıntılar yok.

**ESKİ
AVUSTURYA**

HABSBURGLAR hanedanı yaklaşık olarak 13. asırda kurulmuştur ve ilk önemli büyük duka; Styria, Aşağı Avusturya ve Tirollere kadar giden Rudolf'tur. Prens Rudolf'un hayatı aslında tarihin derinliklerinde kaybolmuş değildir. O dönemi anlatacak vesikalar ve kanıtlar mevcuttur. Lakin bütün kurucu hükümdarlar gibi sonradan uydurulan efsaneler o hayatın gerçeklerini gölgeler. İşin garibi, hanedanların kendileri de büyük babalarının hayatının bir insana ya da herhangi bir hükümdara değil, bir yarı-tanrınıninkine benzemesini ister ve bu da bir kuraldır. Rusya çarlarının, yani Kiev büyük dukalarının bir yerde öncüsü sayılan Svyatoslav, Yaroslav veya Hristiyanlığı kabul eden büyük Vladimir'in hayatı da böyledir. Hatta itiraf edelim Osman Gazi'nin de yani kurucu atanın da hayatından bu gibi efsaneler çıkmıştır. Kısacası "Büyük Duka" unvanlı Rudolf ve oğlu Albrecht dönemindeki Avusturya, bugünkü küçük cumhuriyetin topraklarından daha fazla değildir. Zamanla Bohemya'nın, yani Kral Ottokar'ın yenilmesi sonucunda bugünkü Çek topraklarının kendisine katılması ile Avusturya büyümüştür. Ancak bu büyümenin yani Avusturya'nın bir imparatorluk olmasının ardında kılıç gücü değil, evliliklerin verdiği siyasal güç vardır. Bunu da bir slogan ile şöyle ifade ederler: "Bella gerant alii, tu felix Austria nube", "Bırak savaşı başkaları yapsın, sen, ey mesut Avusturya, evlen." Nitekim bu evliliklerin ilk ve en önemlisini Büyük Duka Maximilian, Burgondiya büyük

dukasının tek varisi olan kızı Maria ile evlenerek yapmıştır. Burgondiya, bugünkü Fransa'da Dijon'u ve asıl önemlisi Belçika'da Flandre'i içerir. Kumaş sanayiinin geliştiği bu zengin bölgenin Avusturya'ya katılması ile -ki buna "Burgondiya Düğünü" denir- birdenbire dükalık büyümüş ve önemli bir yere gelmiştir. Oğlu Philip ise Kastilya Kraliçesi İzabel ile Aragonlu Kral Ferdinand'ın kızı ve İspanya tarihinin varisi "Deli Juana" dediğimiz prensesle evlenerek daha iyi bir evlilik yapmıştır. Buna da "İspanya Düğünü" denir. Ve böylece Habsburglar birdenbire Burgondiya dışındaki İspanya'ya ve deniz aşırı topraklara sahip olmuşlardır. Çünkü İzabel ve Ferdinand zamanında keşifler dolayısıyla İspanyol deniz ötesi imparatorluğu kurulmuştu. Bu evlilik sonucunda buralar Habsburgların ülkeleri haline gelmiştir.

Son önemli evlilik ise Ferdinand'ın, Kanuni'den biraz evvel, Macar Kralı Layoş ile yaptığı evlilik anlaşmasıdır ve bununla kız kardeşlerini değiştirmişlerdir. Bu anlaşmaya göre kim erken ölürse taç ülkeleri ona geçecektir. Layoş daha erken ölmüştür ama bu yatakta gerçekleşen bir ölüm olmamıştır. 1526'da, bir gün içinde Mohaç'ta, Muhteşem Süleyman'ın orduları karşısında Macar Krallığı ve kral ortadan kalkmıştır. Avusturya, Macar tacında ve mirasında hak iddia etmiştir ama bu boş bir iddiadan öteye geçememiştir. Böylelikle Habsburglarla Osmanlılar yani Türkler-Almanlar arasında tarihi dostluktan bahsedilemeyecektir ve iki yüz sene sürecek bir mücadele zirvesine ulaşmıştır.

Bu ilginç evliliklerle kurulan imparatorluk yine evliliklerle bitmiş sayılır. Ferdinand'ın kardeşi V. Karl (Şarlken), İspanya tahtındayken kardeşine Viyana'yı bırakmıştır. Bir müddet sonra Alman imparatoru seçilen Karl, hayatının sonuna doğru Alman imparatorluk tacını da Ferdinand'a bırakarak kendi İspanya'sına ve kolonilerine çekilmiştir. Böylelikle Habsburglar iki kola ayrılmışlardır. İleride 18. yüzyılda İspanya'daki Habsburg kolu da varissizlikten sona erecektir ve 14. Louis'in torununun İspanya tahtına geçişiyle Bourbonlar oraya hâkim olacaktır. Zira Fransa hanedanı ile akrabadırlar. Bugün de Bourbon hanedanı İspanya kraliyet ailesidir.

Avusturya ise 18. yüzyılda soylarında erkek kalmadığı için İmparatoriçe Maria Theresia'nın Karl von Lothringen yahut Charles Lorraine dediğimiz Lorraine Dukası Karl ile evlenmesiyle karışık bir hanedan haline gelmiştir. Buna Habsburg-Lothringen denir. Gerçekte Habsburglar artık erkek tarafından bitmiş ancak bu sülale 18. asırda tükenmiş sayılsa da ismi Habsburg olarak kalmıştır. Demek, Alman İmparatorluğu da, Habsburglardan Albert'in bu tacı alması ile Avusturyalıların hükmüne geçmiş ve bu durum 1808'de Napolyon'un Roma-Germen yani Alman İmparatorluğu'nu dağıtmasına kadar devam etmiştir.

Bu zamandan sonra karşımızdaki Almanlar artık Avusturyalıdır ve II. Franz da Avusturya İmparatoru I. Franz haline gelmiştir. Bu vakte kadar Almanya karışık bir imparatorlukta ve içinde bir takım üyelikler vardır. Avusturya da üyelere bir tanesidir. Macaristan ve Bohemya, hiçbir zaman bu birliğe girmemiştir ve dışarıda kalmıştır. Bir örnek vermek gerekirse, NATO'ya bizim ordumuzun üye olması, 4. Ordu olan Ege'nin NATO dışında kalmasına benzer bir durum söz konusudur. Bu Alman İmparatorluğu, Voltaire'in çok ironik, alaycı ve mizahi bir üslupla, "Ne Roma, ne mukaddes, sadece bir alay Alman" diye tavsif ettiği Hıristiyanlık Avrupa'sının, feodal zamanın ve onun oluşturduğu sonsuz hiyerarşinin ortaya çıkardığı bir konfederatif devlet nizamıdır.

Zaman zaman üyeler birbirine zıt politikalar yürütmüşlerdir. Brandenburg Dukalığı ya da sonra Prusya Krallığı adını alan üye, birliğin içinde böyle bir rol oynamıştır. Bazen de Prusya'nın güttüğü hedefe Bavyera Krallığı, Württemberg Büyük Dukalığı ve en başta Avusturya gibileri karşı çıkmıştır. Nitekim Maria Theresia, mukaddes Roma-Almanya imparatoriçesidir ama herkesin bildiği gibi Prusya ile Silesia için kavga etmiştir ve tabii ki kaybetmiştir. En son savaş da 1866'da Avusturya İmparatoru Franz Josef zamanında Prusya ile yapılan Königgrätz'dır, ki hakikaten 19. asır Avusturya'sını politik arenadan neredeyse silecek bir savaş olmuştur. Burada kaçınılmaz olarak Almanya-Avusturya ittifakı ortaya çıkmıştır.

Avusturya tarihine Avusturyalıların nazarından baktığınız zaman 1664'te İtalyan asıllı bir asilzadenin; Raimondo, Montecúccoli kontunun Avusturya ordularının başına geçirildiğinden -ki bu bir istihdamdır, yani ordular henüz milli değildir- ve kendisinin Mogersdorf denen mevkide Osmanlı yeniçeri ordusunu kuşatıp imha etmesiyle bir zafer kazanıldığından söz edilir. Bu doğrudur; fakat bu zaferin Osmanlı imparatorluk ordularının ilerlemesini o an durdurduğu ancak fazla ümit vermediği açıktır. Nitekim savaşın sonunda pek toprak kaybı söz konusu değildir. Viyana Üniversitesi'nin ünlü tarihçilerinden Walter Leitsch'in dediği gibi, 17. asır boyunca Osmanlılarla kavga etmek tercih edilmemiştir ve diplomasi yolları denenmiştir. Hatta Leitsch'in iddia ettiğine göre, bu pek Hıristiyanca bir davranış değildir ama Türk tehlikesini Hıristiyan devletler birbirlerinin üstüne itmekte ve diğerlerini kışkırtmaktadırlar. Nitekim Fransa'nın takip ettiği politika budur, Türklere müzahirdir. O iş birliğini tercih etmektedir ve İsveç Krallığı da aynı sistemi izlemektedir.

18. yüzyıl ve değişen imparatorluk düzeni

Avusturya'nın 18.yüzyılı bu imparatorluğun reformu demektir. Biz bunu Avusturya diye öğreniyoruz; hâlbuki bu Alman İmparatorluğu'dur. Avusturya o imparatorluğun içindeki üyelerden biridir. Bunu bir NATO ittifakı gibi düşünmemiz lazım. Yani Saksonya, Bavyera, Prusya, Baden-Württemberg, Ren ülkesi, Palatina vs. gibi devletler ve Hamburg, Bremen, Nurnberg gibi bazı serbest şehirler, hepsi bu ittifakın içindedirler. Avusturya bu ittifakın içinde "Grand Duka" olarak yer almaktadır. Fakat Avusturya Büyük Dukaları, yani Habsburg ailesinin üyeleri pek az istisnaıyla -o istisna da Macar kralı Sigismund'du- 15. asırdan beri hep Alman imparatoru olarak seçilirlerdi. 18. yüzyılda halen karşımızda Alman İmparatorluğu vardır. Aslında biz bu yüzyılda Avusturyalılarla değil, Almanlarla çarpışmışızdır; onun için tarihi Türk-Alman dostluğu çok manasız bir tanımdır çünkü biraz sonra değineceğimiz gibi 1790 Zıştovi Antlaşması'na kadar

biz Avusturya ile bilhassa 18. yüzyılda devamlı harp etmişizdir. Ancak savaştığımız Avusturya değil, Almanya'dır. İmparatorluğun adının Avusturya olması Napolyon istilasından sonra Mukaddes Roma Alman İmparatorluğu'nun dağıtılması sonucunda II. Franz'ın I. Franz diye Avusturya İmparatoru ilan edilmesiyle mümkün olmuştur. Biz bugün 18. yüzyılın Avusturya'sı diyerek yine bir yanlış tanımlamayı kullanmış oluyoruz.

Bilhassa 1683 İkinci Viyana Kuşatması'nın Türkler aleyhine sonuçlanmasıyla ve Zenta, Mohaç gibi aşağı yukarı 16 sene süren harplerle imparatorluk; Macaristan, bugünkü Romanya (yani Erdel ve Yugoslavya'da) ve *Temesvár Banat*'ta bazı toprakları kaybetmiştir. O kadar ki sonradan geri almamıza yani bir restorasyona rağmen imparatorluğumuzun diğer devletlerle olan dengesi değişmiştir.

Viyana Hofburg'da 19. yüzyılda yapılan St. Michael Sarayı kapısı, imparatorluk sarayına şehrin içinden girişi sağlayan bir taktır. Bu tak da hâkim mimari hava gösteriyor ki sonradan Şehit Ali Paşa'nın Mora'yı Venediklilerden geri alması ve 1711 Prut Savaşı'nda Kırım ile Azak'tan Rusların atılması Doğu Akdeniz ve Karadeniz'de bir Osmanlı restorasyonu sağlasa da ancak 1699'dan sonra Avusturya devamlı hak iddia ettiği Macar topraklarına gerçekten sahip olmuştur. Böylece iktisadi hayat rahatlamış ve Tuna üzerinde sey-rüsefain gelişmiştir. Son olarak 18. yüzyılda Trieste'de kurulan liman sayesinde Akdeniz ticaretine Avusturya katılmış ve Balkanlar üzerinde siyasi olmasa bile ticari hegemonyasını kurmaya başlamıştır. Bu zenginleşme dolayısıyladır ki bilhassa İmparatoriçe Maria Theresia zamanında Avusturya merkezi idaresi gelişmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın, IV. Mehmed'in mücadele ettiği Avusturya yani Alman imparatorları eski Hofburg'da oturmuştur ve buranın mimari olarak yeni şehirden farkını görebilmek mümkündür.

Yeni Avusturya'nın Tarihi

18. asırda teşekkül etmeye başlayan, 19. asırda bir gösterişe dönüşen Avusturya İmparatorluk Sarayı, yani yeni Hofburg diye

bilinen kısımda bugün Avusturya cumhurbaşkanı ve başbakanlık kançılıryası yer alır. Avusturya Milli Kütüphanesi'ne ve Efes Müzesi'ne ait olan binada da 19. yüzyılda imparatorlar oturmuştur. İmparatorlar diyorum ama tashih etsem daha iyi olacak. 1848'de tahta geçen 18 yaşındaki genç imparator Franz Joseph yani Güzel Sissi'nin kocası, 1916'ya kadar tahtta kalmıştır. Neredeyse 70 kocaman sene Avusturya'yı o yönetmiştir. Avusturya'da bugün her yapının ardında mimar ve sanatçının isminden çok imparator Franz Joseph devrinin izlerini hissetmek mümkündür. Yeni Hofburg önündeki devasa meydanıyla Dolmabahçe ve Beylerbeyi sarayları ile mukayese edilemeyecek büyüklükte ve saltanatı bir görünüme sahiptir. Ancak Yeni Avusturya'da ilim ve sanat gelişse de siyasi-iktisadi bakımdan bir gerileme söz konusuydu. Sarayın önüne Avusturya tarihinin en büyük mareşali olan Prens Eugene'in heykeli yapılmıştır. Prens, Savoy hanedanındandır, yani İtalyan ve Fransız asıllıdır; imparatorlar tarafından 18. yüzyılda istihdam edilmiştir. Prens Eugene bilhassa Türk harplerinde en büyük zaferleri kazanması ile meşhurdur. Onun arkasından Mareşal Laudon gelmiştir.

18. yüzyılda yani Viyana bozgunundan sonra Türk İmparatorluğu sadece Avusturyalılarla ve Almanlarla savaşmak zorunda kalmamıştır; Rusya da bu savaşlarda müttefik konumunda olmuş ve her zaman onların yanında yer almıştır. Dolayısıyla 1791 Zıştovi ve 1792 başında Ruslarla yapılan Yaş Antlaşması'na kadar hep bu iki müttefike karşı mücadele etmek zorunda kalmışızdır. 19. asırda ise imparatorluğumuz doğrudan doğruya Ruslarla karşı karşıyadır.

19. yüzyılda Ringstrasse denilen Viyana birinci bölgesini çeviren bulvarın yanında yapılan Sanat Tarihi Müzesi ve Doğa Tarihi Müzesi'nin ortasında Maria Theresia abidesi yer almaktadır. Abidenin etrafında Maria Theresia'nın ünlü mareşalleri ve başbakanı Kont Kaunitz'in ve küçük Mozart'ın heykelleri bulunmaktadır. İmparatoriçenin bu maiyyeti, modern Avusturya'yı hazırlayan kişilerden oluşmaktadır. Kont Kaunitz, henüz Alman İmparatorluğu

adını taşıyan Avusturya İmparatorluğu'nun sınırları çoktan genişlemiş, Macaristan ve Bohemya'yı, yani bugünkü Çekya'yı elinde tutan, Adriyatik kıyılarına inen, Avusturya'nın mali vaziyetini, sanayileşmesini organize eden ve çok ince hesapları becerebilen tipik bir barok devri devlet adamı ve maliyecisidir.

Avusturya-Osmanlı Savaşları

Yukarıda da değinildiği üzere Maria Theresia devrinde Osmanlı İmparatorluğu hem reformunu yapan Avusturya İmparatorluğuyla, hem de reformlar devrini yaşayan, yanı başındaki Yelizaveta Petrovna ve ardından Büyük Katherina dönemi Rusya'sı ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu mücadele Şehit Ali Paşa, Koca Yusuf Paşa gibi mahir mareşallerin orduyu başarılı bir şekilde sevk edebilmesiyle mümkün olmuştur. Bu sevkiyatın yapıldığı ordu aslında tarihçinin pek dikkatini çekmemektedir. Ama bu ordu, 18. yüzyılın başından beri askeri mühendislik, tıp, veterinerlik gibi dallarda modernleşmeye başlayan, askerini sınırlı da olsa, ona göre eğitime tabi tutabilen, merkeziyetçi ordu şartlarına kolay intibak edebilen ve yönetilen bir orduydü. Bilhassa süvari ile topçu sınıflarındaki hızlı ve önemli gelişme sayesinde Ruslara karşı direniş mümkün olabilmekmiştir. Üstelik Belgrad iki kere kaybedilmesine rağmen ikisinde de geri alınabilmekmiştir.

18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, askerliğin yanında daha evvelden geleneğini kurduğu yeni bir sanata ve silaha da sahipti; diplomasi... Bunu, dönemin ilişkilerinde görmek mümkündür. Bundan dolayı imparatorluk ancak 18. yüzyılın sonunda daimi sefaretları yani mukim elçilikleri Viyana-Paris-Londra üçgeni üzerinde kurmuştur. Çünkü bu zamana kadar siyasi diplomatik vaziyet iyi değerlendirilmiş ve Avusturya-Rusya ittifakına karşı Fransa ile İsveç yanımızda olmuştur. Şüphesiz bu, önemli bir diplomatik savunma mekanizmasıdır.

II. Viyana Kuşatması yıllarında ordu, başarılı bir mülki idareci, -sadaret kaymakamıyken bu kabiliyetini göstermiştir- oldukça dürüst

ve yolsuzluğu görülmeyen bir vezir olan Köprülülerin damadı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından yönetilmiştir. Kara Mustafa Paşa'nın maalesef büyük orduyu yönetecek nitelikte bir mareşal olduğunu söylemek mümkün değildir. Örneğin Kırım Hanlığı'nın müzahir olduğu savaşlarda sadrazamla han arasında protokol ve karar vermek konusunda denge kurulamamıştır. Nitekim bu savaşta iki taraf birbiriyle mücadele etmek durumunda kalmıştır. Kara Mustafa Paşa'nın şehre hâkim olan Kahlenberg'i kuşatmadan Viyana etrafındaki kaleleri almaya girişmesi, kuşatmayı aşırı tedbirlerle uzatması ve 12 Eylül 1683'te Kahlenberg'de mevzilenen Kral Jan Sobieski komutasındaki Polonya ordusunun ani saldırısı saflarımızın bozulmasına neden olmuştur. Bu bozgun sonucunda 16 yıl sürecek savaşlar başlamıştır. Bu savaşlarda yer yer Osmanlı ordusunun her şeye rağmen saldırıları durdurduğu ve mevzileri tuttuğunu belirtmek gerekir. Örneğin 1695'te Logos mevkiinde II. Mustafa'nın, yani Osmanlı kuvvetlerinin, durum vahim olmasına rağmen Avusturyalıları püskürttüğü bir gerçektir. Sonrasında Avusturyalılar başka bir komutan istihdam etmek durumunda kalmışlardır. Bu yeni komutan daha önceden adını zikrettiğimiz Fransız aristokratlarından, annesi İtalyan asıllı ve Kardinal Mazarini'nin yeğeni Olympia olan; yani aslında İtalo-Fransız olan Eugene Savoy dedikleri komutandır. Eugene, 18. yüzyıl Avusturya askeri tarihinin, hatta Avrupa askeri tarihinin çok önemli bir komutanıdır. 1697'de Zenta'da II. Mustafa'nın başında olduğu orduyu taktik bir başarıyla yendi. Zenta Savaşı'nda bugünkü Macaristan hatta Erdel, Temeşvar ve Banat bile Avusturyalıların eline geçmiştir. Zenta yenilgisinin sonucunda Osmanlı antlaşmaya gitmek zorunda kalmıştır, 1699 Karlofça Antlaşması... Bu antlaşma tarihte ilk defa Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında Hugo Grotius'un Roma hukuk sistemi-ne, prensip ve kurumlarına göre inşa edilen bir anlaşmadır. Artık bir muahede söz konusudur ve fakat görülmüştür ki Osmanlı diplomasisi hiç de tecrübesiz değildir. Sefaretleri olmayan imparatorluk, reisülküttabın yönetiminde Avrupalılarla diplomatik

becerisini gösteren bir temas sağlamıştır. Temeşvar, Banat hariç Transilvanya ve Macaristan bir daha geri alınamamak üzere Avusturya'ya verilmiştir. Mora Venediklilere verilse de, sonra geri kazanılmıştır. Ve daha da ilginç olan ise Azak Kalesi'ni bıraktığımız Rusya'dan 1711 Prut Barışı'nda kalenin geri alınmış olmasıdır.

Gerçek şu; Prens Eugene ile yapılan savaşlarda Osmanlı orduları yenilmiştir. Çünkü yeni askeri teknik ve yönetimler konusunda Osmanlı orduları geri kalmıştır. II. Viyana Kuşatması, o vakte kadar diğer devletlerden teknikleri ile üstün olan ve disiplini ile tanınan Osmanlı ordusunun barok çağ ordularının gerisinde kaldığını düşündürmüştür ve Osmanlı ordusu yaşamak için reformlara girişmiştir. 18. yüzyıl Osmanlı-Avusturya ilişkileri açısından böyledir. 1718'de Prens Eugene'in zaferinden sonra yapılan son antlaşma Pasarofça'dır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devletleri ile artık Vestfalya Anlaşması'nın hükümlerine dayanan modern diplomatik prensipler üzerinde ilişki kurmak ve diplomatik muafiyetleri tanımak zorunda kalmıştır.

YUNANİSTAN

MORA YARIMADASI'NIN Attika'ya bağlandığı bölgede 1829'da kurulan Yunanistan'ın ilk başkentindeyiz: Bizim Anaboli veya Mora Yenişehir dediğimiz modern Nafplion'un ana meydanındaki eski Osmanlı Ulu Camii'nin duvarında bir levha; 1821'deki ayaklanmadan sonra kurulan ve 1829'dan sonra da hayatına devam eden ilk Yunan parlamentosunun bu binada toplandığını bildiriyor. Meydanın güney cephesinde mütevazı üç katlı bir taş bina; ilk Yunan hükümeti Atina'ya geçilene kadar burada çalışmış.

Paralel caddede yürüyoruz, İoannis Kapodistrias Sokağı; Yunanistan'ın ilk cumhurbaşkanının adını taşıyor. Yunan ihtilali, İtalyan ihtilalci Manzini'nin fikirleriyle ve Avrupa'daki Yunan diasporasının fikri örgütlemesiyle başladı. Malum, bizdeki kolaycı tarihçilerin zannettiği gibi bu ayaklanmada Fener Patrikhane-si'nin hiçbir öncü, hatta artçı rolü bile yoktur.

Kilise eski Bizans İmparatorluğu'nun geniş sınırlarında yaşamayı her şeyin üstünde tutmuştur. Eğer o sınırlar yeni imparatorluğun yani Osmanlı'nın elinde ise ve Osmanlı da onlara ruhani ve idari yetkiler veriyorsa, küçük ülkede ulusal devlet kurmanın hiçbir anlamı yoktur.

Ayaklanmayı denizciler ve topraksız köylüler bazı metropolitlerin ve Kolokotronis gibi komitacıların önderliğinde başlattı. Hydra Adası'nın zengin armatörleri zorlamayla ayaklanmaya katıldı ve ayaklanma Avrupa'daki Lord Byron gibi ünlü Phil-Hellen

yani Yunan severlerin katkısı, desteği ve büyük devletlerin müdahalesiyle başarıya ulaştı.

Avrupalılar müdahale etti

İtalya'nın devrimci fikir ve hareketleri Balkanlar'da Fransa'dan daha etkiliydi. Yunanistan'ın ilk bayrağı İtalyanlarınki gibi üç renkteydi, ilk devlet reisi de İoannis Kapodistrias... Fakir Yunanistan vergi bile toplayamıyordu. Yargı işlerini görmek için köylüler halk mahkemesi kuruyordu. Asayiş işlerini kimsenin meydanda gördüğümüz mütevazı taş konaktan beklemesi mümkün değildi. Kolokotronis gibi komutanlardan âdeta pazarlıkla, ücret ödenerek kendi kuvvetleriyle asayiş sağlamaları isteniyordu. Cumhurbaşkanı Kapodistrias idealistti, köylülere toprak dağıtma sevdasına kapıldı ve bugün adını taşıyan sokağın üzerinde Osmanlı çeşmesinin önünde suikasta uğradı.

Bir imparatorluktan anarşi içindeki bir cumhuriyete geçişin hikayesi burada, Osmanlı'dan kalan son eserin kitabesinde; "Sahib'ül hayrat ve'l hasenat Turnaî el hac Mehmed Ağa'nın hayratı, sene 1217 (1801)" yazılı... Anıtsal çeşmenin önünde duruyorsunuz, karşıda küçük Kapodistrias Otelı, biraz ötede de Lord Byron Otelı... Çeşmenin yanındaki merdivenlerden tırmandığımızda "Franga Kilise" yani Frenk Kilisesi denen, camiden çevrilme Katolik kilisesine giriyorsunuz. Duvarlarda ayaklanmaya katılan Yunan dostu Avrupalı savaşçıların isimleri... Yunanistan, cumhuriyet rejimi ile bağımsızlığına devam edemedi, Avrupalılar müdahale ettiler. Büyük devlet hanedanlarından kral gelemezdi. Bu nedenle adaylardan biri, gelecekteki Kraliçe Victoria'nın amcası olan Prens Albert listeden çizildi. Bavyera Prensi Otto 1832 yılında yeni devletin hükümdarı olarak seçildi ve Nafplion'da karaya çıktı.

Otto'nun tasavvurları çılgıncaydı; ilk işi vergi toplayamayan devlete Atina'yı başkent seçip onun imarına başlamak oldu. Yunancası daha doğrusu eski Yunancası iyiydi, Almanya'da öğrenmişti; ne halkın konuştuğunu ne de yerli münevverlerin yazdığını

beğeniyordu. Bu modern lehçeye Dimetiki deniyordu ve çok fazla Türklerden, Slavlardan ve Arnavutlardan kalma tabirlerle doluydu. Kral Otto elinde kırmızı kalemle bakanlarının verdiği lahiyaları düzelten, sert bir öğretmen olmuştu. Klasik Yunancayı dayatıyordu, bilen kim ki. Katarevusa denen Yunan Osmanlıcası ile berikinin çatışması başlamıştı. Yunan ayaklanmasını yürüten asker ve yerli komutanların, Otto'yla birlikte gelen kurmaylara ve muhafızlara tahammülü yoktu. Bir darbe ile Otto derdest edilip gönderildi. Mora Yenişehir'i'nde ondan kalan hiçbir şey yok, sadece karısının adını taşıyan Kraliçe Amalia Caddesi dışında.

Bizans'ın elindeyken 1247'de Haçlılara geçmiş olan bu bölge Batı feodalitesinin ve kilisesinin bütün baskılarını yaşadı; nihayet bölgeyi yöneten Enghlien hanedanı onu son dük Pietro Cornaro'nun eliyle Venedik Cumhuriyeti'ne teslim etti. 1540'ta Türkler Venedik hâkimiyetine son verdiler, Mora Yarımadası Türklerin oldu ve bu şehir de Mora Yenişehir olarak bölgenin başkenti.

Osmanlı'dan kalan izler

İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra 1686'da bölge tekrar Venediklilerin eline geçti. 29 yıl sonra 1715'te Şehit Ali Paşa sayesinde Türkler bölgeye yeniden yerleştiler ve Venedik'i bölgeden attılar. Venediklilerin yaptığı ve her tarafını Venedik aslanlarıyla süsledikleri Palamidis Kalesi'ne yerleştiler. Şehirde 18. yüzyıl Osmanlı medeniyetinin izlerini her yerde Venedik kalıntılarıyla bir arada görmek mümkün ve Mora ayrı bir dünya...

Geziyi yaptığımız başkonsolosumuz Beyza Üntuna ve Atina'daki maslahatgüzarımız Şander Gürbüz ile Türk-Yunan ilişkileri üzerinde konuştuk. Bu bilgisi derin iki diplomatımızın da gözlemlerinden kaçmadığı gibi bu ülkenin farklı bir özelliği var. Yunanistan'ı yönetenler belirli siyasi hanedanlar; Mitçotakis'in kızı Dora Bakoyanni parlak bir Atina belediye başkanlığından sonra, dışişleri bakanlığı yapıyor ve bir ihtimal ki geleceğin de başbakanı.

Başbakan Karamanlis, amcasından 50 sene sonra Türkiye'ye gelen ikinci başbakan Karamanlis idi. Onun ardından muhalefetin lideri Yorgo Papandreu sadece partisinin değil, geniş bir sempatizan kitlesinin de reyleriyle yeniden genel başkan ve geleceğin dışbakanı ve başbakanı oldu.

Babalarından ve amcalarından, hatta dedelerinden farklı olarak, her üç lider de birbiriyle gülünç kavgalar yapmadı. Cunta zamanındaki uzun sürgün yıllarında birbirlerini yakından tanıdılar, belirli bir olgunluk elde ettiler, politika merdivenlerini daha ölçülü olarak tırmanıp tecrübe edindiler. Bu nedenle Türkiye ile kuru düşmanlık ve ucuz polemğin yarar getirmeyeceğini gördüler.

YUNANİSTAN'IN Nafplion kenti, ardından da Atina'daki Benaki Müzesi'nde iki konferans vermek üzere davet edildim. Hava hoştu, Nafplion gibi bir kentte millet hafta sonunun tadını çıkarıyordu. Doğrusu İngilizce yaptığım bu konferansta 60-70 kişilik bir kalabalık beklemiyordum, gene de Osmanlı Sarayı üzerindeki bilgi ve yorumları ilgiyle takip ettiklerini, sorular sorduklarını söylemeliyim.

Nafplion'un ortasındaki meydanı iki bina süsler; birincisi Venedik işgalinden kalma Venedik Sarayı'dır. Bir ara Yunan başkenti olan kentin idari ofisleri bu taşra tipi Venedik Sarayı'nın içindeydi. İkincisi Türklerden kalma camidir (Yeni Cami). 1829'da kurulan ve ilk cumhurbaşkanının İoannis Kapodistrias olduğu küçük Yunanistan'ın problemleri sonsuzdu. Yol yoktu, üretimi değerlendirmek mümkün değildi, vergiler toplanamıyordu. Ülkelerimizin ortak derdidir; bugün dahi Türkiye ve Yunanistan'ın vatandaştan vergileri düzgün ve hakkıyla topladığını söylemek mümkün değildir.

Kopukluk olsa da ilgi sürüyor

Reformlar yapmak isteyen ve büyük devletleri memnun edemeyen Kapodistrias'ı katlettiler, ortalık karıştı. Yunanistan Cumhuriyeti sona erdi ve Bavyera'dan Kral Otto getirildi. Oysa 1821'de Yunan ayaklanması cumhuriyetçi ve halkçı ideallerle başlamıştı.

Venedik Sarayı'nın yanı başındaki, 18. asır yapısı Yeni Cami'de ilk Yunan parlamentosu toplanmıştı.

Bugün konferans ve oda müziği konserleri verilen bu binada Osmanlı sarayından bahsetmek insana bazı soruları hatırlatıyor. Tarih nerelere gidiyor?

Ertesi gün Benaki Müzesi'nde Topkapı Sarayı'nı izleyenlerin sayısı çok fazlaydı. Yıllar süren kopukluk insanların ilgisinin uyanmasını engelleyemiyor.

Eski Büyükelçimiz Hasan Göğüş orta yaş diplomatlardandı ve yeni bir yaklaşımı temsil ediyordu. Atina'daki Engelli Gençler Özel Olimpiyat Oyunları'nı açmaya gelen Patrik Bartholemeos cenaplarını alışıldığı üzere bir Yunanlı bakan ve hariciyeciler karşılamaya çıkmıştı. Alışık olmadıkları birini daha gördüler; Türkiye büyükelçisi... Gerekli ve olağan olan budur. Patrik Türk vatan-daşıdır, protokolde yeri vardır. Büyükelçi de bizimkidir.

Homurdananlar da vardı tabii

Büyükelçi Hasan Göğüş de Başkonsolos Beyza Üntuna da etkin bir biçimde kültürel ilişkiler için gayret gösterdiler; bu gerekliydi ve faydalı da oldu. Sonuçları alınmaya başlamıştır. Nafplion ilk defa olarak Türklerin konferanslarını, Gülsin Onay'ın piyano resitalini ve İzmir Senfoni Orkestrası'ndan gelen oda müziği orkestrasını dinledi. Üstelik sanatçılarımız Yunan meslektaşlarıyla birlikte konser verdiler ve Hatice Gürsöz ile Sophia Kalogeropulo'un yaptığı gibi ortak bir sergi açtılar.

Nafplion Festivali'nde Türk sanatçı, edebiyatçı ve bilimcilerine bu kadar geniş yer verilmesi bazılarını memnun etti. Homurdanan Yunanlılar da vardı: "Bu krizde bir de Türkleri mi misafir edeceğiz?" demişler. Ama orkestralar ve sanatçıların resimleri ortaya çıkınca hava yumuşadı diyorlar.

Adaların sıkıntı çeken halkı karşı kıyıdan Midilli'ye, Sömbeki'ye, Sakız'a, İstanköy'e, Rodos'a gelip gezmek ve yemek isteyen Türkleri bekliyor. Halk yöneticilere baskı yapıyor. Vize

uygulamalarını rahatlatmak lazım. İstikbal, Berlin ve Paris'in nutuklarında değil; Atina ve İstanbul'un iş ortaklığında, Ankara ile Atina'nın siyaset ustalığında, İtalya'nın bu uyuma dahil olmasındadır.

Kurtulmak için normal çalışma şartlarına dönmeliler

Yunanistan bir bakıma hüznünlü; iktisadi kriz abartılmayacak gibi değil fakat Yunan diplomat ve tarihçi, iktisatçı meslektaşlarımızın söylediği gibi popülist politikacıların sunduğu çareler ve kitlenin beklentileri çok akıl dışı. Bunların ifade biçimi ise akıl dışının da ötesinde görünüyor. Turizm mevsiminin en yoğunlaştığı Haziran ayında havalimanlarında iki günlük greve gidiliyor, bu kara ulaştırma sektörüne bile yansıyor ve tabii turisti kaçırان etkileri bütün yazı kapsayabiliyor. Amaç parlamentodaki görüşmeleri sabote etmek idiye yararı olmayacağı ortaya çıktı.

Memurlar PASOK'un ilk dönemlerinden ve Avrupa Birliği'ne adım atılan mesut günlerden beri 14 maaş almaya alışmış. Baba Papandreu köylüye ve memura sebil gibi dağıtırdı. Oğul Yorgo bugün bunun sıkıntısını çekiyor; Yunanistan'ın en insaflıları dahi "İsveç'e başbakan olabilir, burayla baş edemez" diyorlar.

Nazım Hikmet'ten şiir okunabilir!

Ne yazık ki bu 14 maaş bolluğu devam edemez. Çünkü Yunanistan'ı donatan Avrupa'nın ağalarında bile bu kadar bol maaş yok. Bize anlatıldığına göre 53 kalem prim var. Mesela havalimanı ve santrallerde dakik olarak işe gelmek zorunda olanlar bunun için prim alıyorlar. Trolleybüsün elektrik hattından kesintisi kopunca inip bağlantıyı kuran şoförlere de prim veriliyor. Avrupa ekonomisinin cazip primleri Yunanistan'da ikiye-üç katlanmış vaziyette. Hoş hayat güzel şey; üstelik bir de Nazım Hikmet'ten şiir okunabilir: "Yaşamak güzel şey be kardeşim!" Lakin beşeriye-tin üretimi hiçbir yerde o safhaya gelmedi, geleceği de yok galiba.

İflas eden maliyeden bahsedenlere kitlenin cevabı “Hırsızları korudunuz” oluyor. Hırsızlar çoktan torbalarını yüklenip dünyaya dağılmış; bu, Avrupa’nın metropollerinde artan emlak fiyatlarından belli. Ülkenin kurtulabilmesi için normal yaşama dönmek lazım. Yunan vatandaşı kızgın, kendi şahsi trajedisi içinde haklı da. Ne var ki bütün talep edilenleri Yunan ekonomisinin karşılaması imkânsız...

Madam Merkel’den bekliyorlar. Merkel’in çokbilmişliği bir yana, Almanya’da sağlık kesintileri nedeni ile etraf dişsiz gezen vatandaşlarla dolmaya başladı. İhtiyar ana ile oğulun aynı eve sığınması gibi, Almanya için de garip manzaralar görülüyor, kim kimi ne kadar destekleyecek? İhtiyar Avrupa’nın uğrayacağı büyük krizin bu kadarla kalacağı belli değil.

MAKEDONYA'NIN başkentidir. Roma dünyasının ünlü Via Egnatia denen yolu Arnavutluk'un Adriyatik kıyısındaki Draç (Düreş) veya Durazzo Limanı'ndan çıkar ve Selanik'e uzanırdı. Bir Yunan şehriydi sanmayalım, bugün öyle. Osmanlı onu Mart 1430'da Venediklilerden aldı. Katolik kilisesinin zulmü altında inleyen yerli halk bu fetihten hiç de şikâyetçi görünmüyordu. Türkler şehre yerleşir yerleşmez genişleyen fetihleriyle birlikte Selanik, merkez olacağı geniş bir art ülke buldu. Limana gelen mallar buradan içeriye dağılıyordu. Balkanların ne zenginliği varsa buradan dünyaya taşınyordu.

Selanik 15. asrın başında yeni bir halka kapılarını açtı. Portekiz ve İspanya Yahudileri Katolik zulmünden kaçıyordu. Önce Rumeli şehirlerinde, oradan da Selanik'te yoğunlaştılar. Kısa zamanda Selanik sadece Türk imparatorluğunun değil, bütün Akdeniz'in en kalabalık Yahudi metropolü oldu. Naziler burayı işgal edip 90 bin Yahudi'yi ölüm kamplarına sevk edene kadar da önemli bir Yahudi şehriydi ama Selanik Yahudiliğinin ikbali Balkan savaşlarında söndü. Tahsin Paşa yüz ağartan bir savunma gösteremedi. Yunan ordusu şehri Tahsin Paşa'dan teslim aldı.

1912-13 kışı Müslümanlarla birlikte birçok Yahudi'nin de şehri terk ettiği meşum günlerdi. Çünkü Yunan ordusu Helen unsuru öne çıkaracak etnik bir temizliğe başlamış ve Yahudi mahallelerine saldırmıştı.

1660’larda Osmanlı Yahudiliği arasında ortaya çıkan Sabetay Sevi hareketi Selanik’te çok taraftar topladı. En kalabalık Sabetaycı cemaat burada yaşadığından, bu dini zümreye Selanikliler deme âdeti de böyle ortaya çıktı.

Selanik’in bütün Akdeniz milletlerini ve hatta bütün Avrupalıları toplayan kozmopolit ortamında yeni bir hayat tarzı ve dünyaya açık kapıları vardır. Osmanlı Meşrutiyeti orada yeşermiştir. Makedonya büyük komutanlar yetiştirir; Büyük İskender, Justinien ve Mustafa Kemal’in milletlerin kaynadığı bu bölgeden çıkması hiç de tesadüf değildir.

Selanik her zaman farklıdır. 583 sene evvel dünyamıza kattığımız ve neredeyse beş asırlık Osmanlı idaresi boyunca benimsediğimiz, nüfusumuzun en seçkin unsurlarının yetiştiği ve hüznle terk ettiğimiz bu diyar her zaman güzel; ama bugün şehrin kendisi bütün Doğu Akdeniz şehirleri gibi inşaatlara teslim olmuş vaziyette.

EGE ADALARI dediğimiz takımadaların sayısı; irili ufaklı, meskun veya gayrimeskun, bazıları da susuz kayalıklardan ibaret olmak üzere 1500 kadardır ve toplam 214 bin kilometrekarelik sahayı kaplar.

Osmanlı döneminde Cezayir-i Bahr-i Sefid yani Akdeniz adaları topluluğu bir vilayetti. Klasik Osmanlı devrinde ise büyük amiral mesabesinde olan Kaptan-ı Derya'nın yönetiminde bir eyaletti; adalar donanmanın haslarını oluştururdu. Bu adalar en başta tersane emini olmak üzere, derya sancak beyleri dediğimiz amirallerin de kısım kısım maaşlarını meydana getirirdi. Yani kaptan paşa ve derya beylerinin haslarıydılar.

Ege'nin batısında Yunan ana kıtasına yakın Kiklad Takımadası yer alır ki içlerinde Eğriboz (Euboia), Egine gibi tanınmış adalar vardır. Ahaliyle bütünleşmeseler de bulundukları coğrafyayı iyi tanıyan Osmanlı yöneticileri dört asır boyu bu dağdağalı yerleri yönetmişlerdir.

Adaların fizik sorunları kadar etnik yapısı da sanıldığı gibi basit değildi. Helen unsur Ortodoks mezhepten olmakla birlikte, uzun süren Venedik ve Cenova hâkimiyeti dolayısıyla Katolik Helenler de vardı. Aralarındaki gerilim bugüne kadar devam etmiştir.

Bereket dolu Girit

Bundan başka Balkan Savaşları sırasında (Uşi Antlaşması'yla) başlayan İtalyan hâkimiyetinden kalan ve yavaş yavaş eriyen bir

nüfusla birlikte hâlâ küçümsenmeyecek sayıda olan Yahudi cemaatleri, Osmanlı'nın yerleştirdiği Türkler ve Lübnanlılar vardı. Bilhassa Girit gibi yerlerde Sünni Müslümanların yanında Alevilik ve Bektaşiliğe yakın olan gruplar da yerleşmişti.

Şurası da bir gerçektir ki devlet Kırım ve Bosna gibi yerlerin aksine, 17. asrın ikinci yarısında fethedilen Girit Adası'nda medreseler inşa etmek, hatta 19. asra kadar Mevlevi ve Nakşi dergahları kurdurmak gibi teşebbüslerde pek bulunmadığından, İslamiyet bir ölçüde Bektaşi dervişlerin faaliyetleri ile yayılmıştı.

Bu nüfus yapısı özellikle Osmanlı Türklerinin bölgede en çok bulundukları Sakız, Sisam (Samos), Rodos, Kos (İstanköy) ve Meis'in oluşturduğu Oniki Adalar'da göze çarpar. Kuzey Ege Adaları diyeceğimiz Taşoz, Limni, Semadirek (Samotraki), Midilli, Bozcaada (Tenedos) ve Gökçeada (İmroz) da böyledir.

Kuzey Ege Adaları ve Oniki Adalar II. Meşrutiyet'ten sonra, Balkan Harbi başlarında İtalya ve Yunanistan arasında işgale uğrayıp paylaşıldı. Kiklad Adaları ise 19. asırda Yunanistan tarafından tek tek ele geçirildi.

Muhteşem güzellik ve bereket dolu Girit ise bu adalara dahil değildir. Burada iklim daha mutedildir; sebebi de Afrika'nın sıcak rüzgarlarını kesen İda Dağları'dır. Bu bakımdan Girit, Ege Adaları'nın içinde İstanköy ile birlikte hemen hemen en sulak ve hiç şüphesiz en verimli, en çeşitli tarımsal ürünün devşirildiği bölgedir.

İlk gazete bu bölgede

1664'te Osmanlı harp teknolojisinin yönettiği başarılı kuşatmayla inatçı Venedik savunması ve kale teknolojisi karşı karşıya geldi. İki asır sonra ada tekrar Müslümanlar ve Helenler arasında kanlı bir çatışmaya sahne oldu, 1890'larda özerklik verildi. 1908'den sonra da Bosna-Hersek'in Avusturya'ya, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a ilhak edilmesi gibi Girit de Yunanistan'a ilhak edildi. Bundan sonra Türkiye'nin Ege ve Akdeniz sahillerine sonsuz bir Giritli Müslüman göçü başladı. Akdeniz adaları 1912'den sonra

Türkiye'den ayrılrsa da buradaki Ortodoks kiliselerin Fener Patrikhanesi'ne bağlılığı devam ediyor.

Ege Adaları'nın kendine has sorunları vardı. Mesela Midilli zengin zeytin tarımı ile tanınır ama tahıl Anadolu'dan gelirdi. Bu ticaret demekti. Nitekim Osmanlı döneminde ada Yunanistan'a katıldıktan sonra Midilli'deki malikâneler ve refah da kayboldu. Adaların 17. asırda Türk nüfusu arttı. Bu noktada Anadolu'dan muhtelif nedenlerle göçmen geçtiği anlaşıyor. Sonra Türk nüfusta azalma başladı.

1829'da Yunanistan bağımsız oldu, İzmir yakınlarındaki Samos ise Sisam emareti adıyla bağımsızlık kazandı. Adanın nüfusu militan Helenlerdi. İdare için Fenerli Rum beylerinden biri Sisam emiri olarak tayin edildi, bunların en ünlüsü Miltiyadi Everet Bey'dir. Adanın bir meclisi vardı, eğitim Rumcaydı ve bir de elimizde bulunmayan bir vilayet gazetesi çıkıyordu, demek ki ilk gazete bu bölgededir. Gazetenin mevcudiyetine izin veren irade kayıtlarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit etmek mümkündür.

Osmanlılık Akdeniz adalarında ilerledikçe Venedik ve Ceno-va hâkimiyeti geriledi. Bu 15. asırda İtalya'nın ikbalinin Doğu Akdeniz'de sönmeye başlamasıdır ve General Bonaparte'ın Campo Formio Antlaşması'yla Venedik devletini ortadan kaldırmasına dek süren çöküşün tarihidir.

Rodos sadece Rodos değildir

Kısacası Helenizm, dini ve dili ile adalardaki restorasyonu Osmanlı hâkimiyetine borçludur. O kadar ki Sakız Adası'nın zorla Katolikleşen Helenleri kendi dillerini Latin harfiyle yazarlardı. Bu yazıya Frango-Chiotika denir.

Rodos 15. asra kadar sadece Rodosluların değildi. Oradaki ahalinin üzerinde Alman, Fransız, İngiliz, İspanyol ve İtalyan şövalyelerin kurduğu şedid idare; Kudüs'ün Selahaddin-i Eyyubi tarafından geri alınmasından sonra Papa'nın Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetini berkitmekle hükümlüydü.

Geçilmez bir savunma sonucu Fatih Sultan Mehmed bile Rodos'u alamadı. Adadaki şövalyeler talihsiz Şehzade Cem Sultan'ın kendilerine sığınmasını fırsat bilerek II. Bayezid'i tehdit etti. Ancak 1522'de Rodos, 16. asrın sonunda Kıbrıs ve 17. asırda Girit fütuhatıyla bu sistem çöktürüldü. III. Mustafa'nın Rodos'taki camii bu dönemlerin bir kalıntısıdır. Başka kalıntılar da var; sürgün edilen bazı Kırım hanlarının ve orada idam edilen son Kırım Hanı Şahin Giray'ın mezarları da buradadır.

Bugünkü Türkiye halkının göze batan bir kesimi Akdeniz adalarındandır. Türkiye'de örneği kalmayan Rodos çarşısının bir köşesinde Rodos eşrafından Farelyelizade Hafız Hüseyin Efendi ile Osmancıkzade Hacı Mehmed Ağa'nın yeniden inşa ettirdikleri bir cami, Girit'te Resmo'da Granoğulları'nın yaptırdığı bir çeşmenin yanında; tarihin derinliklerinden gelen parlak Miken medeniyeti ile 19. asırdan kalan mevlevihanenin etrafındaki mezar taşları insanlığın tarih boyunca macerasının bir örneği gibi...

Biz “Meis” diyoruz, Yunanlılar “Megisti”, etrafındaki küçüklerin içinde en büyüğü güya bu. Avrupa “Kastellorizo” diyor. Venediklilerin üs olarak kullandıkları kaleden kalma bir isim ve bugün resmîyet de kazandı. Aslında kaleyi Haçlı seferlerinden sonra teşekkül eden savaşçı rahip tarikatı (Saint Jean Şövalyeleri) kullanmış, merkez üs Rodos’a çok yakın... Kaş’ın hemen karşısında yer alıyor. En aheste deniz aracıyla bile yarım saatte ulaşılıyor. Burası için Yunan anavatanının en doğu ucu diyorlar. Ada ruhani bakımdan doğrudan İstanbul Fener Patrikhanesi’ne bağlı, nüfus kışın birkaç yüz, yazın kalabalıklaşıyor.

Yaşama alanlarını Avustralya’ya kadar uzatmış hemşehriler adaya geri dönüyorlar. Suyu ise bir yerlerden taşınarak geliyor, tarihi sarnıçların yetmediği belli, sebze-meyve Kaş’tan... Havaalanı da var, haftada iki kez Rodos’tan gelen geminin uğradığı bir köy bu, dış dünyaya Kaş üzerinden bağlanıyor. Kaş’a göre turistin paralısı buraya geliyor. Benim Romalı dostlarım Spadafore’ler gibi, adada yazlıkçı küçük İtalyan kolonisi de var.

Kaş ne yapsa aynı turist kitlesini çekemez. Çünkü 30 yıl evvelki sempatik Kaş’ı betonlaştırdık. Meis’te ise herhangi bir yapı ilave edilmesi yasak. Eski binaların restorasyonu ve sıvası çok sıkı denetim altında. Serbestçe yapılabilecek tek şey ağaçlandırma... Son krizden sonra harcamalar bizim tarafa göre yarı yarıya düşmüş ve adaların müşterileri Kastellorizo’da dahil daha ziyade Türkler; şimdilik her iki tarafta da bir memnuniyet havası var.

Kastellorizo, Yunanistan'a 1948'de katılana kadar, Türkler, Venedikliler, sonra gene Türkler, ardından 1915'te Doğu Akdeniz'i kontrol etme gerekçesi ile Fransızlar, nihayet İtalyanlar ve harbin sonunda da İngilizlerin işgali ile renkli bir tarih yaşamış. Alışılmış ulusçu Yunan tarihçiliğinde adalardaki Osmanlı hâkimiyetini karalayarak ele almak âdet idi; son on yıldır Osmanlı araştırmalarına uyanan ilgi ve genç Yunan tarihçilerin ustalaşması bu üslubu değiştirdi. Şimdi herhangi bir kitabı aldığınızda, adadaki idarenin Demogerentos "İhtiyarlar Kurulu"na ve merkezden gelen yöneticilere bırakıldığını yazdıklarını görürsünüz. Osmanlı dönemindeki özerk yönetimden ve adanın imtiyazlı yönetiminden söz ediyorlar.

"*Maktu* denen belirli miktardaki vergiyi kurul toplardı" diyorlar. Eğitim, ruhani işler ve kiliselerin cemaatinin yönetimi patrikhaneye tabi idi. 1910'da İkinci Meşrutiyet döneminin artan merkezîyetçiliği dolayısıyla adadaki bazı imtiyazlar kaldırılmaya ve mecburi askerlik hizmeti getirilmeye çalışılınca galiba adalılar ilk gerçek ayaklanmayı göstermiş ve bu uygulamalardan vazgeçilmiş.

Bugünün Kastellorizo'su

Bugün Kaş'tan bindiğiniz bir tekneyle Meis (Kastellorizo) Adası'na, Eminönü-Kadıköy seferi kadar bir sürede ulaşıyorsunuz. Karşınıza çıkan körfezin yani limanın girişinde adaya adını veren küçük Haçlı kalesi ve karşıda "katoukia" denen uzun patika yol ile tırmanılan manastır ilk göze çarpanlar arasındadır. Bunların arasında asıl ilginç olanı limandaki cami; Hicri 1169 (1755) tarihli bu 18. asır camii ilk elde buraya yerleşen küçük yeniçeri birliğinin ve ticaretle uğraşanların uğrak yeri olmalı. Bugün müze halindedir. Adada sağda solda tıpkı Kaş'ta olduğu gibi Likya kaya mezarları var ve bu eski kıyı kasabasının Kaş'taki gibi (bugün betonlaştığı için kaybolan) iki-üç katlı sempatik evlerle manzarası tamamlanıyor. Limandaki balık lokantasında hizmet eden aile üyelerinden biri belediye meclisinin de üyesidir. Avustralya'dan

gelen Kostas, İtalyan işadamlarından biridir ve adalı eşi Konstantina limanın en gösterişli evine sahiptir.

Adada öğleden sonra tatlı bir rüzgar (meltemi) eser ve adayı yaşanır hale getirir. Bitki örtüsü cılız. Sınırlı ağaçlandırma dışında ada çorak.

14 Ağustos gecesi adanın en bilinen olayı Panagiria yortusu için şehir meydanında bir eğlence vardı, belediye bir tezgah kurmuş, meşrubat, su ve şiş kebab dağıtıyor, tezgahın arkasında adanın sempatik belediye başkanı Pavlos Panagiris şef garsonluk yapıyor. Meydanda horon çekiliyor, papaz ise bir köşede. Herkes orada; İtalyan Prensesi Ascania, adadaki birliğin albayı, yarbayı ve eşleri, öbür adalardan gelenler hepsi bu çemberin içinde; çeşitli katmanlar el ele dans ediyorsa ve bedava içecek buldum diye Taksim Meydanı'na gelenler gibi civıtmıyorlarsa, bazı noktalarda elli yıl ileride olduklarını düşünmek gerekir. İnsanlar sadece monoton bir müzikle el ele tutuşup horon oynamakla kalmadılar; bizim harmandalina, çiftetelliye benzeyen danslarını adanın okumuşu da balıkçısı da ortaya çıkıp mükemmel biçimde icra etti. Komşular kadını erkeği ile folklorlarını çok iyi yaşıyorlar. Bizde kaybolan Karagöz de yaşıyor. Karagiozis tıpkı bizim 18. asrın Karagözü gibi toplumsal ve siyasal bir tenkit aracı olarak devam ediyor. Bunu bizim de sürdürmemiz gerekirdi.

İtalyan dostumuz Prenses Ascania Spadafore “Şimdi Madam Merkel bu eğlenceyi görse ‘Verdiğimiz paraları saçıp savuruyorlar’ derdi, akıllı o kadar işte” diyor, haklı. Horon çekenlerin arasına bir ara ben de katıldım. Demokrasi kültürü için çok ciddi kurumlar ve gelişmeler lazım ama hep bir arada edepsizlik yapmadan horon çekmeyi bilmek de gerekli bir âdet, o akşam bunu gözledim. Komşudaki kriz burada yok ama orada olan çevreyi koruma, yaşamayı bilme gibi bazı özellikler de yok.

iTALYA

ROMA'DA Agostino Gemelli Üniversite Hastanesi'nde İstanbul Katolik cemaatinin ruhani lideri ve Vatikan temsilcisi Monsenyör Maroviç'i ziyaret ettim. Herkesin sevdiği bu muhterem adam feci bir kaza geçirmişti. Bir müddet önce kaybettik.

Rimini'ye doğru yola çıktık. Bütün yol boyunca Umbria, Marche ve Romania'nın iç içe geçtiği bir bölgeyi aştık. İkliminin ılımlılığı, yağışların uygunluğu bereketli, hoş bir vatan oluşturmuş. Püskürük kütleler dediğimiz tepelerden oluşan jeolojik yapı Rönesans medeniyetinin özellikle manzara resimlerinin niçin burada geliştiğini açıklıyor. Memnuniyetle belirtmek gerekir; biz Türkler birkaç asırlık gecikmeyle de olsa artık İtalya seyahatlerine başladık. Görerek öğrenmek başka türlü oluyor.

Yola çıkınca şoförümüzün konuşkan ama boş konuşmayan biri olduğunu sevinerek gördüm. Geçtiğimiz şehirleri bilen, yeme içmeden anlayan, coğrafyayı, ağaçları ve bitkileri tanıyan her insan memleketinin en iyi temsilcisidir. Kısacası bizim Ayvalık'ın taksicilerinden Önder Keşkil'in İtalyan ikizi gibi biri...

Yoldaki Ortaçağ'dan kalma Narnia Kalesi ve köyü üzerine konuşmaya başlıyor. Umbria bölgesinin Rönesans dönemindeki ünlü feodalleri Malatesta ailesinin, her tarih kitabında okunmayan taraflarından söz ediyor. Avrupa'da, hele İtalya'da dedikodudan oluşan bir paralel tarih vardır ki halk içinde nesilden nesle geçer. Bu bir zamanlar Türk toplumunda da vardı ve bu rivayet kültürü doğrusuyla yanlışıyla bir ilgi ve kimliğe aidiyeti ifade ederdi. Kayboldu.

O zarafet aşılamadı

Şoför; bölgenin nadir mantar çeşidi, yani “funghi porcini” ve dünyaca ünlü tartuffe’lerden söz ediyor; beyaz-siyah cinslerinden ve Kuzey İtalya’da Piemonte’deki hemcins mantarlardan farkını anlatıyor. Ben de ona bizim Karadeniz ve İstanbul Belgrad ormanlarındaki köylülerin topladığı ama pazara pek çıkmayan bazı mantarlardan bahsedince iş kızışıyor, sohbet kuvvetleniyor.

Umbria, İtalya’nın en verimli ziraat bölgesi değil ama İtalya tarihinin en zengin bölgesi ve turist kaynıyor, gerçi bu kaynamayı siz görmüyorsunuz. Hem etrafa dağılmış şehirler ve eserler hem de verimli pazarlama, Türkiye’dekinin aksine kaynayan turist kazanlarını engelliyor. Rönesans İtalya’sı Umbria’da ve komşu bölgeler Romanya ile Toskana’da patladı. Ne İtalya ne de beşeriyet henüz o dönemin zarafetini aşabildi. Bugünün İtalyan’ı her zaman çok ciddi çalışmasa bile yedi asırdır tevarüs ettiği bu incelik dolayısıyla hep muhteşem işler çıkarıyor.

Urbino sanki herkesin evi

Urbino bir zamanlar kuvvetli bir dükalığın merkeziydi. Geçirdiği bütün talihsizliklere rağmen İtalyan Rönesans’ının kalesi olarak kaldı. Orada sadece Rönesans resmi, heykeli, kuyumculuğu değil, asıl Rönesans şehirciliğinin şaheser örneklerini görürsünüz. Her köşede teferruat bütünle bir gereklilik içinde kucaklaşıyor ve Urbino bir yabancı şehir değil, sanki herkesin evi oluyor. Bu sıcak duygu ve rehavetten bir müddet sonra aniden uyanıyorsunuz. Aynı güzellik sizin evinizde de vardı, muhafaza edebilirdiniz. Ama herkes ve her toplum mükemmel olmaz; bizdeki bazı meziyetler bu İtalyanlarda olmadığı gibi, onlardaki incelik ve pek teşhir edip, göstermedikleri ananeye bağlılık da bizde yok.

Rimini, İtalya’nın sayfiye şehri, Rönesans’ın ise küçük bir şehriydi, Roma devrinden beri bir üstü... Mühim olan bu şehirdeki Macar Kralı ve seçilmiş Alman İmparatoru Sigismund’un kalesinin içinde bir “Ayasofya” sergisi de düzenlendi. Vatikan’dan, Milano’dan

parçalar ve bizim Ayasofya'dan resimler bir araya getirildi; bu kadar az parça ile olabilecek en zekice ve ustaca tertiplenmiş bir sergiyi gezdiğimiz zaman biz dahi hâlâ bir şeyler öğreniyoruz.

Devleti yönetme sırası herkese gelebilir

Rimini'nin etrafındaki San Marino Cumhuriyeti Avrupa'nın en küçük devletlerindendir. Başka kıtalarda böyle küçük devletler petrol zengini ise yaşama şansına sahiptir; Brunei, Katar gibi. Avrupa'nın devletçikleri (Vatikan, Andorra, Liechtenstein) ise varlıklarını geçmişte ticaret ve diplomasiye borçluydular, bugün de turizme.

15. asırdan beri var olan parlamento binasına giriyoruz. San Marino'yu altı aylık bir süre için seçilen iki naib (capitano regente) yönetiyor. Nüfus 25 bin olunca herkese sıra gelebilir ve politikacıların her birinin cumhurbaşkanlığı beklediği bizim memleket için ilginç bir anayasal örnek olabilir. Cumhuriyetin bir yüzbaşısının komutasındaki güzel tören birliği, ordu rolünü görüyor. Her çeşit para basılıyor ve kullanımdaki Euro'ya rağmen sikkelerini kendileri darp etmekte ısrar ediyorlar.

San Marino'nun en güzel yanı, eteklerinde uzanıp giden güzel İtalya'yı doya doya seyredebilmek imkânıdır. Kiskanmıyorum, tabiat güzel ama Türkiye'den daha güzel olamaz. Sadece İtalya'daki ihtimam, dikkat ve her yerde olan ahlâksızlığı önleyen çevre ve imar kanunları bizde yok.

ROMA’NIN idare merkezi sayılabilecek Campidoglio, yani ünlü Capitol, efsaneye göre Roma’nın yedi tepesinin en merkezinde bulunanıdır. Diğer tepelerin hepsinde Roma’yı kuran ailelerin, yani “Patrici”lerin mekânı vardır. Bu aileler Capitol’de bir araya gelmişler ve idareyi yani senatoyu burada meydana getirmişlerdir. “Capitol’e çıkan yol Tarpeus Kayalıkları’nda biter” diye ünlü bir söz vardır. Çünkü tarihte siyasi mahkumları bu tepenin arkasındaki kayalardan mancınıkla atıyorlarmış. Campidoglio veya eski adıyla Capitol birtakım lonca merkezlerinin bulunduğu odaları ihtiva ediyormuş. Günümüzde artık böyle bir Roma yoktur. Onun yerine burada çok ünlü Capitol müzeleri vardır ve merkezde Roma Belediyesi toplanmaktadır.

Roma’nın kurulduğu varsayılan 750. yıl aynı zamanda takvim başlangıcıdır. Hristiyanlık ortaya çıktıktan sonra çok uzun zaman, yani 5. ve 6. asra kadar, “Ab Urbe condite (AUC)” şehrinin kuruluşundan itibaren başlayan takvim kullanılmıştır. Hz. İsa’nın doğumunu milat olarak tespit etmek, Hristiyanlık resmi olarak imparatorluk dini olduktan yüz küsur sene sonra akıllara gelmiştir. Capitol bütün Roma tarihine, yani dünya tarihine hükmeden bir yer olmuştur. Buradan hâkimiyet İstanbul’a geçmiş ve İstanbul’un dünya yüzündeki bu hâkimiyeti en azından Doğu Avrupa’da, Doğu Akdeniz’de ve Türkler geldikten sonra Ortadoğu’da, Rumeli’de neredeyse iki bin yıl kadar sürmüştür.

Roma'nın merkezinde "Forum Romano" denilen bir yer vardır ve yollarında, çarşılarında eski Roma'nın kalıntılarını görebilmek mümkündür. Eski zamanlarda devlet, şimdiye oranla çok az da olsa, burada bulunmuştur. Muzaffer Roma lejyonları, Kuzey Avrupa'dan veya Ortadoğu'dan geldikleri vakit bu meydana bulunan "Tak-ı Zafer" in altından geçmişlerdir. İnsanlar sonraları bunu gelenek haline getirmiş ve her yere bu taktan yapmışlardır (Paris'in ortasındaki Etoile gibi). Bu meydana Capitol'e çıkılmaktadır ve Capitol daha önce de söylediğimiz gibi Roma Senatosu'nun temsilcilerinin oturduğu yerdir.

Palatina Tepesi, Roma'yı meydana getiren yedi tepeden biridir ve her tepede bir aile, bir klan yahut "gens" dedikleri kişiler oturmuştur. İnsanlar burayı her zaman Roma diye telaffuz etmemişlerdir. "Urbis", "Urbs", yani "Şehir" demek yetmiştir. Tıpkı İstanbul'a "Polis" dendiği gibi. Nitekim Osmanlı devrinde de "Der-Saadet", "Der-Aliye", "Payitaht" gibi isimler söylenmiştir ve bunun nedeni de "Dünyada bir benzeri yok; varsa da pek kale alınacak yerler değildirler" anlayışıdır. Günümüzde Roma'da kazılar devam etmektedir. Bu kazılarda sırasıyla Roma devri yapılarının kalıntılarını, onların üzerinde Ortaçağ'dan bu yana gelen kiliseleri ve Rönesans sonrası diğer yapıların katmanlaşmasını görebilmek mümkündür.

Roma'da "Pantheon" denen bir tapınak vardır. Bu tapınak; zamanla kozmopolit bir imparatorluk haline gelen Roma'nın fethettiği ülkelerdeki yerli tanrıları, yani Mısır'ın İsis'i, Anadolu'nun Kibele'si gibi birçok tanrıyı, Roma'daki insanların kabülüyle bir imparatorluk Pantheon'u haline gelmiştir. Onu yaptıran aslında Julius Sezar'dan sonra, İmparator Augustus'un damadı olan Marcus Vipsanius Agrippa'dır. M.Ö. 25 yılında yaptırdığı söylenmektedir. Üç kere konsüllük yapan Agrippa, son konsüllüğü zamanında Pantheon'u inşa ettirmiştir. Bizim bugün gördüğümüz, İmparator Hadrian'ın zamanında 2. asırda yenilenmiş olan tapınaktır. Pantheon'un özelliği; bir kubbenin kalın bir duvar üzerine bardak gibi oturtulmasıdır. Bu, çok geniş bir

kubbedir ve büyük bir icattır. Ayasofya, bunu birkaç asır sonra geçebilmiştir. Kemerlerin ve sütunların üzerine büyük kub-beyi oturtarak Ayasofya'yı tekrar geçmek içinse Rönesans devrine kadar beklemek ve sonunda bir asır daha geçip Mimar Sinan'ı bulmak gerekmiştir.

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere ortada büyük bir medeniyet vardır. Merkezi Roma'da olan bu medeniyetin bir ucu Türkiye'ye, öbür ucu da Britanya Adaları'na kadar uzanmaktadır. Sonraki yıllarda bu medeniyet ikiye ayrılmış ve Justinian zamanında Doğu Roma adı ile Bizans meydana gelmiştir. Justinianus, Roma İmparatoru rolünü son derece benimsemiştir; Latin kültürüne (ama dinine ve felsefesine değil) hayran olduğu İtalya'yı, İspanya'yı ve Kuzey Afrika'yı kısa bir süreliğine de olsa hâkimiyeti altına almıştır. Osmanlı İmparatorluğu hem Balkanlara, hem de Roma'nın hiçbir zaman ulaşamadığı Mezopotamya ve Irak dediğimiz bölgeye, Kafkasya ve Ukrayna'nın güneyine ve aşağı yukarı Mısır'ın güneyine kadar olan bölgelere ulaşmış, yaptığı fetihlerle bir nevi Roma İmparatorluğu'nu devam ettirmiştir. Şurası çok açıktır ki Roma, Fransız İhtilali'ne kadar Türkler sayesinde antik dünyanın devamı haline gelmiştir ve bu bakımdan bu İstanbul şehri bizim için çok büyük bir önem arz etmektedir.

Romalılar ve Türkler

Niğbolu Savaşı'ndan sonra Roma'daki papaların ana politikası Türkler üzerinde yoğunlaşmak olmuştur. Aslında başka çareleri de yoktur, çünkü artık karşılarında Balkanlara yerleşen ve bilhassa 1480'de İtalya'ya adım atan bir imparatorluk vardır. Bu imparatorluğun ilerleyişini durdurmak için papaların Türklere karşı Haçlı seferlerini birleştirme çabaları büyük ölçüde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu aşağı yukarı ta Lepanto, yani İnebahtı'ya kadar netice vermeyecek bir politika haline gelmiştir. Avrupa'nın büyük kuvvetleri Avusturya-Almanya bloku, yani Habsburglar hanedanı karşısında Fransa, daha sonra Fransa'nın karşısında

İspanya ve bir türlü bir araya gelemeyen Hristiyan ülkeler papa-nın işini güçleştirmiştir.

Bu, işin dıştan görünen kısmıdır; içeriye bakarsak kimdir bu papalar? Papalar genellikle bilindiği üzere kardinallerin arasın-dan seçilen kişilerdir. Peki, bu kardinaller kimdir? Zaten sorun buradan kaynaklanmıştır. İtalya'nın ve bilhassa Roma'nın ünlü aileleri birbiri ardınca papa çıkarmışlardır. Bu durum Hristiyan dünyasında pek hoşnutlukla karşılanmamıştır, ancak bu ailelerin de eğitim, bilim ve arkalarındaki servet birikimi Roma medeni-yetini, yani Rönesans'ı ortaya çıkarmıştır.

Roma'nın Diğer Önemli Mekânları

Kardinal Alessandro Farnese, 15. asır sonunda Roma'da Farnese Sarayı'nı yaptırmıştır. Bu sarayı yapanlar içinde Della Porta ve Michelangelo gibi mimarlar vardır. Bu ayrıntıdan anlaşılabileceği üzere, üç-dört tane başarılı mimarın elinden çıkan bu saray, mi-marisiyle, cephesiyle, hem de içindeki tablolarıyla çok ünlü bir Rönesans eseridir. Uzun bir süreden beri Fransa sefaretı olarak kullanılan bu binanın içerisine girebilmek mümkün değildir. Eğer elçilikten bir yakınınız yoksa kapının önüne konan broşür sayfa-larını tetkik etmekle ve onlarla yetinmek zorundasınız demektir.*

1534'te papa olarak seçilen Alessandro Farnese'nin (veya III. Paul'un) hiç şüphesiz ki politikasının yöneldiği en büyük adam Kanuni Sultan Süleyman olmuştur. Şurasını önemle belirtmek gerekir ki, ne V. Nikolas'ın, ne III. Paul'un, ne de VII. Clement'in Türklere karşı Haçlı seferleri politikası iyi yürümemiştir ve Hiris-tiyan devletler bir araya gelememiştir. Bir araya gelenler de hiçbir şey yapamamışlar hatta toplantılarında sadece saldırmazlık paktı imzalayıp ayrılmışlardır. Rönesans döneminin bu çıkmazı Do-ğu'da Türk İmparatorluğu'nun genişlemesini korumuştur.

Roma'da bu büyük saray gibi birçok saray vardır. Kigi ailesinin, Barberinilerin ve Orsinilerin sarayları hiç şüphesiz ki Rönesans

* Yakın bir zamanda sarayda kısmen rehberli turlar başladı.

Roma'sından kalan zenginliklerdendir. Bütün bunlar, İtalyan coğrafyasının eseridir. Yani bir bakıma İtalya'nın kendi üretimi olmasa bile coğrafyasının ürünüdür ve o zamanki Hristiyan dünyasından toplanan gelirler sonucunda ortaya çıkmıştır. Böyle bir ayırımın bir şeyleri kışkırtacağı, bazı hoşnutsuzlukları büyüteceği ve sonunda bölünen bir Hristiyanlığı ortaya çıkaracağı aşikârdır.

Malta şövalyeleri, tarihin akışı içerisinde bugün, daha çok sosyal hizmetler, burslar, özellikle sağlık hizmetleri ile Hristiyanlık propagandasına devam eden bir tarikat haline dönüşmüştür. Osmanlı tarihi için ise önemi şudur: Bodrum Kalesi ele geçirilmiş ve Rodos Kalesi Fatih Sultan Mehmed tarafından alınamamış olsa da Kanuni Sultan Süleyman Han tarafından fethedilmiştir. Ancak buna rağmen merkez olan Malta ele geçirilememiştir. II. Bayezid, kardeşi Cem Sultan'la dahili bir savaşa tutuştuktan sonra Cem Sultan yenilmiş ve kurtuluşunu önce Bodrum'a, sonra Rodos'taki şövalyelere sığınarak sağlamıştır. Ardından kendisini Roma'ya ve Fransa'ya göndermişler, sonrasında da tekrar İtalya'ya getirmişlerdir. Çok kabiliyetli, cihangir ve cengâver ancak talihsiz olan şehzadenin hayatı da, Papa Alexandr Borgia tarafından, papanın Bayezid'den aldığı külliyetli miktarda para karşılığı zehirlenerek sona ermiştir. Burası Roma'da, Katolik dininin ve kilisenin en sadık bendelerinin, yani silahlı şövalyelerinin bulunduğu merkezdir. Yanlarında dergâhlar, ağaçlıklı bir yol ve San Pietro Kilisesi vardır; tüm bu yapılar mimari özellikleriyle birlikte kendi konumlarını ortaya koymaktadır.

Aventin Tepesi'nden Roma'ya hayat veren Tiber Nehri görünür. Bu nehir Romalılar için çok önemlidir. Bunun nedeni Romalıların tarihte nehir tanrılarına tapmalarıdır. Bunlardan bir tanesi de bizim ülkemizdeki Kaistros adlı nehir tanrısıdır. Ama Romalıların en çok saygı duydukları tanrı Tiber, yani bu nehrin tanrısı olmuştur. Tepeden bakıldığında bir tarafta, Tiber'in kıvrımı sonunda San Pietro Kilisesi'nin kubbesi ve kuleleri görünmektedir. Diğer bir tarafta ise, "düğün pastası" denen ve Romalıların pek sevmediği, 19. yüzyılda yapılan Risorgimento

Anıtı vardır. Santa Maria in Cosmedin Kilisesi, dörtgen şeklindeki kubbesi ve Roma'nın ünlü sinagogu 19. asırda yapılmıştır. Roma, profilden en güzel görünümüne sahip olan şehirlerden biridir. Bu profil hiç şüphesiz ki "Nea-Roma" denen İstanbul'la mukayese edilemez. Profil özellikle 15. yüzyıldan sonra İstanbul'da daha çarpıcılık kazanmıştır.

Tarihi Roma'nın tam ortasında yani Aventin Tepesi, Palatina Tepeleri ve nihayet şehrin yönetildiği Capitol binalarının arkasında, âdetâ bu üçünün merkezinde ve Tiber kıyısında tarih boyunca bilinen çok önemli bir yapı vardır: Vesta Mabedi... Vesta Mabedi'nin rahibeleri bakiredir ve bu çok eskiden kalma arkaik bir müessesedir. Burada yanan ateş, ki ebedi ateş sayılmaktadır, Roma'nın kudretinin ve tanrılarının hâkimiyetinin temsilcisidir. Bu ateş, ilk defa 5. asırda İmparator Theodosius, Hristiyanlığı resmen din olarak kabul ettirdikten sonra söndürülmüş ve rahibeler dağıtılmıştır. 4. asırda, Hristiyan Konstantin'in zamanında bile, imparatorluk henüz resmen Hristiyan değildi. Bu yapının yanında 18. asırdan kalma 1715 tarihli Carlo Bizzaccheri heykeli vardır. Bizzaccheri çok önemli bir barok heykeltıraştır. Onun yaptığı kiliseyi ve kilisenin karşısındaki abideyi, anıtsal çeşmeyi yan yana görmek mümkündür. Yani birkaç yüz metre karenin içinde Roma'nın çok eski tarihi, Barok İtalya ve Ortaçağ bir arada yer almaktadır. Bir sonraki önemli yapı olan "Santa Maria in Cosmedin" adlı kilise ise Roma'daki birçok kilise gibi eski Roma mabetlerinin üzerine kurulmuştur. Nitekim kilisenin girişinde yani narteks kısmında "Bocca Della Verita" denen "Doğruluk Ağzı" vardır. Efsaneye göre eğer yalan söylerseniz, elinizi onun içine soktuğunuz zaman bu taş aslan sizi ısıracaktır. Burası eski Roma'dan kalma bir inanç yeri, bir ziyaretgâhtır ve önemi Hristiyan dönemde de aynen devam etmiştir.

Peki bu kilisenin üzerinde niçin duruyoruz? Bu kilise, Roma'nın Hristiyanlık sanatında çok özel bir yere sahip değildir ama bizim için çok mühimdir. Bizans, yani Doğu Roma İmparatorluğu, 15. asrın ilk yarısında hayatının sona ereceği endişesi ve

paniği içindeydi. Ortodoksluk mezhebi ve kilisesi, Batı ülkeleri tarafından, Katolik kilisesi tarafından şiddetle takviye ediliyordu. “İnanışınızı ve tavrınızı ıslah etmeniz ve bize gelmeniz gerekir” teklifinde bulunuyorlardı; tarihte böyle tekerrürü andıran manzaralar vardır. Sondan bir evvelki İmparator Manuel Palaiologos bunu kabul etmiş, Ferrara ve Floransa’da konsüller toplanmıştır (1442-44). 15. asırdaki bu Batı taraftarlığı Bizans’ta çok eskiden beri söz konusudur ama bir azınlığın görüşünü yansıtmaktadır. Nitekim konsülden sonra Bizans bunu kabul etmemiş ve sonradan Fatih’in patrik tayin edeceği, Gennadius Scholarius’un başkanlığındaki bir grup imparatora bayrak kaldırıp duruma karşı çıkmıştır. Birleşme taraftarları ve Bessarion İtalya’da kalmıştır. Hatta Bessarion az kalsın papa seçiliyordu. Katolik Hellenler ise bu kilisede ibadet ediyordu. Bugün Doğu-Batı arasında Uniat dediğimiz Katolik Kilise Slav dünyasında çok yaygın taraftara sahip... Sonrasında Osmanlı fetihleri Akdeniz’in doğusunda büyük değişiklikler meydana getirmiştir ve bu kilise o dönemi yansıtan bir anıt olarak kalmıştır.

Roma İçinde Bir Merkez: Vatikan

II. Vittorio Emanuele adına yapılan köprü, bulvarı Vatikan’a bağlamaktadır. Ortada akan Tiber Nehri bildiğimiz Roma’nın Vatikan’dan ayrıldığı bir sınır gibidir. Malumdur ki İtalya Birliği teşekkül edip, Garibaldi Kuvvetleri Roma’yı işgal edene kadar papalık, Venedik sınırlarına, güneyde de Napoli Krallığı’na kadar İtalya’nın ortasına hâkimdi ve buna Papalık Devleti deniyordu. İtalyan Birliği’ni isteyen milliyetçilerin başlıca hedefleri papalıktı. Nitekim Roma işgal edildikten sonra yeni kurulan krallığın merkezi de Torino’dan buraya taşınmıştır. Papa dünyevi hâkimiyetini kaybettiği için bu yeni tasarrufa kızarak Vatikan’ı terk etmiş, şehrin içindeki Lateran Kilisesi’ne çekilmiştir. Daha sonra papalık dünyaya yani kiliseler dünyasına oradan hükmetmiştir. 1924-1929 arasında Mussolini, hiç de o kadar Katolik olmamasına, hatta

oldukça ateist olmasına rağmen İtalyan halkının sesine kulak vermiş ve Lateran'da yapılan Lateran Antlaşması (1929) ile Papa'ya ve devletine bugünkü statüsünü vermiştir. Kendisi de 1927'de vaftiz oldu ve anlaşma iki yıl sonra 1929'da yapıldı.

Vatikan, dünyanın çok küçük bir devletidir. Sadece San Angelo Kalesi'ni, San Pietro Kilisesi'ni, etraftaki bahçeleri, Roma'nın içindeki Lateran Kilisesi'ni ve etrafı sarı çizgiyle çizilen diğer bazı kiliselerin arazisini kapsamaktadır. İtalya'yla gümrük ve para birliği içinde olmasına rağmen pullarını kendi basmaktadır. Bu küçük devletin görünüşte sadece 1500-2000 kadar papa, kardinal, rahip ve rahibeden oluşan bir nüfusu vardır. Ama Avrupa'nın hatta dünyanın en mükemmel, en zengin ve en iyi yönetilen müzesi burada bulunmaktadır. Vatikan sınırsız sanat zenginliklerini koruyan bir kuvvettir ve sadece bu yüzden bu devletin yaşaması istenmektedir. Çünkü başka hiçbir memleket bu kadar kültür ve sanat zenginliğini, bu derece iyi bir şekilde koruyup idare edememiştir. Banka, şirketler, vakıf ve araziler sayısızdır. Vatikan'da bu alanın idare ve işletmesi sorunlar yaratır, arasıra dedikodular da çıkar. Vatikan'ın dünya çapında çok kalabalık bir cemaatin üzerinde müthiş bir etkisi vardır ve böyle bir kuvvetin sadece din işleriyle uğraştığını düşünmek de fazla iyimserlik olur. Papalık hem İtalya, hem Avrupa, hem de dünya politikasının içindedir. Bu güç bizim politikamızı da etkileyen bir konumdadır.

Sadece bugün değil, mazide de Osmanlı İmparatorluğu Vatikan'la çok uğraşmıştır. 1453'ten beri, yani İstanbul alındı alınalı, Roma artık Türklerin bir gerçek olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Peki Türkler İtalya'ya çıksaydı ne olurdu? Tarihçilikte tahminleri yapmak zordur ancak bu durum gerçekleşseydi Rönesans kültürünün yani çok önceden Osmanlı Sarayı'na, cemiyetine girmeye başlayan Rönesans resminin ve heykelinin bu kanalda yoğunlukla devam edeceği bir gerçektir. Papalık İtalya'dan kuzeye sığınacağı gibi Türklerle yaşamaya da devam edebilirdi. Ama "olsaydı, yapsaydı" ile tarih yazılamayacağı açık.

Papalık 15. asırdan beri aslında sarsılmaya başlamıştır. Üstelik onu sarsanlar sırf Türkler değil, aynı zamanda Protestanlar olmuştur. Ancak özellikle Türk imparatoru Kanuni Sultan Süleyman, hem Avrupa’da hem de Macaristan’da, Protestanları ve Kalvinistleri Katolik Liga’ya karşı desteklemeye devam etmiştir. 18. yüzyılda papalık Avrupa’daki önemini kaybetmeye başlamıştır. 15. yüzyıl ya da 16. yüzyılda Vatikan’da, San Pietro’da III. Paul’un elinden son defa bir hükümdar taç giymiştir. Napolyon ise imparatorluk tacını giymek için papayı Paris’e getirtmiştir.

Ünlü San Pietro Kilisesi; Roma’daki Maggiore, Floransa’daki Duomo gibi kubbesiyle meşhurdur ve Ayasofya’nın kubbesini geçmek, altı asırdan fazla zaman almıştır... Kubbenin en zarif örneklerini de Rönesans boyunca, İtalya’daki mimarlardan çok Osmanlı İmparatorluğu’nun Mimarbaşı Sinan vermiştir. Bramante, bilhassa ünlü mimar Michelangelo gibi meşhur isimler işin içine girdiği halde bu kilisenin yapımı hemen hemen 16. asrın sonunu bulmuştur ve bugünkü haliyle ortaya çıkması için bir hayli uğraşmıştır. San Pietro bugün papalık kilisesidir. Aslında Roma’daki papalık kilisesi Lateran’dır. Ama papa bu kilisenin başındadır. Her zaman öyle olmuştur ve San Pietro Kilisesi İsviçreli muhafızlar tarafından korunmuştur. Bu koruma bugün için tamamıyla semboliktir. Bütün dünyanın Hristiyanları muayyen günlerde bu meydanda toplanır. Turistik bakımdan en çekici yerlerden biri olduğunu söylemeye lüzum yoktur.

Papa, Saint Pierre’in vekilidir. Saint Pierre, havarilerden Şimon’dur ve Şimon, Hristiyan inanışa göre Hz. İsa tarafından kilisenin başına tayin edilmiştir. Papa, Roma piskoposu olarak onun vekilidir. 10. ve 11. asırdan itibaren ve Protestanlık ortaya çıktıktan sonra bu hâkimiyeti tartışılır hale gelse de, kendine inanan çevrelerde halen Tanrı’nın yeryüzündeki naibidir. Dahası bu niyabet bütün kiliselerin büyüklerine gider. Saint Pierre yanındaki en büyük organ kardinaller tarafından oluşan “collegium”dur. Papa seçimini bu organ, Sistine Chapel’de yapar. Seçilen kişi belli olduktan sonra oy pusulaları aynı yerde yakılır. Çıkan duman

üzerine Hıristiyan dünyası “Habemus Papam”, “Bir papamız var” der ve bu ilan edilir. Böylelikle papa görevine başlamış olur ve kayd-ı hayat şartıyla devam eder. Papa o andan itibaren, 19. asırdaki bir kavgadan beri “infallable” yani “yanılmazdır.”

Vatikan’ın arşivleri ve müzeleri çok meşhurdur. Bu arşivlerde ve kütüphanenin içinde gizli bir bölüm vardır; o da spekülasyon konusudur. Fakat bir şey çok açıktır ki eskiden fragmanlar halinde bilgiler ve dokümanlar olmasına rağmen, 1135’ten itibaren dünya ülkeleri hakkındaki çok düzenli raporlar burada saklanmıştır. Bunlar en başta Selçuklu Türkiye’sini ve Osmanlı Türkiye’sini içerir. Gereken filolojik kabiliyete sahip olduğumuz takdirde tarihimizin önemli bir kısmı bu arşivlerden öğrenilebilir. Bu arşivler incelenmeden evvel Türkiye tarihinin, bilhassa Anadolu’daki maceramızın -ki bu artık bin yıla yakındır- tam bir tasvirini yapmak mümkün değildir.

Vatikan’ın merkezinde papalık vardır ve etrafındaki binalarla birlikte küçük bir devlettir. Aşağı yukarı bütün dünya devletleri tarafından, buna Türkiye de dahil, tanınmaktadır. Bunun istisnaları değişir. Türkiye elçiliğinin temsilciliği de Roma içinde başka bir binadadır. Papa’nın elçilerine “Nuntius” denir. Bu Latince bir tabirdir ve “Nuntius Apostolicus” yani “havarilerin temsilcisi, sözcüsü” anlamındadır. Bizde öyle olmasa da genellikle Hıristiyan ülkelerde papanın temsilcisi, diplomatların duayeni, reisi sayılır.

KAPTAN-I DERYA Gedik Ahmet Paşa 1480 yılı Temmuz ayında, kuşatmadan evvel olduğu üzere fethedilecek yerin yani Otranto'nun sancakbeyliği de uhdesine verilerek İtalya toprağına ayak bastı ve 15 gün içinde Puglia eyaletinin merkezi Otranto Kalesi teslim oldu. Burası Osmanlı'nın en uç noktadaki fetih yeridir ve Fatih Sultan Mehmed'in uygarlığın merkezi İtalya'ya olan düşkünlüğünden dolayı aslında stratejik bakımdan pek hazırlanmadan, aceleyle giriştiğı bir fetihtir. Otranto biz Türklerin kültür-tarih ders kitaplarımızın bir köşesinde bıraktığı ama Avrupalıların Avrupa bilincinin oluşumundaki önemli tuğlalardan biridir.

Gedik Ahmet Paşa, Arnavutluk fethinden sonra 1479 yılında İyonya Adaları denen Aya Mavri, Zenta ve Kefalonya'yı almıştı. Ne var ki o İtalya'ya doğru yol alırken Paleologlar soyundan gelen Mesih Paşa da Rodos'un kuşatmasına gidiyordu. Doğrusu Rodos, Kıbrıs, Girit, Malta, Sicilya alınmadan, hatta Dalmaçya kıyılarının dahi kontrolü tamamlanmadan İtalya'ya nasıl ayak basılabilirdi? Hele hele Venedik Cumhuriyeti artık eski satvetini taşımasa da halen İtalya'nın tepesindeyken...

Tarihin güzergâhı değişti

Büyük mareşalin ne yapacağı tarihçilere malum değildir. Hatta 1481 yılında çıktığı sefer için Anadolu yakasına yönelmiş ve Gebze çayırında konaklamıştı. Tarih çok otomatik mekanizmalarla işlemez,

bazen olmadık olaylarla güzergâhı değişir. Venediklilerin satın aldığı hekim Rönesans'ın en parlak hükümdarını burada zehirledi. Sefer-i hümayun acaba ne tarafaydı? Padişahın şaşırtmaca yaptığı düşünülüyor. Ardından Bayezid ve Cem arasında çatışma çıktı. Roma'ya sığınan Cem Sultan, Bayezid'in ayağının bağıydı. Kaldı ki II. Bayezid'in İtalya'ya babası Fatih ve kardeşi Cem gibi iştah ve hayranlıkla bakmadığı açıktı. Otranto unutuldu. 13 ay sonra kanlı ve kısa bir savunmayla İtalya terk edildi. Tarih 1482 yılının Eylül ayıydı. İtalya kurtulmuştu. Ama Otranto bizim gibi tarih hafızası zayıf bir toplumun kayıtlarında çok yer etmese de Avrupa'nın kolektif hafızasında kaldı.

Otranto'da bu konuyla ilgili iki seminer yapıldı. Her ikisinde de daha çok İtalyan tarihçiliği konuştu. Bu sefer ben ve Alman meslektaşım Klaus Kreiser olmak üzere iki Türkolog davet edildik. Şaşılabilecek şey; "Audi alterem partem/Karşı tarafı dinle" ilkesine henüz uyuluyor. Düşününüz, insanlar bir savaşı, 13 aylık fethin tarihini, Türk belgelerini ve vekayinamelerini okumadan değerlendiriyorlar. Türkiye Avrupa'nın içinde, hem de beş asırdan beri. 15. asırda Otranto'ya çıkışın haberi altı gün sonra Roma'ya ulaşmış ve ortalığı dehşet sarmış. Üstüne 1526'da Moğaç cenginde kudretli Macaristan'ın ortadan kalkması, 1529'da I. Viyana Muhasarası...

Kitaplar gençlerin gerisinde

Tarihi biz bilmiyoruz. Başkaları çok ayrıntılı olarak biliyor ama işin kötüsü önyargılarla değerlendirmeye alınıyor. 1699'dan beri üç asır içinde çok az şey değişti. Güney İtalya'nın her yeri "Güney İtalya" değil. Calabria eyaleti yani çizmenin ucu fakir; Otranto'nun bulunduğu çizme topuğu, yani Puglia eyaleti ise daha değişik. Sicilya Adası fakirlikten çok kanunsuzlukla boğuşuyor. Bu güneyin sınırları nerede başlıyor? Udine'deki bir kafe sahibi, "Güney; Venedik'in hemen yakınında, Po Nehri'nin güneyinde başlar" diye cevap vermişti. Bazı Romalılar da Roma'nın güneyine

güney deyip kendilerini kuzeyli zannedip Lega di Nord'u (Kuzey Ligi) selamlıyorlar.

Otranto ve civarı zenginlik değilse de güzellikle dolu, genç nüfus kuzeye göçmüş. İnsanlar sıcakkanlı ve misafirperver, yemekler şaşılacak derecede bizimkine benziyor. Bir vakitler buralarda Yunanlılar yaşamış, halen kalıntı köyler var; bunlar ilk kolonizasyon çağından değil, daha çok Ortaçağ'da Norman kralların ipek dokumacılığını geliştirsinler diye getirip yerleştirdiklerinin torunları.

Fatih'in amirali Gedik Ahmet Paşa'nın çıktığı Otranto civarında; Strada, Kalimera gibi beş-on köy var. Buralarda ihtiyarların bazıları Yunanca konuşuyor; tabii bol İtalyanca, Arapça ve İspanyolcayla karışık bir dil bu. Otranto üzerindeki efsanelerin aksine sıradan insanlara ait ama asıl önemlisi aydınların çok fazla anti-Türk tavrı da yok. Her yerde okul tarih kitaplarının, milletin gençlerinin çok gerisinde kaldığı açık.

DEVLET-i ALİYYE'NİN bürokratları ondan “Venedik Cumhuru” diye bahsederlerdi. Dünyadan diplomasi kaybolursa İtalyanlar onu yeniden icat eder; nitekim İtalyan devletleri kendi aralarında daimi elçilikler kurdukları gibi önce Bizans, sonra Osmanlı başkentinde de Venedik sarayları kurmuşlardı. Bizdeki ilk *Aslanlı Ev*, Bahçekapı'daydı. İkincisi Fener'de; imar hareketleri sırasında yıkıldı. Elimizde kalan, Beyoğlu Tomtom Kaptan Sokağı'ndaki son Aslanlı Saray yani Palazzo Venezia 17. asra aitti.

Venedik'e “San Marco Cumhuriyeti” de deniyor; güya iki Venedikli tacir tarafından İskenderiye'den getirilen İncil yazarı Aziz Marcus'un kemikleri St. Marco Katedrali'nde muhafaza ediliyor. San Marco'nun aslanı o günden itibaren asırlardır Akdeniz ve İtalya'da en mutena sancaklardandır.

Venedikli diplomatların kaleme aldıkları “Rezensione” denilen raporlar sadece o günkü Venedik Cumhuriyeti'ni yönetenleri değil, bugünün tarihçilerini de aydınlatıyor. Venedikli her şeyi bilirdi, yurdunda oturan Venediklinin kardeşleri veya kuzenleri İskenderiye'de, Trablusşam'da, Haleb'de, İstanbul'da şirketin şubelerini idare ederdi. İnsanların giyim ve tüketim zevki kadar o ülkelerdeki yönetimin esaslarını, yöneticilerin huyunu suyunu da bilir ve dosyalarlardı.

Venedik doğuluların zevkine göre üretirdi ama doğulular da onun zevkine göre mal üretip satarlardı. Büyük kanalın iki yakasındaki “fondaco” denen hanlardan biri Türklerin, diğeri Almanlarındı. Birileri doğudan getirdiği malı kuzeye satar, berikiler

kuzeyden getirdikleri malı doğulu meslektaşlarına devrederlerdi; Venedikliler de gereken miktarda harç, resim ve kira alırlardı.

Venedik doçları (dux veya doge) bu cumhuriyetin başındaki yöneticiydi, tıpkı Polonya Cumhuriyeti'nin başına seçimle getirilen krallar gibi... Doçlar irsen hükümete gelemeydi, buna teşebbüs eden doçların boğazı dahi kesilmişti. Zengin tüccarlardan oluşan Patrici sınıfı eski Roma Cumhuriyeti'nin modelini benimsemişti ama iktidarı ebedi diktatörlere kaptırmamakta eski Romalıların aksine çok başarılıydılar.

Bugünün para kaçıran yönetici tipine karşı Venedik önlem almıştı. Bir *doç* istediği gibi seyahat edemezdi, ailesinin mensupları cumhuriyet makamlarından izin almadan istedikleri kimseyle evlenemezlerdi ve cumhuriyetin sansürcüleri ailenin mektuplarını sıkıca kontrol ederdi. Doç maaş almazdı, maiyetinin ücretlerini kendi öderdi ve cumhuriyet toprakları dışında mal mülk edinmesi yasaktı. Bugünün İsviçre bankalarına para kaçıran yönetici tipine karşı, Venedik çok önceden akıllı bir düzenleme yapmıştı.

Doçların içinde Tommaso Mogenico gibi çok beceriklileri vardı, hele Enrico Dandolo görmeyen gözlerine rağmen dünyanın altını üstüne getirmişti. 1204 Haçlı seferini İstanbul'a yöneltti. Şehir yağmalandı, ahalisi katliama uğradı ve yağmanın en âlâ parçalarıyla Venedik kendi şehrini süsledi.

Ökümenik Patrik Bartholemeos cenapları bu kanlı katliamda yağmalanan azizlerin kutsal kalıntılarını Roma Kilisesi'nden geri almayı başardı. Bazıları ona "Çalınan dört bronz atı da alırsınız inşallah" dediler; tabii bu hayal. İşin garibi bu bronz atlar Venedik'in birçok zenginliği ile birlikte General Bonaparte'ın Venedik Cumhuriyeti'ni ortadan kaldıran 17 Ekim 1797 tarihli Campo Formio Antlaşması'yla Fransa'ya götürülmüştü. Napolyon "Avrupa'nın en güzel açık hava salonu" dediği meydandaki eserlerden başlayarak götürdü de götürdü!

Talihsiz Venedik Cumhuriyeti'nin İstanbul'daki güzel sarayını da önce Fransızlar, 1815 Viyana Kongresi'nden sonra da Avusturyalılar iç edip kendi sefarethaneleri yaptılar; ta ki 1918'deki

mütarekede şehre çıkan İtalyan Birliği ilk önce oraya gidip İtalyan asıllı bir Avusturyalı ailenin güzide diplomatı Avusturya-Macaristan Sefiri Marki Pallavicini'yi sokağa atana kadar.

Venedik Cumhuriyeti'nin bir senatosu vardı, danışma görevini yerine getirirdi. Belirli ailelerden insanlar bu senatoya seçilebilirdi. Bir de 500 kişilik büyük konsül vardı; törensel bir kalabalıktı. Şehrin fakir fukarası belirli günlerde düzenlenen bu zümrenin tantanasından yaka silkerdi. İnsanların bulundukları mevkiden fazla yükselme imkânları da pek fazla yoktu. İyi korunan ticari gemi kervanlarında herkes pay sahibi olamazdı. Sigorta, posta, ticari habercilik için icat edilen "gazzetta" sistemi (yani bildiğimiz elle çoğaltılan gazete) belirli kimselerde toplanmıştı.

Shakespeare'in "Venedik Taciri"ndeki Shylock tipi şehrin Yahudi cemaati arasında çok rastlanan biri değildi. Zira Venedik Yahudileri şehrin "ghetto" denilen, baruthaneye yakın kötü bir semtinde kapalı olarak yaşamaya mahkûmdular ve bir kısmının başka bir semte taşınması bile çok uzun zaman alırdı. Ama bilhassa Türklerin Doğu Akdeniz'de ilerlemesinden sonra Venedik'te Rum Ortodoks Kilisesi ve Ermeni Katolik Mihitarist cemaatlerin kültürel kurumları da faaliyettedir.

Bugünkü Venedik'in ciddi sorunları var. Şehir, anakaradaki kimya endüstrisinin kimyevi atıkları yüzünden lagünlerin çürümelerini yaşıyor; sular yükseliyor ve mutad su baskınları artıyor. Bir zamanlar 200 bin kişinin yaşadığı lagünler şehirde bugün nüfus 50 bine düşmüş vaziyette. 1971 yılında kaleme alınan Braunstein ve Delort raporuna göre şehirdeki mermerlerin yüzde 6'sı, fresklerin yüzde 5'i, mobilyaların yüzde 5'i, ağaç ve tuval üstündeki resimlerin yüzde 5'i bozulmuştu; şüphesiz geçen 42 senede bu feci miktarlar daha da büyümüştür. İtalyan devleti ve beynelmilel kurumlar çaresizlik içindedir, restorasyonlar çok yavaş ilerlemektedir. Akdeniz medeniyetinin mutantan dönemini temsil eden bu güzel şehir bizim tarihimizin de vazgeçilmez bir parçasıdır. Herkes gibi biz de onu sevmek ve kararın tarihi ile ilgilenmek durumundayız.

VENEDİK'TE AYRILIK ŞARKILARI

VENEDİK, eski de olsa İtalya Rönesans'ının daha doğrusu geç Rönesans'ın merkezidir. Lagünlere çakılan kazıkların üzerinde oluşan şehir muhteşem bir medeniyettir. Veneto denen, Venedik'in başkent olduğu İtalya'nın kuzey eyaleti, Po Nehri deltasından Slovenya sınırındaki dağlara kadar uzanır. Güney Veneto âdeta nehirler, kanallar ve deltasıyla ünlüdür. Nehir alüvyonlarının biriktirdiği lagün Venedik'i oluşturur.

İtalya kadar tümüyle kendisi olan bir ülke ancak Almanya'dır. Polonya ve Macaristan küçük hacimli, sıkıntı çeken ülkelerdir. Avrupa'nın bütün ülkeleri ciddi etnik ve kültürel farklılıkların sancısı içindedir. İtalya iktisadi düzeyin sebep olduğu yaşam farklılıkları yüzünden kuzey ve güney arasında ayrılığa varan sıkıntılar yaşıyor.

Mimar Palladio'nun sokakları ve meydanları planladığı veya mevcut yapıya göre binaları oluşturduğu şehrin merkezinde San Marco Meydanı yer alır. Dünyanın en hoş şehir meydanı, daha doğrusu Avrupa'nın en görkemli açık hava salonu burasıdır. Mussolini'nin kalkınma hamleleri sırasında Venedik'in İtalyan karasındaki bağlantı noktası Mestre'de kurulan kimya sanayii o günden bugüne şehrin başının derdi oldu. Kirlenme ve atıklar Venedik'i çürütüyor. Ağırlaşan hava ve su taşkınları yüzünden, bir zamanlar Adriyatik'in muhteşem kraliçesi diye bilinen bu güzelliğin içinde yaşamak bir sorun haline geldi. Sakinleri ondan kaçıyor. Nüfus azalıyor. Binaların fiyatı ve kirası da düşüyor ama

onları ayakta tutmak gittikçe pahalılaşıyor. Senede 50 milyonu geçen turist sayısı, Venedik ve Veneto bölgesinin adam başı milli gelirini 30 bin doların üstüne çıkarmış ama o zenginliği getirenler de sorunları ve masrafları aşırı derecede artırıyor.

Venedikliler, Galata semtini iktisaden kasıp kavurdular

Hiç kimse 5. asırda kuzeydeki barbar istilasından kaçan fakir köylü ve balıkçıların sığındığı bu lagünler bölgesindeki halkın, aradan dört asır geçmeden böyle zengin bir medeniyet merkezini meydana getireceğini tahmin edemezdi. Venedik, Bizans'ın İtalya'daki uzantısı gibiydi. Derken Bizans'ın ekonomisini de ele geçirdi. Şehrimizin Galata semtini Venedikliler iktisaden kasıp kavurdular. Yerlilerle aralarında arbeye çıktı. 1185 yılı ve 1204'te intikam için Haçlı sürülerini Konstantinopolis'e yönlendirip şehri zapt ettirdiler. Venedik bu güzel şehrin yağmalanmasında, halkın katliamında ve imparatorluğun parçalanmasında en meşum rolünü oynadı, sonrasında aslan payını da aldı. 13. yüzyıldaki bu yükselmesini Akdeniz'in doğusunu eline geçirerek ve Venediklilerin hâlâ hayranlıkla incelediğimiz örgütlenmesi sayesinde zirveye ulaşarak gösterdiler. Venedik, eşraf ailelerinin cumhuriyetiydi; tıpkı eski Atina ve Roma gibi zengindi. Bütün Akdeniz'in doğusunu hatta uzak Asya'yı toplayıp Avrupa'nın kuzeyine devrediyorlardı. Büyük kanal etrafındaki muhteşem saraylar biriken servetin sadece ufak bir parçasıydı. Şehrin idare ve bürokrasisi "akli sistem" sözünün dahi üstünde bir vasıfla tarif edilebilirdi. Sonra Anadolu'ya Türkler geldi. Venedik ilk bir buçuk asır onlarla uyumlu bir dönem yaşadı; ne zaman ki Selçuklu'nun yerini Osmanlı aldı cumhuriyetinin ikbali de sönmeye başladı. Eriyen Bizans'ın doğudaki mülkünü Osmanlı'nın parça parça ele geçirmesi, 1453'te İstanbul'un Osmanlı payitahtı olması, ardından Ege Adaları, St. Jean şövalyelerinin Rodos'tan kovulması ve Kıbrıs'ın fethi Venedik'i doğuda bitirdi.

İtalya'nın bu yeni krizi atlatma ihtimali oldukça yüksek

İtalyan Birliği, Venedik'i Avusturya'nın elinden kurtarıp İtalya'ya katmakla kurulmuştur denilebilir. Tıpkı yanı başında Milano'nun merkez olduğu Lombardia gibi... Bugün bu iki parça nüfusu gençlerden boşalan, mafya ile olan problemlerini halledemeyen güney bölgelerden yaka silkiyorlar ve ayrılmaktan söz ediyorlar. İtalya'nın bu yeni krizi atlatma ihtimali çok yüksek. Aslında Adriyatik tuhaf bir denizdir. Hırvatistan da, Adriyatik'teki Dalmaçya kıyıları da aynı eğilim peşinde. Avrupa Birliği hayali olmasa Yugoslavya parçalanırken Adriyatik Hırvatları da Hırvatistan'dan ayrılacaklardı. Bu asrın milliyetçilikleri romantizm üzerinde değil; borsa değerleri, orta sınıfın refah göstergeleri ve sosyal güvenlik etrafında dönüyor. İlginç gelişmeler dil ve din gibi birleştirici denilen unsurları bile boşa çıkarıyor.

Avrupa iktisadi kriz içinde; eski küçümsemeler nefrete ve ayrılık hissine dönüşebiliyor ama İtalya her şeye rağmen eski Yugoslavya'dan farklıdır. Sultan Mahmut'a izafeten şöyle denebilir; "Bu da bir halettir geçer."

MALTA

İSTANBUL'DAN iki saat uçuşla ulaşılan bu ülkedeki en özgün güzellik, Maltalıların Fenikece konuşmasıdır. Bu keyfiyet filologların ve Maltalıların çoğunun kabul ettiği bir görüş. Bir kısmı da, “Hayır, bu konuşulan üç asırlık Arap hâkimiyetinin bıraktığı bir dil” diyor.

Üç asırda herhangi bir kavmin, hele de özgün yapılı bir Sami dil olan Arapçayı benimsemesi mümkün değil. Gerçi Ortadoğu ve Kuzey Afrika'nın benzer Sami dilleri konuşan kavimlerinin Arapçayı kısa zamanda benimsediği malum ama o zaman da Maltalıların konuştuğu dil Arapça olurdu. Oysa konuşulanan Fenikece olduğunu ancak az sayıdaki Fenike uzmanı neredeyse ittifakla söylüyor. Lübnan ve Tunus'taki Kartaca'nın günümüz dünyasındaki kalıntıları bu dili pek içermiyor. Lübnan'daki bazı şiveler Fenikelilerin ve Anibal'ın diline yakın. Oysa Maltızların topu topu 450 bin nüfusları var ve onların Avustralya'daki uzantısı küçük cemaat da Fenike dilini yaşıyor. Bu sebeple küçük adanın Akdeniz'deki rolü çok önemli.

Şövalyelerin rolü

Malta'nın idaresi hep başkalarının elinde olmuş. Kartaca idaresi kendilerine en yakın olan devir, sonra Romalılar, ardından onların halefi olan Bizans ve nihayet adayı üç asır için fetheden Araplar... Kuzeyden gelen Normanlar ve sonunda Hristiyan dünyanın uluslararası bir kuvveti olan Saint Jean şövalyeleri...

Silahlı rahipler ve onlara katılan şövalyeler, Haçlı seferlerinden beri Hristiyan dünyayı korumak için Kudüs ve Akkâ Selahaddin-i Eyyubi'nin eline geçtikten, Antakya ve Urfa kaybolduktan sonra da hac yolunu korumak için Kıbrıs'a, bizim Bodrum'a ve Rodos'a yerleştiler.

Gün oldu Bodrum ve Rodos da Türklerin eline geçti ama Malta hep Saint Jean şövalyelerinde kaldı. Alman, İngiliz, Fransız, İspanyol, Portekizli bir alay milletten şövalye adaya yerleşti, kaleleri ve kuleleri inşa etti. Dünya ticaret ağına Hristiyanlığın koruyucusu korsanlar olarak yerleştiler ve geliştiler. Malta korsanları Akdeniz'de seyahat eden herkesin kâbusuydu, en çok da Mağribli ve Osmanlı denizcilerinin. Bu korsanlık faaliyetlerini şüphesiz Malta şövalyeleri yönetirdi. Kıraç bir adanın üzerindeki hiç de mütevazı olmayan saraylar, kuleler, burçlar Akdeniz ticaretine bu yönden katılmanın ürünüdür.

Bu saraylardan bir tanesi de papalığın engizitörüne ait, yani 18. yüzyıl sonuna kadar insanların imanını yargılayan kuvvete... Malta Adası 2. yüzyıldan beri Hristiyan'dır ve halk son derece Katolik'tir. Taassub hiçbir yere gelip kendiliğinden yerleşmez. Ancak mutaassıb bir halk engizitöre ve şövalyeye teslim olur.

Malta şövalyeleri beynelmilel ticaret ve diplomasinin ortasında. Talihsiz Şehzade Cem Sultan şövalyelere sığındığında, büyük üstat d'Aubusson her türlü diplomatik entrika ve tüccar zihniyeti ile onu Roma'daki papaya devretti. Papa Aleksandr Borgia da bu kıymetli rehini şatodan şatoya gezdirdi ve sonunda Fransa kralı şehzadeyi zorla isteyince zehirleyiverdi; tabii Sultan II. Bayezid'den aldığı külliyetli para karşılığı.

Şövalyelerin kullandıkları umumi dil Latinceydi. Hiçbiri Maltalıların dilini öğrenmedi; sadece son büyük üstad *Ferdinand von Hompesch* bir istisna sayılır. Herhalde filolog bir millete mensup olduğundan bu dili öğrenmişti. O da Napolyon'un Malta'da şövalyelerin hâkimiyetine son vermesiyle terk-i diyar etti. Napolyon hâkimiyetinden sonra İngiltere gelip adaya yerleşti.

Kuşatma dersleri

Bütün bu uzun tarihin içinde adaya zaman zaman çıkartma yapan Türk donanması ve nihayet 1565 baharında başlayan altı aylık kuşatma Malta tarihine nitelik veriyor. Kuşatma sırasında bütün Hristiyan dünyasından yardım alan Malta, doğrusu Türklere iyi dayandı ve 8 Eylül'de Turgut Reis kuşatmayı kaldırdı. Malta bugünü, her yıl kurtuluş günü olarak bir teatral şaheser diyebileceğimiz törenler ve resmi geçitlerle kutluyor.

Kutlamanın merkezi Birgu, bayrak dokumalarıyla meşhur bir şehir.. Malta kuşatmasıyla Osmanlı, bu önemli Akdeniz üssünü ele geçirmek istiyordu, başaramadı ama burada öğrendikleriyle hemen ardından mükemmel bir Kıbrıs kuşatması ve çıkartmasını gerçekleştirip Doğu Akdeniz hâkimiyetini ele geçirdi.

Malta, tıpkı Viyana gibi, yayılmanın sınırını oluşturuyor ve küçük Malta Adası, Türklere karşı Batı medeniyetini korumakla övünüyor. Bu Avrupa tarihçiliğinde yaygın bir duygu; Viyana ve Avusturya, Krakow ve Polonya da aynı slogan ile yaşar.

Malta'nın kültürünü binalarında ve sokaklarında görmek mümkün. Öncelikle Ortaçağ Arap-İslam dünyası ve en belirgin örnekleriyle aristokrat şehir M'dina (Medine) yaşıyor. Yaşayış biçimi, halkın zevkleri ve Malta Rönesansı ise İtalya'nın eseri.

Ortalama Maltalı İtalyanca ve İngilizceyi iyi bilir, hatta bazı okumuşlar çok iyi İtalyanca ve Oxford ağızla İngilizce konuşur. 18. yüzyılın ünlü bir filolog ve tarihçisi Michael Anton Vassalli sayesinde Maltız dilinin edebi metinleri, halk deyişleri toplandı ve tetkik edildi. Bu Rönesans ile Malta dili sokaktan ve kırdan akademik dünyaya taşındı. Bugün Malta'nın tek üniversitesi bu dilde eğitim yapıyor. İngiliz ve Fransız koloniyalizminden artakalan birçok ülkede bu talih yok.

Doğrusu, adanın gelirleri nereden karşılanıyor ve refah neye bağlı, ben bilmiyorum. Doğru dürüst anlatanına da rastlamadım. Bu, Güney Kıbrıs'ın gelirlerini araştırmak gibi bir şey. Akdeniz Akdeniz'dir, eski yapısı çok değişmez. Zeytin ağacı bile olmayan,

hurmalarla süslü (ama katiyen vaha yok), Afrika'ya doğru uzanmış üç küçük adadan oluşan bu ülkenin insanları çok sıcakkanlı ve Fenikelilerden beri de Malta hep Maltalıların.

Malta şövalyelerinin büyük üstatlarının oturduğu sarayda, İtalyan Ressam Matteo Perez d'Aleccio'nun 1565 kuşatmasında tasvir ettiği Türkler, Avusturyalıların resmettikleri Türklerden çok farklı. Bunların, daha gerçekçi ve daha saygı duyulan bir düşmanın çok güzel canlandırılan kompozisyonları olduğunu söylemeliyiz. Malta dünyayı tanıyor, başkaları da onu tanımalı.

ISPANYA

CUMHURBAŞKANI RECEP TAYYİP ERDOĞAN'IN başbakanlığı döneminde Luis Rodriguez Zapatero himayesinde, Topkapı Sarayı'nın has ahırlar bölümünde Elhamra ve Topkapı'yı bir arada sunan bir sergi açılmıştı: "Aynı Denizin Uçlarında."

Granada'daki (Gırnata) Elhamra, parlak Endülüs medeniyetinin tek sarayı değil ama sonuncusudur. Sevilla (İsbiliyye), Endülüs İslam mimarisinin en iyi örneklerindendir. Cordoba'nın (Kurtuba) civarındaki Medinet'üz Zehra denen bahçeler ortasındaki yazlık saray da muhteşem bir kalıntı olarak fikir verir.

Endülüs camilerinin içinde en önemlisi Kurtuba'daki çok sütunlu büyük camidir, "mescid" diye bilinir. Endülüs mimarisi bunun dışında şehirlerin formu, kaleler, köprüler ve yıkıntılarla yaşıyor. Müslümanlar İspanya'ya, Kuzey Afrika Berberilerinin de katılımıyla ünlü komutan Tarık bin Ziyad'ın önderliğinde 716'da yani 8. asrın başlarında çıktılar. İspanya'daki Vizigot Krallığı'nın hâkimiyeti çok çabuk eridi; Araplar geldiğinde Kral Rodrigo'nun İber Yarımadası'ndaki egemenliği çok tartışılır.

Kuzeyde Atlantik kıyılarındaki küçük krallıklar ve bugünkü Katalonya'nın Barselona Markt (ucu) dışında bütün İspanya'ya hâkim oldular denebilir. Daha çok ilerleyecekler ve Pirenelerin kuzeyine geçip Fransa'ya gireceklerdi. Onları 732'de Poitiers'te Charles Martel durdurdu.

Bazı Arap silahlarının yanında Arap atlarının ve nallama sisteminin bu dönemlerde Kuzey Avrupa'ya geçtiği bir gerçektir. İspanya

Arap Müslümanların, Berberi Müslümanların, Yahudilerin ortaklaşa kurdukları parlak bir kültürel çevreydi. Portekiz de Garb-el Endülüs olarak bu coğrafya ve medeniyete girdi.

Yedi buçuk asır boyunca kuzeydeki Hristiyan krallıklar ve güneydeki Müslümanların devamlı çatıştıklarını düşünmeyelim, ticaret vardı, diplomatik ilişkiler vardı ve her iki tarafın devletçikleri bilhassa 12-13. asırlarda birbirleriyle geçici ittifaklar bile yaptılar. Önce Toledo, giderayak Velense (Valencia) ve İsbiliyye, sonunda da 1492'de Granada düştü.

Bu vakte kadar Hristiyan ve Müslüman kısımlar arasında kültürel alışveriş de çok yüksekti. Arap dünyasının büyük düşünür ve bilginlerinin eserlerini; Yahudiler, İspanyol Hristiyanların Arap kültürüne hayran olan Mozarab (yani mustarib-Araplaşmış) denen kesimi ve Endülüs mekteplerinde, medreselerinde okuyan Avrupalı gençler Latinceye çevirdi.

Endülüs eski İspanya'nın Hristiyanlarının dinini yutmadı ama kültürlerini çok etkiledi. Sevilla Piskoposu İzidor, "Pater noster duasını Latince okumaktan aciz gençlerimiz, Arap edebiyatını şerh ediyor ve Kur'an'ı öğrenebiliyorlar" diye yakınıyordu. İspanyolların yeniden fethinden sonra dahi Toledo'da inşa edilen gotik tarzındaki büyük katedralin içinde bir bölüm, Mozarab şapeli denen Endülüs İslam mimarisi tarzında yapılmıştır.

Endülüs Rönesansı kalıntıları

İspanya'da devlet adamları her dindendi. Ortaçağ Yahudi kültürünün en önemli eserlerini veren İbn-i Meymun (Maimonides) burada yetişmiştir. Sinagoglar Ortaçağ Yahudi mimarisinin harika örnekleriyle doludur. İspanya büyük tabib İbn-i Sina, tasavvufun büyük müridi İbn-i Arabî gibi büyük adamların yurdu. Sosyologların parlak hocası İbn-i Haldun'un bile kökleri buradadır.

Granada Müslümanların son kalesiydi; Kuzey Afrika'dan buraya akan mutaassıb kuvvetlerle Endülüs'ün kendi aydınlık dünyası, karşılıklı çekişmelerle eridi. Granada'nın anahtarları Katolik

kraliçe Kastilyalı İsabella'ya teslim edildiğinde tepedeki saray herkesin gözünü kamaştırıyordu. Aslında o sarayda gerçek Endülüs Rönesans'ının kalıntıları vardı. Nitekim Elhamra Sarayı'nın duvarlarında peygamberlerin portreleri minyatür olarak değil, Rönesans tekniklerine uygun olarak resmedilmiştir.

Geçen zaman içinde Elhamra Sarayı ihmal edildi, kısmen tahrib oldu, uygun olmayan bir iskâna açıldı. 19. yüzyılın harika sanatı fotoğrafçılık onu dünyaya tanıttı. Granada'yı tasvir eden uzak bir iklimin seyyahı Washington Irving onu romantik bir biçimde aydın insanların ilgisine sundu. 1832'de basılan bu parlak üsluplu eser, tarihi doğrulara itibar etmez ve pek vakıf değildir ama herkesi Granada'nın gizemine çekmiştir.

Endülüs'e ilgi gene uyanıyor. Ama Ziya Paşa'nın *Endülüs Tarihi* adlı kıymetli derlemesinden sonra bazı yönelimlere ve çalışmalara rağmen Müslüman İspanya'nın müstakil bir ilim dalı halinde araştırıldığını söylemek zor.

ENDÜLÜS'ÜN DEĞİŞEN TALİHİ

ENDÜLÜS İSPANYA'SI beşeriyet tarihinin en büyük gelişme gösterdiği zaman ve mekânlardan biridir. İspanyolların içinde bu dönemi arayan, onun tarihteki olumlu yönüne işaret eden tarihçi ve aydınlar günden güne ortaya çıkmaktadır.

Kim ne derse desin, Doğu ile Batı arasında ehl-i salib (haçlı) ve buna karşı ehl-i hilal tepkisinin izlerinin silindiğini söylemek mümkün değildir. Bazı çevrelerde telaffuz edilmese bile diğer yerlerde İstanbul'un fethini açıktan protesto ederler. Ne alakası vardır dersiniz; bu yer bazen uzak Rusya'daki bir manastır, Volga boyundaki bir kahvehane, Toledo'daki bir kilise veya Cordoba'daki eski mescid olabilir. Hiç kuşkusuz Endülüs tarihi de doğulunun hafızasında yaşar; tarihi okuyup öğrendikçe hafızadaki bu kalıntı daha da bir derinleşir.

16 Temmuz 1212, yani 804 yıl öncesindeki Kastilya Kralı VIII. Alfonso'nun, Las Navas de Toloso'da (Jaen civarındaki yerde) Endülüs'ün Müslümanlarına ve Magrip'ten gelen kabilelere karşı kazandığı zafer Avrupa tarihinin dönüm noktası olarak gösterilir. Aslında savaş fevkalade sonuçlar sağlanan, bilinmez taktiklerin uygulandığı bir çatışma değildi. Ama bir özelliği vardı; Kastilya Kralı, Papa'dan yardım istemiş ve Papa'nın fermanlarıyla Portekiz ve Leon gibi krallıklar da onun komutasına verilmişti. III. Innocentius değişik bir papaydı, eğitimliydi ve Ortaçağ papaları içinde manastır kardeşliğine ve sade yaşama en

çok bağıllık duyanlardandı. Sultan Selahaddin-i Eyyubi'nin geri aldığı Kudüs'ü kurtarmak için başarısız bir Haçlı seferi tertipleledi. O yetmemiş gibi daha çok uzun yıllar sürecek bir ikinci seferi de sözde Hıristiyan zındıklara karşı topladı. Avrupa tarihinin en kanlı katliamlarına bu seferler neden olmuştur. Sözünü ettiğimiz, Albigeni veya onların bir bölümü olan Catarlara karşı ilan ettiği Haçlı seferiydi; kiliseyi ve onun kurallarını tanımayan hat-ta vaftizi bile reddeden bu Hıristiyanları yenmek için Fransa'nın Languedoc bölgesi kana bulanmıştı.

Endülüs İspanya'sının önemli şehirlerinden Cordoba (Kurtuba)

Müslüman İspanya bir bakıma mutaassıptı, mesela ibadetle mü-zîgi birbirinden uzak tutardı. Papa'nın tertiplelediği 1212 seferi Endülüs'ün Müslümanlarına karşı alınan en önemli zafer sayı-lıyordu ve o tarihten sonra papaların o gün şükran duası etmesi âdet haline geldi. Tarık bin Ziyad'ın İspanya'ya çıkışından 500 sene sonra İber Yarımadası'nın kuzeyinde sıkışıp kalan Hıristiyan İspanyolların ilk manidar atılımı buydu ama bu sadece bir baş-langıçtı. Sona ulaşmak için daha üç asır kadar beklemleri gereke-cekti; bu bekleyişte kanlı muharebeler kadar barışçı alışveriş, kül-türel etkileşim, Hıristiyan devletçikler ve parçalanmaya başlayan Endülüs İslam devletçikleri arasında her iki tarafın dindaşlarına karşı kurulan ittifaklar da göze çarpar. Bu dönemde İspanya'nın Müslüman ve Hıristiyanları birbirleriyle çok ilginç diplomatik ilişkiler ve diplomasi tarihi açısından enteresan prensipler ge-liştirmişlerdir. İspanya Hıristiyanlarının içinde Mozarab, Arap kültürünü ve felsefesini incelemekte ve benimsemekte hayrete düşürecek örnekler ortaya koymuşlardır. Sonraki dönemin pa-pası II. Sylvester bile bizzat İspanya'da okumuştur. Endülüs İbn-i Arabî'yi çıkaracak kadar mistikti, tasavvufun öncüsüydü ama bir tarafı ile bütün dinleri ve âdetleri inceleyecek ve öğrenecek kadar

da açıktı. Bu toplum, İbn-i Rüşd'ü ve Yahudi bilgin, düşünür Maimonides'i aynı şehirde, Romalı Seneca'nın Kurtuba'sında ortaya çıkarmıştır. Üç dinin mensuplarının bu derecede verimli bir biçimde kaynaştığı başka bir dönem ve yer görülemez; bununla birlikte Doğu ile Batı arasındaki bağnazlığın da örtülü olarak en çok yaşadığı bölgedir. Kurtuba mescidinin bugünkü hali bunun bir göstergesidir. Ne var ki bizzat İspanyolların içinde bu dönemi arayan, tarihteki olumlu yönüne işaret edenler de gün geçtikçe ortaya çıkmaktadır.

PALAU DE LA MUSICA, Barselona'nın 20. yüzyıl başından kalma en önemli mimari eserlerindendir. Modernist mimarının öncülerinden *Louis D. I. Montaner*'in yaptığı bu müzik salonu bir çiçekçi dükkânını kıskandıracak kadar çiçek motifleri ve heykelciklerle donatılmıştır. Burada Salvatore Adamo'nun verdiği konser tıklım tıklım doluydu. Yaş ortalaması 60 olan dinleyiciler onun müziğiyle hafif hafif salınıyorlardı.

Dans düşkünleri

Barselona'da hayallerdeki eski Avrupa yaşıyor. Katalonya için İspanya'nın içindeki Akdeniz derler ama burada Akdeniz limanlarına has çapaçulluğun görünmediği açıktır. Alışılmamış manzaralardan biri de 50-60 yaşındaki çiftlerin hafta sonunda belirli dans kulüpleri önünde kuyruk oluşturmalarıdır. Katalonya 6,5 milyon nüfuslu. Bunun 1,6 milyonu merkez Barselona'da yaşıyor. Katalanca İspanyolcadan ayrı bir dil, hatta yapısı itibarıyla Fransızcaya daha yakın olduğu tekrarlanır. İspanya'nın sanayileşmiş bir bölgesi. Mazide anarşist siyasi hareketiyle ünlüydü. Barselona'ya müzik ve Gaudi'leri çıkaran modernist mimarının merkezi ve anarşist bombalı saldırıların şehri denirdi. Oysa Avrupa tarihinde bilinen başka ilkleri var: Temmuz 1837'de çıkarılan Mendizabal Kanunu'yla kilise topraklarının hepsi özelleştirildi.

Juan Alvarez Mendizabal gibi liberal bir devlet adamının yaptığı bu toprak reformuna kilise karşı çıkmadı ama sonraki toprak reformlarının hiçbirinde görülmeyen bir ihtiyatlı politika ile Katalonya endüstrileşme yolundaki en önemli aşamayı tamamladı.

Dış dünyaya açıklar

Barselona bütün ülkeden gelen işçilerin, mühendislerin bulunduğu bölge, o nedenle herkes Katalanca konuşuyor denemez. Oysa şu anda devlet okullarının hiçbirisi İspanyolca eğitim vermiyor. Bu yüzden özel okul parası veremeyen alt orta sınıf çocuklarının anadili İspanyolca ise, Katalanlaşmaları kaçınılmaz. General Franco'nun zulmünü çeken bir ülkenin yeni dönemde bu gibi tepkileri de göz ardı edilmemeli. Unutmayalım; “Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk kapitülasyonlarını Kanuni Sultan Süleyman Han’ın Fransızlara bahsettiği” ifadesi, bir okul kitabı yanlıştır. 1517’de Yavuz Sultan Selim Han Kahire’ye girdiğinde kendisini karşılayan Akdenizli tüccar kolonisinin seçilmiş konsolosu (Consul del Mare) olan Katalan temsilcinin kendisine arz ettiği Memluktardan kalma kapitülasyon beratlarını tasdik etmiştir. Halen de Türkiye ile ticaret ilişkileri iyi gitmektedir. AB blokuyla olan dış ticaret üstünlüğünü ABD, ardından Türkiye izliyor. Katalan yetkililer Türkiye ile dış ticaretin arttığını önemle belirtiyorlar. Bu ülkenin dış ilişkilerinden sorumlu politikacısı Albert Royal, “İstanbul gibi bizim ülkemizin iki misli nüfusa sahip bir yeri görmezlikten gelemeyiz, birlikte çalışmalıyız. Bütün Ortadoğu ve Balkanlar bölgesindeki sorunların çözümü için bu iş birliği örnek olacaktır. İktisadi ticari gelişmemizi, siyasi ve kültürel alanlarda sürdürmeliyiz” diyor.

Akdeniz güvencesi

Sokağa çıktığınızda Avrupa’nın en eski planlı beldesiyle karşı karşıyasınız. Kitapçı vitrinleri okuma düzeyini gösteriyor. En

Avrupalı bölgenin Türkiye'ye yakınlık duyması, Türkiye'nin bazı müttefiklerinin, hatta kendi aydınlarının anlayamayacağı meziyetlere sahip olduğunu gösteriyor. Açıktır ki kusurları kadar meziyetleri olan ve kendini yenileyebilen bir ülkeyiz. Kuşkusuz Akdeniz birliği bugün için henüz alternatifsiz bir kuruluş sayılamaz ama istikbali olan bir gelişme ve en azından Kuzey Avrupa'nın manasız baskılarına karşı bir güvence... Katalonya'da ayrılıkçı grupların reyi artışta, yüzde 35 civarında. Yüksek üretimi ve dengeli tüketimi olan bir toplumda her şeye rağmen huzur ve barışa çok önem veriliyor.

PORTEKİZ

PORTEKİZ, Fenikelilerin dünyaya açtığı bir ülke... Üstüne aynı ırktan Kartacalılar, sonra uzun bir dönem için Romalılar gelmiş. Ama artık Portekizlilerin de hiç rahatsız olmadıkları bir gerçek var; 8. asırda buraya yerleşen Arap fatihleri Lizbon’u geliştirdi. En eski semt olan Alfama, Hıristiyanlığa rağmen hâlâ Arap karakterini koruyor. Lizbon’un 60 km. uzağındaki Sintra, Araplar döneminden kalma kalesi ve şehrin mimarisıyla Garb al Andalus diye adlandırılan coğrafyayı en özgün biçimde temsil ediyor. Tramvaylar Lizbon’un Alfama ve Graça denen semtlerinin dar sokaklarından evleri yalayarak geçiyor; buna rağmen ne 18. asrın ortasında şehri barok zevke göre yenileten Marki Pombal ne de onun halefleri, “Amma da dar, yıkalım yahu” demişler. İstanbul’u 1957’den beri görgüsüz idareciler mahvetti. Ebedi şehrin bu acıklı hali, Lizbon’da dahi bütün eski Avrupa şehirlerinde olduğu gibi göz önünden gitmiyor. Chiado denen meydanda Portekiz’in meşhur şairleriyle oturmak mümkün. “Gençlik böyle az okudukça, edebi geçmişimizi giderek sadece Camoes heykelleri ve Pesao’nun Brezilyalı kahvesindeki masasıyla hatırlayacağız” diyorlar.

Türkiye’yi savunan bir ülke

Okyanus kıyısındaki Portekiz’in, İspanya’dan daha fazla Akdenizli, yabancı dillere meraklı, sakın, yavaş ama terbiyeli bir halkı

var. Hâlâ Avrupa'nın en düşük ücretle çalışan ama hayatını yaşıyan orta sınıfı burada. Görünüşe göre Katolisizm canlı... Her yer kilise dolu, kiliseler de müminlerle... Ama Portekiz'deki 15. ve 16. asrın engizisyonunun aksine Katolik inancı artık bir dünya görüşü ve politika aracı değil; bu gelişimde de temas ettiğim insanlarda açıkça gördüm ki Katolik Portekiz-Müslüman Türkiye gerilimi söz konusu olamaz. Aksine Türkiye'yi ve onun Avrupalılığını her yerde savunan bir ülkeyle karşı karşıyayız. Nitekim iki ülke arasında ticari-turistik iş birliği artıyor ama gerekli olan, kültürel ilişkilerin gelişmesidir.

Şehrin her semtinde, merkezde ve Belem'de Ortaçağ'a, Manoelyen devre ait binaları, yani Portekiz Rönesans'ını, barok dönemi görmek mümkün. Bazı yersiz istisnalar ve çirkinlikler dışında Art Nouveau dediğimiz tarzın en hoş örnekleri Lizbon'da bulunuyor. Modern Lizbon'un gökdelenleri tamamen şehrin dışında kurulmuş ve gündün güne de gelişiyor. Eskinin fakir tarihli Lizbon'u restore ediliyor. Lizbonluların beşte dördü ise kıyı boyu kuzeye doğru yayılıyor. Eski şehirdeki ulaşım, tek vagonlu sevimli tramvaylarla idare ediliyor, yetmezse metroya sığınıyor.

Portekiz'in de kendi tarihini ve tabiatını yansıtan örneklerle oluşturulan milli müzelerinin en iyileri başkent Lizbon'da; tabii çevre şehirlerde de müzeler var. Ancak bir müzenin varlığı beni hep çekmiş ve kışkırtmıştır: Kalust Gülbenkian Müzesi. Çünkü bu Üsküdarlı petrol milyarderi, 1940'larda koleksiyonları bize vermek istedi ve o dönemin tembel hariciye bürokratları, meslektaşları merhum Muharrem Nuri Birgi'nin gayretli ısrarlarına karşı, "Beyefendi şimdi bu Ermeni milyarderin müzesini alıp ne yapacağız, bizde eski eser mi yok?", yani "Derdime dert ekleme, rahatımı bozma" demek istemişler. Maliyedekiler de "Bu fakir ülkede niye vergi muafiyeti verelim?" demişler. Sanki müzeyi buldular da, vakfın ve Gülbenkian tesislerinin vergi muafiyetine itiraz ediyorlar. Gülbenkian çaresiz Lizbon'a yerleşmiş, Lizbonlular ise durumdan çok memnun... Bizim gibi müzeyi gören vatandaşlar da "Vah vah vah!" krizi geçiriyor. Esasında bugün dahi

Kalust Gülbenkian Müzesi milyarderden kendine kalan 6 bin parça esere ilave yapmıyor; bunları en iyi biçimde koruyor, sempatik bir müzede teşhir ediyor, yurt dışı sergilere yolluyor ve yurt dışından kendi eserleriyle ilgili koleksiyonları getirip sergiliyor. Teşhir ve tersim, yani tasarım birinci sınıf..

Üsküdarlı Kalust Gülbenkian malum petrol zenginiydi ve değişik yerlerden aldığı parçaların çoğu bugün sanat tarihi literatürünün baş köşesinde yer alıyor. Ama o, doğrusu bu parçaların tarih ve sanat değerinden çok, zedelenmemiş olmasına dikkat ederdi. Bu özelliğiyle herkesin ama en başta sanata yaklaşan gençlerin, hatta çocukların ilgisini çekerti. Gülbenkian koleksiyonu, sanat eserini ve eski eseri sevdirtirdi.

Sevimli bir müze

Halen bütün dünya müzeleri arasında en çok okunan rehber ve sergi kataloglarını da bu müze satıyor. Osmanlı saray kumaşları, halılar ve İznik çinilerinin en seçkin örneklerinin teşhir biçimi bu koleksiyonların değerini iki kat artırıyor. Ziyaretçiyi yormayan sevimli bir müze...

Bu müzede Sakıp Sabancı Müzesi'nin koleksiyonlarının teşhiri tam bir başarı... Küratörler çok hassas bir konu seçmişler; Şevket Dağ, Halife Abdülmecid Efendi, Hüseyin Avni Lifij, Hoca Ali Rıza, David Çıracıyan, Hüseyin Zekai Paşa ve İstanbul resimleriyle Ayvazovski, Fausto Zonaro, Halil Paşa, Nazmi Ziya Güran, Hikmet Onat... Ayrıca Osmanlı başkentinin coğrafyası, o şehrin yüksek zümrelerinin 19. asrın ikinci yarısı ve 20. asır başındaki hayatı aksettiriliyor.

Biz Türklerin bile az bildiği ve öğrenmek için resimlerimize dahi başvurmadığımız bir devir bu. Resim sanatının bir toplumu ve kültürünü en iyi biçimde temsil edeceğini gösteren bu başarılı serginin asıl Türkiye'de tekrarına çalışmak lazım.

LITUANYA

SENELER SONRA Baltık ülkelerini yeniden görmek bana karşılaştırma yapma imkânı veriyor. İktisadi krizden bahsediliyor, doğrudur. İşsizlik yüzde 15 ama hayat daha canlı ve renkli... Üstelik insanlar başta Türkiye olmak üzere, dünyanın her yerine uçuyor. Amerika ve Avrupa'da her yerde Litvanyalı göçmen işçiler kadar turistler de var.

Litva dili ise malum; Sanskrit'in son kalıntılarından komşu Letoncayla birlikte son iki Baltık dili... Estonca 1,5 milyon konuştuğu Fino-Ugrik bir dil yani Finceyle ve Macarcayla akrabadır. Ayrı bir dil grubuna girer. Letonlar ve Litvanlar benzer dilleri olmasına rağmen Litvanya Roma Katoliği ve asırlarca Polonez dilinin etkisinde kalmış. Letonya ise aynı süreyi Alman etkisiyle yaşamış. Biri Slav, öbürü Germanik iki dilden etkilenmiş. Bu, kardeş dillerin kelime ve cümle yapısını dahi bir ölçüde farklı yönde değiştirmiş.

Ahalinin karakteri de farklıdır. Litvanya Cumhuriyeti'nin yüzde 85'i Litav yani Litvanyalıdır. Yüzde 15'i ise Rus ve Polonyalı... Tabii bu iki azınlık birbirinden nefret ettiği için Litvanya'nın da başına pek dert olduğu söylenemez. Oysa Letonya'da yüzde 35 oranındaki Rus nüfus bayağı bir gerilim yaratıyor. Hayatları da pek kolay değil.

Litvanya 15. asırda kudretli bir devletti, sınırları Baltık ve Karadeniz arasında uzanıyordu ama doğrusu bu geniş coğrafya

onun pek işine yaramadı. Komşu olduğu Osmanlı İmparatorluğu ile de II. Bayezid devrinde Polonya ile olan müşterek idaresi dolayısıyla ilişki kurduğu söylenir. Topkapı arşivlerinin, Krakov'un ve Vilnius'taki vesikaların bu konuyu aydınlatması gerekir.

Şehri üniversite yaşıyor

Baltık ülkeleri sayısız sorunlar yaşıyor, nüfus azalıyor. İşsizlik yüzünden her yere göç var. Ne var ki İtalyan, Yahudi, Ermeni ve Yunan göçmenlerin aksine Litvanyalılar bir-iki kuşak içinde erime tehlikesiyle karşı karşıya durumda. Litvanya Cumhuriyeti'nin nüfusu 3,5 milyon, Letonya'nın 2,5 milyon, Estonya'nın 1,5... Güzel tabiata rağmen köylerin bile boşaldığını görmek mümkün; mesela eski başkent Trakai'ye giderken yolda rastladığımız Tatar köyünde adamakıllı küçülmüş bir Polonyalı ve Tatar köylü grubuna rastladık. Trakai Kalesi'nin ve etrafındaki yerleşmenin bir zamanlar çok ünlü olan Karay Mahallesi artık azalan nüfus yüzünden bir müze haline dönüşmüş. Litvanya Karayları Anadolu Türkçesine en yakın lehçeyi konuşan Yahudi Türklerdendir. Litvanya'nın bu eski başkenti geçen zamanlara direniyor.

Litvanya başkenti Vilnius 500 bin nüfuslu... Jascha Heifetz gibi ünlü bir virtüöz, Romain Gary gibi iki kere Concorde ödülü alan bir Fransız yazar da ünlü Litvanyalı Yahudilerden yani Litvaklardandır. Estonya ve Letonya'nın aksine Litvanya hâlâ ulusal kimliğini koruyan renkli bir taşra cumhuriyeti, onu sevimli kılan da bu özelliği... Üniversitesi 16. yüzyılda kuruldu ve Litvanya, Sovyetler Birliği'nin en eski üniversitesine sahip olmakla övünürdü. Günümüzde de şehrin klasik dokusunu yaşatan bu üniversitedir. Zira şehrin her tarafına dağılıp eski binaları kullanıyor ve usulünce restore ediyor. İster istemez Vezneciler ve Süleymaniye semtinde birtakım münasebetsiz binalarla 1950'li ve 60'lı yıllarda klasik dokuyu mahveden İstanbul Üniversitesi'ni hatırladım. Bu günah sırf İstanbul Üniversitesi'ni değil, birçok eski eğitim kurumumuzu da kapsar.

İstanbul'dan doğrudan bağlantısız uçuşlar gerek

Vilnius, 14. asırda Litvanya'nın kurucu büyük dukası Gediminas tarafından inşa edildi. Bu şehrin tarihini kendi halkının dili ve kaleminden ancak 16. asırda öğrenmek mümkündür. Litvanya matbaayı geç tanıdı, okumuşlar da başka dillerde yazıp bastılar. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Litvanya çarlığın bölgelerindendi. Sonra müstakil oldu. Molotov-Ribbentrop pakıyla Sovyet Rusya'ya bırakıldı ve işgal edildi. Ardından Almanlar tekrar girdiler. Feci bir savaş ve katliam döneminin ardından Sovyet Rusya tekrar işgal etti. Bu sebeple hiç de aydınlık bir dönemden söz etmek mümkün değil.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar Vilnius'ta; Litvanca ve Polonez dili yanında Yidiş (Doğu Avrupa Yahudilerinin dili) öbür ikisi ile eşit derecede kullanılıyordu. Bugün bölgede Rusça ve Lehçe daha az duyuluyor. 60 bin kadar Yahudi de 1941'de işgalci Almanlar tarafından civardaki ormanlarda katledildi. Tarihi ve dini nedenlerle Vilnius apayrı karakterde bir mimariye sahip; ona Baltık'ın İtalya'sı diyebiliriz. Katolik kültürün ve mimarinin, bütünü bu kadar etkilediği bir şehir az görülür; Türklerin seveceği bir yer olmasına rağmen henüz Türk Hava Yolları'nın İstanbul'dan doğrudan uçuş sağlayamadığı nadir noktalardan biridir. Büyükelçimiz Ömer Altuğ, bunun ticari ilişkileri dahi olumsuz etkilediğini söyledi. Nitekim yazın yapılan Antalya-Vilnius seferleri Litvanya'dan Türkiye'ye yönelik büyük turizm potansiyelini gösteriyor. 3,5 milyonluk ülkeden tam 100 bin kişi Türkiye'ye geliyor. Baltık ülkeleri ve Baltık'ın üç halkı bizim görüp tanımamız gereken kültürel bir çevre...

ESTONIA

ESKİ REVAL, bugünkü Tallin... Şehir merkezinden kaleye doğru yürüyoruz. Biz burayı, İkinci Meşrutiyet hareketine neden olan, imparatorluğumuzu bölüşme anlaşmasının yapıldığı şehir olarak tanıyoruz.

Tomiu en üst nokta; bu noktada şehre hâkim iki büyük bina var. Birisi Baltık'ı gözleyen başbakanlık ikametgâhı, öbürü de Finlandiya Büyükelçiliği. Tam ortada Aleksandr Nevsky Kilisesi yer alıyor; 19. asrın sonunda neo-klasik milli üslupta yapılan soğan kubbeli katedrallerden, doğrusu çok ince bir eser değil.

Karşısında Reval'deki Rus valinin sarayı... O da Petersburg tarzı bir bina olmaktan çok Volga Rusya'sındaki binaları andırıyor. Katedrali çeviren Rusların neo-Rönesans üslubundaki postane binası, bizim Tünel'deki Narmanlı Han'ın küçültülmüşü gibi. Estonya'nın Rusya hizmetindeki Alman soylu ünlü ailesi *von der Pahlen*'lerin konağı da aynı üslupta. 19. asrın Reval'indeki, bugünün Tallin'indeki Rusluk bu kadar. Eski şehrin her köşesi buram buram Baltık Almanlığı kokuyor.

Hayvan ve bitki örtüsü üzerine epey kitap var

12. asırda Yakındoğu Haçlıları Kudüs ve Filistin'den atıldıkça; Rodos, Malta, Kuzey Almanya ve Baltık'a doğru yayıldılar. Doğrusu Baltık bölgesinin, savaş teknikleri onlarla baş edemeyecek

kadar geri olan dağınık köylüleri çabuk teslim oldu. Ulusların karakteri var. Baltık halkları, özellikle Estonyalılar bugün de çocuklar kadar barışsever...

Gençler çocuk yüzlüdür, Estonyalı gençler daha çocuk... Sekiz asır boyunca süren Baltık Almanlığı bu bölgeye kendine özgü oyuncak tarzında bir mimari ve Almancayı bıraktı. Eski kitapçı-larda Almanlardan kalma kitapları tarayıp satın almak el'an büyük bir zevk... Rusya'nın tarihini ve edebiyatını tercüme etmişler, etrafın fauna ve florası, yani hayvan ve bitki örtüsü üzerine epey kitap yazmışlar.

Tabii en ilginç, 13. asırdan beri bu şehirlerin belediye özerkliği ve hemşerilik hukukuna sahip olmalarıdır. Bu yapı II. Aleksandr devrinde lağvedilene kadar Rus Çarlığı'nda bile devam etmiştir. Bugünkü Baltık cumhuriyetlerinin Rusya'ya karşı en büyük demokratik iddiaları budur. Eski kitapçıların vitrinlerinde Luther'in Almanca İncil tercümeleri ile birlikte Bürgerrecht (yurttaşlık değil ama hemşerilik hukuku) ile ilgili kitaplar da bolca görülüyor. Bu Almanlık 1940'ta Molotov-Ribbentrop anlaşması neticesinde iki hafta içinde bitti. Doğrusu ırkçılığın şampiyonu Hitler, Baltık Almanlarını oradan çekip Polonya toprağına yığıverdi. 1941'de Nazi Almanyası bölgeyi tekrar işgal edene kadar 10 ay içinde Stalin rejimi ortalığı dehşete boğdu. 1941-1944 arasındaki Alman işgali ve Baltıklıların Almanlarla iş birliği için zemin hazırlandı dense yeridir. Tabii Almanların yaptıkları malum, hiç tanımadıkları bu bölge Yahudilerini ölüm kamplarına sürmekle işe başladılar.

35 yaş üstündekiler ikinci sınıf vatandaş gibi

Ardından 1944 ile 1953 arası Stalin hâkimiyeti Baltıklılara sürgünler ve yok etmelerle dolu korkunç bir devir yaşattı; Rus nefreti adamakıllı köklendi. Baltıklardan Rusya korkusunu kaldırmak mümkün değil, bu nedenledir ki 1,5 milyonluk küçük Estonya bütün anti-Putin faaliyetlerin koordinasyon merkezi gibidir.

Başbakan şehrin meydanındaki, Rus askerini temsil eden Alyoşa heykelini Rusların ulusçu miting alanına dönüştüğü için kaldırttı. Gerilim artınca heykel şehrin mezarlığına dikildi.

AB üyesi olmak ve lisanları yüzde 70 oranında benzeşen kardeş Finlandiya ile yakın iktisadi iş birliği kurmak, diğer iki Baltık cumhuriyetine göre Estonya'ya daha hızlı bir kalkınma sağladı. Basında, hatta operada librettonun çevirisini veren ekranda bile Fince ile Estonca bir arada yer alıyor.

Estonya'daki Ruslara vatandaşlık verilmiyor, daha doğrusu Estonca öğrenmeyen Ruslara... Tabii gençler için sorun yok ama 35 yaş üstündekiler ikinci sınıf adam olarak yaşamak zorunda. Kimsenin Rusya'ya dönecek hali yok, büyükbabalarının geldiği memlekete geri gitmek kolay değil. Tallin'in Rus mahallesi el'an Sovyet devrini yaşıyor, yaşam zor... Nüfusun yüzde 30'unu meydana getiren bu insanların her şeye rağmen içtimai kanunlara tabi olduğu açık. Estonya Ruslarının arasında büyük bir gelir farkı var. İşsizler, işsizliğin sınırında gezinenlerle yeni zenginler; eğitimini iyi göremeyenlerle beynelmilel standartlardaki münevverler ve uzmanlar; hepsi aynı toplumun üyesi.

Sosyalizmin faydası: Gökdelenler gecikmiş

Estonya ülkesinin yüzde 5'i ada, yüzde 10'u göller, yüzde 35'i ormanla kaplı... Nüfusun üçte biri başkentte yaşıyor. Yazın uzun günleri, kışın kasvetli uzun geceleri hiç şüphesiz ki soruna neden oluyor. Ama söylenen o ki yeni düzenin amansız şartları insanları alkole karşı mesafeli durmaya zorlamış, Rusya ve Finlandiya'ya göre içki tüketimi nispeten daha az.

Sosyalist dönemin her yerde olduğu gibi burada da bir tek faydalı yönü var, gökdelenlerin dikilmesi gecikmiş ve şehirlerin eski dokuları ayakta kalmış. Şehrin yeni merkezindeki birkaç çirkin gökdeline rağmen Tallin çok hoş bir barok şehir...

Şehirde her milletten insanlar var, sevimli bir Azeri grubu da bunların arasında; Kazan Tatarları nüfusun yüzde biri, Finliler

de. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin büyükelçiliği yok, bu görevi Türkiye üstlenmiş vaziyette. Şule Soysal gibi tuttuğunu koparan bir büyükelçi olunca doğrusu onların temsil işi de iyi gidiyor. Açıkçası bunlar, iç açıcı görüntüler...

Estonya diğer Baltık cumhuriyetleri gibi korolar ve orkestralar ülkesidir. Stadyumu dolduran binlerce kişi, bir şefin yönetimindeymiş gibi saatlerce her şeyi terennüm edebilir; bunlar da bizim gıpta ettiğimiz, ulaşamayacağımız özellikler gibi geliyor.

Uzun yaz geceleri, daha doğrusu beyaz ve kızıl gecelerin altında barok dönemin kulelerinden oluşan bir silüet... Estonya tarihinin bütün safahatıyla Almanlar, Ruslar ve İskandinavların etkisinde Fino-Ugrik bir halkın ülkesi... Küçük ama nüfusuyla ters orantılı bir refah ve siyaset çizgisi var.

iSVEÇ

UPPSALA CİVARINDA *Örbyhus Slott* adlı bir şatodayız. Şatonun şu andaki efendisi *Gerard de Ragnetta-Brisson*, ailesinden edinemediği zenginliği işadamlığı ile yeniden edinen bir Fransız kontu. Kışları Fransa'da, yazları da eşi kontes *von Rosen* ile burada oturuyorlar. Şatonun bakımlı bir bahçesi var, Orangerie'de (bizdeki limonluk) sık sık konserler de veriliyor. Her köşede tasarruflu bir yaşamın izlerini görüyoruz. Şatonun ve bahçelerinin bakımına devlet yardım ediyor ama bazı gün ve saatlerde de içerisi âdeta bir müze gibi gruplara gezdiriliyor. Aristokrasinin günü geçmiş, eğer Gerard gibi hem kont hem de şirket genel müdürü biri olmasa bu hayatı sürmek mümkün değil. Girişte ulusal İsveç'in kurucusu sayılan Kral Gustav Vasa'nın oğlu, Kral XIV. Erik'in trajik hayatının noktalandığı iki taş hücre var. Bugünkü şato sahiplerinin hücrelerdeki şöminenin karşısına geçip oturduklarını ve burada vakit geçirdiklerini hiç zannetmiyorum. XIV. Erik kardeşi tarafından bir darbeye tahtından edildikten sonra şatodan şatoya gezdirilmiş ve son 2,5 yılında buraya kapatılmış.

Monarşinin durumu

Karanlık ve kalın duvarlarından 10x50 cm'lik pencerelerle (bunlara Germen dillerinde "windau", yani rüzgar gözü denir) sözde dünyaya açılan bu hücrede belki de dışarıda volta atılmasına

bile izin verilmeden hapsedilmiş. İnsan burayı görünce Topkapı Sarayı'ndaki "şimşirlik" denen, padişahların hapsedildiği yerdeki şartların daha mükemmel olduğunu düşünüyor; gerçi hükümdar mahpusluğunun daha hoşu olmaz. Nihayet zavallı Kral Erik'in çilesi 1 Şubat 1577'de kendisine sunulan arsenikli bezelye çorbasıyla sona eriyor.

16. ve 17. asırda taht varislerinin ve hanedanın erkek üyelerinin güvenliği yoktu. Son birkaç asırda doğan hayat haklarının toplumdaki hangi sosyal kurumların gelişmesi ve dengelerin değişmesiyle pekiştiğini araştırmak ve düşünmek gerekir. Eğer bir Avrupalı tipi varsa İsveçliler onun örneğidir. Bugün her İsveçli yılda bir müze geziyor. Dünya Savaşı'ndan önceki kuşak yabancı lisanlar bilirdi. İsveç jimnazyumlarında üç ölü, üç de yaşayan dil öğretilirdi. İsveç'te tarih telifleri ve tercümeleri başlık olarak yüksek... Aslında İsveççe; Norveççe ve Danca denen dillerle yüzde 98 benzeşiyor. Ama üçünün toplamı 24 milyonu bulan bu kitlenin yayın üretimi âdeta 200 milyonluk bir kalabalık için olduğu kadar yüksek. Bu şekilde dünyayı mekânlarda ve zamanlarda tanımak insanların muhakemesine itidal getiriyor. Kimse Vasa hanedanının siyasi cinayetlerine bakarak onlara "katil krallarımız" demiyor veya Protestanlığın zaferi için 30 Yıl Savaşları boyunca Avrupa'yı altüst eden ünlü Kral Gustav Adolf'un kızı Kraliçe Christina için halkını çok sıkıcı ve kaba bulup hem Katolik oldu hem de İsveç'i terk edip Roma'ya yerleşti diye "hain" hükmünü vermiyor.

Monarşi niye benimsenir veya monarşiden niçin nefret edilir? Uzun uzun düşünümlüp tartışılacak bir konu; gerçek şu ki monarşiler cumhuriyetlerin karşısında yer alır. Kuzey Avrupa gibi yerinde duranlar da cumhuriyetten ziyade, demokratik rejimlere ayak uydurup taviz veriyor. Gerileyen rejimleri gözden düşürmek için ucuz yorumlara gerek yok. İsveç'te monarşinin tarihiyle ve kitleyle bir uzlaşma içine girdiği hep söylenir; bu da apaçık görüldüğü.

Disiplinli gönüllüler

Örbyhus Slott'un kütüphanesine de girdik. Almanca ve Fransızca kitaplar için iki ayrı salon var. Bugünkü Kontes von Rosen Brisson'un dedesinin gösteriş için kitap toplamadığı belli; sıkı bir Kant meraklısı olduğu anlaşılıyor. Kant'ın orijinal eserleri ve çağdaş değerlendirmeler raflarda... Fransızca kitapların olduğu salonda da Diderot'nun ansiklopedisi başta olmak üzere bütün 19. asır edebiyatı yer alıyor. Kütüphaneye yeni kitaplar yığılmış, büyükbaşının kitaplarının güzel ciltlerini ise Amerikalı karısının şıklık için yaptırdığı söyleniyor. Mütevazı ve tatlı olduğu kadar meşum hatıraları da taşıyan bu şatoda canlılığını koruyan iki yer var: Kütüphane ve Orangerie'de verilen konserler. Şatonun sahiplerinin artık ekonomik takati kalmasa da musiki ve kitap konusundaki kurallara itaat ediliyor. Avrupa'nın soylu ailelerinin birkaçının tarihini karşılaştırmak gerek; çağdaş medeniyetin öncülüğünü niçin bu zümrenin yaptığı anlaşılıyor. Stockholm'deki müzeler, çocuk eğitimi ve halka açık konferanslarıyla ünlüdür. Çocukları gönüllüler gezdiriyor. Bizde böyle disiplinli gönüllüleri bulana aşk olsun. Örbyhus Slott denen şato maddi sadeliğinin yanı sıra kültürel mirasın ihtişamının bir abidesi... Uppsala'nın üniversitesi ve kalesinin yanı sıra aristokratların Fransa ve Almanya ile karşılaştırılamayacak sadelikteki şatoları ve burjuvazinin evleri, kültürel mirası oluşturan müesseseler arasındadır. Bizde böyle bir kültürel miras var mıydı? Olana bile sahip olup saklayamadığımız çok açık.

hindistan

BİZİM EDEBİYATIMIZDA Hindistan seyahatnamelerinin ayrı bir yeri vardır. Şark tarihinde ebedileşen mütebahhir bilgin Hindu-ların bile kabul ettiği ve Nehru'nun dahi sitayişle zikrettiği eser El-Biruni'nin *Hint Seyahatnamesi*'dir. Farsça ve Arapçası mükemmel olan El-Biruni, Hindistan için Sanskrit dilini bile öğrenmiştir. Aktardıkları bir yana, bu ülkenin kendi sınırları içinde kalan birtakım bilgilerini kullanan ve bilimini de Şark dünyasına ulaştıran adamdır.

Modern Osmanlı asırlarında Hint seyahatnamelerinin en il-gincini direktör Ali Bey kaleme almıştır. İstanbul'dan başlayıp Bağdat ve Basra üzerinden Hint alt kıtasına yaptığı seyahat, zeki ve dünyayı tanıyan bir gözlemcinin bilinmesi gereken ifadele-ridir. Hindistan üzerine yazılan seyahatnameler içinde üslubu güzel fakat muhtevası itibariyle en anlamsız olanı da Falih Rıfkı Bey'inkidir. Anlattığı Hindistan daha çok onun olmasını istediği Hindistan'dır.

Halide Edip devrin Hint aydınlarıyla dostluk etti

1930'larda Hindistan üzerine bir Türk aydınının, Halide Edip'in kaleme aldığı kitap; yani *Inside India* ise zamanında müthiş bir etki oluşturmuştur. Müslüman Hindistan'ın gereğini anlatan bu kitap halen tartışılan ve bilinen bir klasiktir.

Halide Hanım Hindistan'da uzun süre kaldı. Aligarh İslam Koleji gibi kurumlarda dersler verdi. Devrin büyük Hint aydınlarının hepsiyle dostluk etti. Yazdığı rapor kitap ülkenin geleceğine işaret eden temel eserlerden sayılıyor.

Bu seferki seyahatimde Haydarabad'da Feleknuma Sarayı'nda kaldım. Haydarabad Nizamı'nın yaptırdığı bu saray 19. yüzyıl Avrupa etkisinde kişiliğini koruyan ve aynı zamanda da "art nouveau" dediğimiz tarzın şaheserlerinden sayılır. Bugün saray "Taj" oteller zincirinin işletmesindedir. Sarayın bahçesindeki bir evi restore ettiren Prenses Esra Bereket burada yaşıyor. Esra Bereket, Türkiye müzeciliğinin ünlü ismi Tophane Müşiri Ahmet Fethi Paşa'nın soyundan ve son Haydarabad Nizamı sayılan Mükkerrem Bereket Jah'ın da eşi olan son prensesdir. Kendisi özenle bu mirası korumaya çalışıyor.

Haydarabad Nizamı'nın arşiv ve kütüphanesi Çeharmahal Sarayı'ndadır. Haydarabad'ın İslami kesimi her şeye rağmen orijinal kalan bir yer... Ne yazık ki bu orijinal mahalledeki çarşılar ve iktisadi hayat, etraflarındaki dünya ile mukayese edilemeyecek bir gerileme gösteriyor. Haydarabad, iletişim endüstrisinin merkezi durumundadır. Müslüman kesimde olmayan çirkin yapılar bu dünyaya ayak uyduran bir üretim içinde... Haydarabad'ın Müslüman nüfusu ise sayıları 180 milyona ulaşan bütün Hint Müslümanlığı gibi bir gerileme yaşıyor. Devamlılık gösteren mesleklerin sadece yüzde 6'sı Müslümanların elinde. Orduda ve polislikte yoklar. Adliyede çok az hâkim var. Bütün devlet sektöründeki sayıları da düşük. Bu durum acaba Britanya çekilirken Hindistan alt kıtasının parçalanması yüzünden mi böyle, yoksa böyle olacağı görüldüğü için mi Hindistan alt kıtası Müslümanlar ve Hindular arasında parçalandı? Münakaşa derin ve hâlâ sürüyor. Haydarabad'da bambaşka bir Hindistan görüyorsunuz. Kumaşçısından kitapçısına kadar farklı bir çarşı ama fakir...

Kendisini Cengiz Han'ın damadı diye gösterdi

Haydarabad'ın etrafında Bidar şehrinin harabelerini gezdik. Babür'ün torunlarından evvel Hint kıtasına giren Müslüman Türk emirlerin eserlerine baktık. Bhongir'de gözetleme kuleleri, bereketli Hint ovasının daha nice imparatorlukları besleyebileceği hakkında bir fikir veriyor. Yolda Linguyat adlı ana tanrıça Şiva'ya inanan, fakat Brahminleri ve bütün kast sistemini reddeden Hinduların mezarlarını görüyorsunuz. Bu bölgede Bahmani hanedanı döneminin Şeyh Kirmani ve Seyyid Darga'ya bağlı Müslüman dervişleri onlarla bir arada ayin bile yaparlarmış. Nitekim Babür hanedanının büyük hükümdarı Ekber bu iki dini birleştirmeye kalkıştı. Birleşme olmadı ama yeni tarikatlar, Şikhler gibi dinler ortaya çıktı. Hindistan gezip görmekle bitecek gibi değil. Benim için bir gayya kuyusu; acısı ve hoşluğu ile beşeriyetin profili. Süratle kalkınan bu ülkede fakirlik ve eşitsizliğin sonu görünmüyor.

Timur'un torunu Babür'ün Hindistan'da kurduğu hâkimiye Moğol devri (Mugal) demekte ısrar edilir, niçin olduğu anlaşılır gibi değil. Timur kendisini Cengiz Han'ın damadı diye göstermiştir. Bu hükümdarlık ve hâkimiyetin meşruluğu için bir formüldür. Tabii Babür torun olarak zaten o soydan geldiğini iddia etmiştir. Moğolluğu için bundan başka bir sebep yoktur. En ünlü uzmanlara dahi sorduğunuz zaman "Öyle söylenegelmiş" deniyor.

Hindistan kıtasının bu en parlak devrinde, edebiyatta ve devlette Farsça, medresede Arapça, orduda da Türkçe kullanılıyordu. Mimarlar İran'dan, hatta Osmanlı Türkiye'sinden geliyordu. Minyatürcüler, taş süslemeciler (hakkak ve müzehhib) ise bütün Orta Asya'dan, Çin'den ve Hint'in kendisinden çıkardı. Hindistan'ın kuzeyi Babüroğulları'na aitti. Orta kısmına 15. yüzyılda Bahmaniler hükmediyordu. Onların başkenti olan Haydarabad civarındaki Bidar'a gittiğiniz zaman Topkapı'nın planını andıran sarayı, mükemmel surları, civardaki padişah türbeleri, Mahmut Gavan'ın medresesi gibi eserlerle bir zenginliği görürsünüz.

Buranın kumaşları İngilizler gelene kadar 300 yıl boyunca Osmanlı kumaşçılığına ciddi bir rakipti. İngiliz hâkimiyeti Hindistan alt kıtasının kuzeyle ilgisini kesti. Zaten kuzeyin dağları ve kıtanın etrafındaki okyanuslar, şayet Afganistan'ı elinizde tutmuyorsanız karayolunu ve dağ geçitlerini, ayrıca denizciliğiniz de mükemmel değilse okyanusları aşmayı imkânsız kılar.

Hindistan yeni dönemine bir sorunlar yumağı halinde girdi ve 19. asırda Batı dünyasını ülkeye taşıyan bir aydın sınıfı doğdu. Bu sınıf bütün Şark'ta çok istisnai ve çok niteliklidir. Modern Hindistan için en büyük talih budur. Bugün Hindistan Türkiye ile yakın ilişkilere giriyor. Diplomatik misyonlarımızın burada büyük payı var. İlk gittiğimde Türk Hava Yolları'nın seferleri yeni başlamıştı. Bugün ise günde birkaç seferi var. Delhi'de bilgisi ve sohbeti derin, dinamik büyükelçimiz Burak Akçapar ve Nehru Üniversitesi'nde ders veren eşi Prof. Şebnem Akçapar'la bu konuları konuştuk. Hint'in gerçekten ilginç bir etnik yapısı var. Bunları tahlil için Hindistan'a çok ciddiyetle eğilmemiz lazım. Oysa bozkırdaki Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Hindoloji bölümünü kurduran ve Hitler'den kaçan ünlü Profesör Walther Ruben'i buraya getirten Atatürk'ün daha gerisindeyiz. Hint üniversitelerinin istediği uzmanları göndermek zorundayız ve Hindistan'ı, bu büyüyen renkli gücü ve tarihimizin bu önemli parçasını aynı yoğunlukla ele alıp incelemeliyiz.

JAPONYA

JAPON MİLLETİ müze düşkünüdür; gerçi ülkelerinin zengin ve eski bir tarihi var ama bu daha çok tahrib edilmiş bir tarihi çevredir. Japon sanatçılar mimaride de, heykelde de ahşabı çok kullanmışlar. Onun için Çinlilerde olduğu gibi her köşede 2 bin yıllık bir heykel, her tepede bin yıllık bir mabet ve pagoda yükselmiyor.

Japonya dünya tarihinin en eski seramik işlerine sahiptir. Çömlekçi çarkı kullanılmadan üretilen bu parçalar Çin, Mezopotamya, Mısır'dan daha yaşlı ve ön planda yiyecek saklamak ve pişirmek için kullanılmış. Japonya daha 18. yüzyılda kadın ve erkek nüfusunun aşağı yukarı eşit oranda, yüzde 40'ının okuryazar olduğu bir toplum... Onun için burada güzel yazı sanatının sayısız örneği yanında kitap baskı sanatının da çarpıcı güzellikte başarılı örnekleri mevcuttur.

“Efendi” ziyaretçiler

Asıl önemlisi Japonlar doğulu bir millet; sabah akşam “Helen-Hıristiyan uygarlığı” diye hele şimdilerde judeo ilaveli bir slogan benzeriyle büyümüyorlar. Ama dünyaya ve etrafa daha soğukkanlı ve mütevazı bir merakla bakıyorlar. İmparator Hirohito'nun kardeşi olan hanedanın en yaşlı üyesi 92 yaşındaki Prens Mikassa; Osmanlı minyatürlerini, bhusus IV. Murad'ın at üzerindeki tasvirini seyrederken, “Bu atın adım atışına bizdeki imparatorluk törenlerinde de rastlanır” diyor.

Japon için Osmanlı; harem, odalık, Müslüman terörü anlamına gelmiyor, belki de atalarının Asya'daki uzak mazilerinden aşına oldukları bir komşu ve bu kültüre yakınlıkla bakıyorlar. Tokyo Milli Müzesi'nde Zenbudizm ile ilgili bir sergi var. Sergide muhtelif manastırların zengin arşiv ve depolarından toplanan resim, yazı örnekleri ve heykeller teşhir ediliyor. Manastırların ünlü başrahiplerinin ahşaptan yontulan heykellerinin yüzlerindeki ifade ve ölçüler 12 ilâ 14. asırların İtalyan Rönesans'ıyla mukayese edilebilecek, hatta edilemeyecek ölçüde mükemmel.

Japonların sanatı niçin daha ileri gitmedi ya da öncü olmadı sorusunun cevabı tartışılabilir ama sanat ve edebiyat ürünlerine karşı dindar bir huşu ile yaklaşan bir milletle karşı karşıyayız. Japon müze ve sergi ziyaretçisi, dünyanın hiçbir yerinde görülme-yecek ölçüde "çıt çıkarmayan", "dikkatli", "efendi bir kalabalık" gibi kelimelerle tasvir edilebilir.

Bu kavmin ülkesine Topkapı Sarayı Müzesi'nden 110, Türk-İslam Eserleri Müzesi'nden de 29 parça eseri "Muhteşem Osmanlı İmparatorluğu" sergisi için gönderdik. Sergi altı ay boyunca Tokyo, eski başkent Kyoto ve Nagoya'da ziyarete açıktı.

Prens gerçek bir Türkiye dostu

Japon imparatorluk hanedanı 40 yıldır ilk defa bir erkek üyenin, prensin doğumuna şahit oldu. Onların bu sevincini kutlamak için hazine dairesindeki beşik de başkentteki sergiye yollandı. Son 10 yılda Batı Avrupa müzelerindeki manasız birtakım sergilere göre (Londra'daki "Türkler" sergisi hariç) bunun anlamlı bir faaliyet olduğunu söylemek mümkün, ev sahibi kitlenin ilgisi büyük ve nitelikli... Etrafı iyi gözleyen eski büyükelçimiz Sermet Atacanlı da bunu söyledi. Serginin en iyi düzenle teşhir edildiği görülüyordu. Japonya bu sergiyi Prens Mikassa'nın himayesinde düzenledi.

Prens Mikassa, arkeoloji ve sanat tarihi uzmanıdır. Japon heyetlerinin Türkiye'deki kazıları onun himaye ve ilgisinde yürütülüyor. Kaman'daki Kalehöyük kazıları itina ile yapılıyor ve çevre

koruma şartlarına dikkat ediliyor. Ayrıca kazı alanının yanında arkeolojik koruma ve restorasyon ile ilgili bir seminer teşkil edildi. Prens, kazıların yakınındaki Mustafa Paşa (eski Sinasos) ilçesinde kurulan vakıf yüksekokulunun, Kapadokya Meslek Yüksekokulu'nun teşvikçi ve destekçilerindendir. Hatta bu yüksekokulda bir Japonca bölümü kuruldu.

Prens Mikassa'nın Türk dostu diye bilinen ve geçinen birçok yabancı devlet büyüğüne göre gerçek bir dost olduğuna hiç şüphe yok.

Teşhir, ilgi, müze rehberliği ve gelen objelerin çoğaltılmış örneklerinin yani röprodüksiyonlarının pazarlanması mükemmel... Tokyo ve Kyoto'da Osmanlı sergisi bir zevk örneği olacak. Gerçi bizim Topkapı Sarayı'ndan beslenen dış sergilere çok taraftar değiliz, nitekim Batı Avrupa'dan gelen taleplerin kısılması gibi bir politika izleniyor. Ama Japonya'daki serginin, Osmanlı sanatının en iyi teşhir örneklerinden olduğu açık. Tabii Londra'daki "Türkler"den sonra bu tip sergilerin aslında Moskova, Tahran, Kahire, Şam ve Yeni Delhi'de tertiplenmesi gerekir diyordum ki vazgeçtim, merhume Neslişah Sultan, "Kahire'de yaşadım, Şam'ı bilirim, o yerlerde asayiş ve nizam henüz böyle milyarlık teşhir-lere müsait değildir" dedi. (İki yıl sonra bu kehaneti maalesef doğrulandı). Ben de Moskova ve Tahran sergilerimizle yetindim.

JAPONYA'DA PORSELEN TURU

JAPONYA bazı "ilk"lerin ülkesidir. Mesela yeryüzünde bugüne kadar bilinen ilk seramik Japon adalarında imal edilmiştir; 13 bin yıl önceye, "Jyomon" denen döneme uzanmaktadır. Tabii bu çömlekçi çarkı olmadan, elle şekillendirilip fırınlanan ve yemek pişirmek, tahıl saklamak için kullanılan cinstendir. Sonraları yüzeylerine kazıma tekniği ile süslemeler de yapılmıştır.

Japonya yaygın okuma-yazmanın da gerçekleştiği ilk yeryüzü ülkesidir. 18. asırda halkın ortalama yüzde kırkı okuma-yazma biliyordu. Kadın ve erkek okuryazarlık oranı birbirine yakındı ve bu süreç okuldan çok din adamlarının ve *samuray* denen köy, mahalle baronlarının öğretmenliği ile başarılmıştı. Bu oran, 18. yüzyılda Avrupa'dan çok daha yüksekti.

Bildiğimiz porselen ise Japonya'ya Çin'den de, Kore'den de, hatta Osmanlı ülkesinden de daha geç girdi. 1610'larda Koreli Ryi San Pei porselen sanayiini Japonya'ya soktu. Güneyde Kyushu bölgesindeki Arita'nın kaolin kaynakları porselen için en iyi niteliğe sahipti. Bu alanda onun kurduğu porselen imalatı ilk önce bölgedeki samurayların ilgisini çekti, vergileri porselenle almaya başladılar. Tabii onların Edo'daki (Tokyo) Şogun yönetimine vereceği haraç da bu porselenlerle verilmeye başladı.

Sıtkı Olçar'ı şahsen tanıyorlar

Japonya'nın dışarıdaki tek ticaret bağı olan Hollandalılar, kısa zamanda Arita'nın nehirden denize ulaştığı noktadaki İmari

noktasından bu porselenleri almaya başladılar. Onun için dış dünyada Japon porselenleri yapıldığı yer olan Arita ile değil de “İmari” ismiyle tanınıyor. Tabii müşteri velinimetidir; Japon porseleni kendi renk ve çizgileri baki kalmak şartıyla Avrupalıların zevkine göre biçimlenmeye başladı.

Kasım ayında, Arita’nın pastırma yazında bu şehri gezmek bir zevk... İstisnasız bütün Arita geleneksel mimari ile yaşamını sürdürüyor; sadece kent değil, etraftaki ormanlar da... Arita’daki müze, uyumun ve korumacılığın bir şaheseri... Gelenek bu kadarla kalmıyor; yaşayan değer, ünlü üstad XIV. *Sakaida Kakiemon*’un imalathanesindeki fırın halen çam odunlarıyla kızdırılıyor. Bunun porselen için en özgün pişirme tekniği olduğuna inanılıyor.

Hollandalı olmadığımız için özgün Kakiemon motifini tercih ettik; sade güzel çizgiler... Mayıs ayında fuar olduğunda imalathanelerin caddesi çeşit çeşit porselenle doluyormuş. En çekici, tutkulu ve zahmetli alışveriştir. Japon porseleni Çin değil, İznik de değil ama asırlardır ana hatlarını korurken üslup ve renkliliğini değiştiren bir sanattır.

17. asırdan beri çalışan Kakiemonlar bugün “XIV.” unvanını ve seçkin hazine rütbesini taşıyan Sakaida usta ile temsil ediliyor. Sakaida Kakiemon, Topkapı Sarayı’na hayran... Keşke gelse de bizim çinileri birlikte seyretssek ve değerlendirmesini dinlesek... Ondan daha genç İmaizumi İmaemon da XIV. İmaemon unvanını taşıyor. Yüksek sanatkarlar kuruluna sunacağı ve yaşayan hazine unvanını elde edeceği eserini geliştirmekle meşgul...

Bir sanatın ölmemesi için hem geleneğe sadık kalması hem de kendini tekrarlamaktan vazgeçip yenilemesi gerekir. Arita’nın ustaları bunu başarıyor. İstanbul aşığı bir usta daha var. Arita’nın Japon modernleşmesinden beri devletin porselen hediyelerini üreten sülalenin son sanatçı temsilcisi *Iwao Fukagawa* ile görüşürken bu anlaşılabilir.

Sanayi demek, tekdüzelik demek değil. Kitlesel üretim demek de ucuzluk demek değil. Yaşam basit, bu adamlar sokaktakiler kadar sade yaşıyor. İsviçre’nin ünlü saat ustaları kadar mütevazılar,

para onlar için en önemli şey değil; önemli olan isim ve üsluplarının yaşaması. Arita'da da insanlar hırslı ve çalışkan ama kalıcılığın dinginlik ve kurallara saygı ile mümkün olduğunu biliyorlar.

Merhum Sıtkı Olçar'ı biliyorlar, hatta şahsen tanıyorlar; geleneksel bir hayat süren bu ustaların dünyayı bu kadar takip etmeleri başarılarını açıklıyor. Japonya'da Arita'dayız ama zaman zaman kendimi Kütahya'da sanabiliyorum. *Sakaïda Kakiemon* ustayı Bursa'ya da davet ediyoruz. Ama ne Bursa'yı ne de Kütahya'daki çevreyi Aritalılar gibi titizlikle koruyamadığımız açık.

SINGAPUR

19. YÜZYIL BAŞLARINDA bir balıkçı köyü iken, ilginç bir İngiliz'in girişimi ile bir liman şehri olarak doğdu Singapur. Stamford Raffles (1781-1826) bizim tarihte öğrendiğimiz Atlantik kapitalizminin ilginç kişiliklerinden, bu bölgede Britanya kapitalizminin direği sayılan biri...

Böyle girişimciler Güney Afrika'dan Avustralya'ya her yerde, Britanya kapitalizmi ile birlikte var. Ortaçağların Venedikli ve Cenovalı tüccarları muhasebe bilirdi, coğrafya bilirdi, gittikleri yerlerin dilini bilirdi. Akdeniz'in öbür ucundaki şehirlere akraba ve yakınlarını temsilci bırakır, tebaası oldukları cumhuriyetlerin desteği ile servet edinirlerdi.

18. ve 19. asrın İngiliz'i Oxfordludur, Cambridgelidir; tarih bilir, coğrafya bilir, diller bilir. Nitekim dünyanın en iyi Malay dili uzmanlarından olan ve yazdığı Cava tarihi halen kullanılan Stamford Raffles, Malaya'nın ucundaki bu köyün yakın bir gelecekte işlek bir liman olacağını anlamıştır. Kurduğu şehir Hindic'indeki Britanya kolonilerinin en gelişkin ve tipik örneğidir. Asıl ahalisi Malaylardır ama ekseriyet Güney Çin'den gelen çalışkan ve girişimci Çinliler ile Güney Hindistan'dan akıp gelen Hintlilerdir.

Daha ilginç babaları uzaktan gelen gemiciler, anaları ise yerli Çinliler ile Malaylar olan melez grup Peranakan'dır. Çin asıllı, çağul cuğul bir Çinli kültürü benimseyen ama Malayca konuşan bu grubun nüfusu milyona ulaşır, yaşayışlarından kültürlerine Garp ile Şark'ı bir arada tutar. Belki yüzeysel Garplı ve yüzeysel

Çinlidirler. Ama banka ve ticarethaneleri iyi iş çıkarır. 70’lerde patlayan Singapur şehir devletinin, açıktır ki bu patlamayı yapacak geçmişi ve yapısı vardır. 1819’da Singapur, Britanya İmparatorluğu’nun kolonisi olarak doğrudan Londra’ya bağlandı. Dahası tarihi boyunca ısrarla Hindistan Niyabeti yani India Office ile hiçbir idari ilişkiyi kabul etmedi. Karanlık işlerle değil, sanayiyle uğraşıyorlar.

1950’lerde Malaya bağımsızlığını aldığı anda onun içindeydi. Ama doğrusu Singapur bölgesinin Çinli nüfusu öyle ustalıklı bir ayrılıkçı politika güttü ki Malaya’nın bünyesinden kopan Singapurlulardan değil de, Singapur’u başından atan Malaya’dan söz etmek lazım. İlk başbakan, suyu-elektriği bile Malaya’dan gelen bu Asya kıtasının Ekvator çizgisine en yakın, hamam halveti kadar nemli olan küçük bölgesinin nasıl bağımsız yaşayacağını düşünürmüş.

Mucize 1965’ten sonra gerçekleşti. Bağımsız Singapur bugün 30 bin dolara yaklaşan fert başı milli geliri, 2007 yılı rakamlarıyla 280 milyar doları bulan ithalatı ile herkesin dikkatini çekiyor. Zira nüfusu 4,5 milyon ve yüzölçümü 600 kilometrekare; kıtanın toprak ile doldurulmuş ucunda ve üç-dört küçük adada yaşıyorlar. Üstelik bazılarının sandığı gibi sadece gemi acenteliği, ticaret ve Güney Kıbrıs gibi karanlık işlerle uğraşarak değil, bayağı gelişmiş bir elektronik endüstrisi, kimyasal endüstri ürünleri ve bankacılıkla bu zenginliği elde ediyorlar.

Zengin kütüphanelere acaba kim gidiyor?

Nehrin bir kıyısındaki gökdelenler, karşı kıyıdaki, iki üç katlı kolonyal yapılara ve Peranakan burjuvazinin kendine özgü 19. yüzyıl binalarına tepeden bakıyor. Manzara âdeta 21. yüzyılın şehirciliğinin karikatürü gibi... Şehrin havası kış mevsiminde bile bunaltıcı derecede rutubetlidir. Ahali, binaların havalandırılmış koridorlarını izleyerek, sabırla menzil-i maksuduna ulaşırcasına onlarca alışveriş merkezini dolaşıyor. Bu nedenle birileri Singapur’dan “air conditioned-havalandırılmış” ülke diye söz ediyor.

İngilizce her yayını bulmak mümkün. İki asırlık bu beldede ismi geçen bir “Asya Müzesi” var. Fakat kütüphanelerin zenginliği daha ilginç, acaba bunları kim kullanıyor? Zira her grup halk umumi bilgisizlikten söz ediyor.

Şehrin büyük camii sayılan Şakirun Camii’nde bir konferansa, daha doğrusu ön hutbeye davetliydim. Hutbeden evvel konferans dinleniyor. Bazı insanlar Osmanlı’nın 16. yüzyılda Portekizlilere karşı Açe Sultanlığı’nı korumak için gönderdikleri donanmadan bahsediyorlar.

Ba’alwie Camii’nin imamı Molla Ahmed eski kitaplardan oluşan bir kütüphane oluşturmuş, II. Abdülhamid Han’ın *Beyzavi Tefsiri*’ni, 1903’te Malay dilinde bastırıp bu ülkelerde dağıttırıldığını söylüyor.

Malay Müslümanları nüfusun yüzde 14,5’ini oluşturuyor. Saldırgan bir azınlık olmadıkları veya komşu ülke Malaya ile birlikte muhalif hareketlere başvurmadıkları açık... Pakistan ve Bangladeş gibi yerlerden gelen diğer Müslümanlarla bir cemaat oluşturuyorlar.

Türk elçileri dünyanın her tarafında faal

Şehirde bir alay turistik eğlence merkezi var. En önemlisi hayvanat bahçesi; buradaki gece turlarında hayvanların zorla uyanık tutulduğu belli. Ekvatorun nemli sıcağında zavallı bir kutup ayısı da “Bunun burada ne işi var?” diye sordurtuyor.

Singapur, Asya’nın kalkınmış diğer devleri gibi temizlik ve düzen hastası... Demokrasi de Tayvan-Güney Kore çizgisinde ve Japonya’ya ne kadar mesafede olduğunun ölçülmesi gerekiyor. Ama bir şeye çok dikkat ediliyor. Dini cemaatlerin birbirinin hayatına, devletin işleyişine müdahale etmemesi ve etnik gruplar arasındaki uyumun sağlanması söz konusu olunca amansız bir müdahalecilik devreye giriyor. Uyuşturucu kullanmak cezayı gerektiriyor. Hele ticareti, ölüm cezasını getiriyor.

Kuzeydeki Bangkok Havaalanı basıldığında buralardaydım. Üçüncü Dünya ülkelerinde muhalefet, Tayland örneğinde olduğu gibi, mantıksız ve gözü kara olabiliyor. Ortalık altüsttü. Singapur sadece okyanustan sığınan gemilerin değil, Bangkok'a uğrayamayan uçakların da sığınağı oldu. Yeryüzünün bu tarafına bile uzanan Türk Hava Yolları'nın personeli ve yolcuları sıkıntılı saatler, günler yaşadı. Her sınıftan Türk, ekmeğini kazanmak için didiniyor.

Büyükelçi Bülent Meriç etrafı tanıyor; Türkiye dünyaya açılıyor ve Türk elçileri her yerde faal... Singapur'daki Müslüman gruplar için Türkiye ve Türkiye Büyükelçiliği Batı'ya açılıp onları dünyaya tanıtan bir merkez... Tüccar grupların yanı sıra üniversite öğrencilerine, kulüplere kadar bunu görmek mümkün. Bu, Türkiye'nin değişen dış ilişkiler ağının açık bir göstergesi...

MÜZELER DÜNYASINDAN

BU KİTAPTA Avrupa'nın büyük müzelerine de değineceğiz. Malum, bu müzelerde beşer tarihinin en mühim eserleri muhafaza edilir. Unutmayalım ki bu büyük müzelerin her birinde vatanımızın çeşitli dönemlerine ait seçkin eserler bulunur.

Louvre Müzesi Fransa krallarının 12. asırdan beri kullandıkları şatolarıdır. Paris'te Seine Nehri'nin sağ yakasında yer alır. Köken itibariyle "lupara" yani kurt kelimesinden gelir. V. Charles'dan beri (1338-1380) Fransa krallarının resmi ikametgâhıdır. Özellikle 16. asır sonunda IV. Henry'nin burayı genişlettiği ve bugünkü halini verdiği biliniyor.

Hiç şüphe yok ki Fransız Rönesans'ı Batı medeniyetinin önemli bir kompartımanıdır. Fransa bilhassa plastik sanatlar, dokuma, resim, kuyumculuk, gümüşçülük, el yazması ve mobilyada kendi ürettiği eserler dışında İtalya'nın bütün zenginliklerini de satın almaya başladı. Mesela Leonardo da Vinci de Fransa için çalışmıştır ve "Mona Lisa" bu nedenle Louvre'da bulunur.

En sistematik yağma

Fransa kralları zaman zaman, bilhassa aydınlanma devri dediğimiz 18. asırda, bu müthiş zenginliği araştırmacılara açtıkları gibi halka açmanın yollarını da düşünmemiş değiller. Özellikle Comte d'Angiviller'inki gibi hayata geçirilemeyen birkaç proje

vardır. 1768’de Marquis de Marigny, aydınlanma döneminin ansiklopedisyen ve filozoflarını bu konuda projeler sunmaya teşvik etmiştir. Ama galiba bu zenginliklerin halka açılmasını en radikal biçimde Diderot’nun *Ansiklopedi*’sindeki “museum” maddesi haykırır.

İhtilal Fransa’sının daha 1791 yılında yaptığı en büyük işlerin başında Louvre Sarayı’nın zenginliklerini “Museum de la republique” olarak düzenlemesi gelir. Kraliyet koleksiyonları milli koleksiyon haline dönüşmüştür. 1803’te Musee Napoleon adını alsa da bu statü değişmez. Louvre’un ilk büyük direktörü Vivant Denon da bu zamanda ortaya çıkar. Napoleon’un İtalya seferlerinden başlayarak müzenin gittikçe daha da zenginleştiği görülür. Hele imparatorun tacını giymeden, daha General Bonaparte iken Mısır’a yaptığı sefer bir yağmadır ama tarihin en sistematik yağmasıdır.

Bonaparte’ın maiyetindeki yüzlerce ressam ve gravürcü Mısır’ın bütün bitki ve böceklerini, henüz okunamayan hiyerogliflerini, eserlerini kopyalamıştır. Bu zengin külliyat zamanın tahribatına uğrayan bazı eserler için bugün en önemli arşivdir. Mısır seferi sırasında Nil Deltası’ndaki El-Raşid -ya da Garplıların deyimiyle Rosetta- adlı mevkide bir Fransız subay ve birliği ünlü Rosetta taşını buldular. Bu taş üç dilde, yani eski Yunanca, onun tercümesi Helenik çağın Yunan harfli Koptçası ve bu dilin en eski klasik hiyeroglifle yazılmış tercümesidir. İskenderiye ve Nil Deltası’nın kozmopolit halkına hitap eder.

Birçok derin bilginin elinden geçen Rosetta taşı çözülemedi. Onu ancak 15 yaşından beri bir filoloji dehası olarak tanınan Jean-François Champollion çözebildi ve böylece eski Mısır bütün üstünlüğü ve hikmeti ile çağdaş dünyanın öğretmenliğine başladı. Gerçi öğretmenin kaderi öğrencinin kapasitesiyle sınırlıdır.

Bugün bu taş nerededir dersiniz? Ne Mısır müzelerinde ne de Louvre’da; British Museum’da. Yağmacılık ve hırsızlıktan kendini kurtaran yok.

Zenginliğin kaynağı

Çok tuhaftır ki kazıları asıl İngilizler tarafından yapılan ve Asur krallık devrine ait kazılarda bulunan eserler, İran'ın Suşa'sı, Eski Mezopotamya'ya ait monumental kapılardan biri, genellikle Elgin mermerleri diye tanınan ve gene British Museum'da bulunan Atina Parthenon Tapınağı'nın frizlerinin bir parçası ve tabii uçsuz bucaksız bir Mısır koleksiyonu buradadır. Bunlar müzenin en ilginç eserleridir. Ayrıca giriş merdivenlerinde iftiharla sergiledikleri Samotraki (Semadirek) Adası'nın ünlü Nike heykeli, Milo Adası'ndan kaçırılan Afrodite heykeli, Etrüsk ve Roma sanatının en ince eserleri de...

Tabii Memluklardan, Ortaçağ İran'ından, Baburiler Hindistan'ından götürülenlerin küçük bir bölümü ile İstanbul Sakıp Sabancı Müzesi'nde muhteşem "İslam Sanatının Üç Başkenti: İstanbul, İsfahan, Delhi" adlı sergi bile açılmıştı; kaynağı Louvre'dur. Müzenin Rönesans ve Avrupa sanatına ait zenginlikleri ile bu kıtada ancak Rusya'nın St. Petersburg şehrindeki Hermitage Müzesi yarışabilir.

Louvre'da Selçuklu ve Osmanlı eserleri de vardır. Parayla alınan veya Milo Afrodite'yi gibi "Sahibi yoktur" diye yağmalananlardan vazgeçtik, düpedüz dolandırıcılık ve hırsızlıkla götürülenler de vardır.

Sultan II. Abdülhamid devrinde dışçılık zenaatından dolayı restoratörlüğe de bulaşan Albert Dorigny, Osmanlı Asar-ı Atika idaresi tarafından Ayasofya avlusundaki II. Selim ve III. Murad türbesi ile I. Mahmud devrine ait kütüphanenin çinilerini restore etmekle resmen görevlendirilmişti; tabii iş ücret karşılığıydı ve açık bir akit ile idarenin gözetimi altında yapılacaktı. Dorigny çinilerin bir kısmını Paris'e tamir bahanesiyle götürdü. Güya geri verecekti, taklitlerini getirdi. Kimse farkına varmadı. Belki bir şaşkınlıktan veya kasıttan ama olay Osman Hamdi Bey yönetiminin önemli bir kusurudur. Asılları Louvre'da ve teşhirde değil, teşhire taklitler konmuş. Hırsızlık malı ama geri vermeye

niyetleri hiç yok. Bu durumda mahkemeye gitmek kaçınılmaz ve New York Metropolitan'daki gibi davadan vazgeçip anlaşarak malı kurtarmak hiç tavsiye edilmeyen bir yol olmalı. Bu konuda artık içtihad oluşturmak lazım.

Louvre Müzesi, Fransa'nın kendine ait olsun olmasın, muhteşem bir binadaki koleksiyonlar bütünüdür. Müze idaresi tıpkı ABD, Batı Avrupa, İsrail ve Japonya gibi eşyaların röprodüksiyonuna, muhteşem rehber kitapların hazırlanmasına dikkat ediyor. Bu alışveriş müzenin zenginliğine önemli bir katkı sağlıyor ve bakımını kolaylaştırıyor. Türkiye müzelerinin geçemediği bir safha... Bu alanda bazı çabaların da maalesef çıkartılan kanunlarla engellendiği malum.

Louvre'u bir-iki günde değil ama üç günde gezerseniz beşeriyetin uzun tarihi ve yaygın coğrafyası üzerinde bir fikir edinmeniz mümkün değil. Avrupa'da bu gibi müzelerin ziyaretiyle insanın dünyası değişir. Tarih öğreniminin ve eğitimin biraz böyle olması gerekiyor.

DÜNYADAKİ büyük müzelerin en görkemli biçimde halka açılanı Louvre'dur fakat British Museum ona 33 sene kadar takaddüm eder, yani daha eskidir. Hiç şüphesiz ki British Museum'u o zamanlar izin alarak gezmek son derece zordu ve aslında müze, ilmi kütüphanesiyle birlikte düzenlenmişti.

100 bini aşan eserin birkaç misline ulaşması; Britanyalı arkeolog ve dil bilginlerinin çivi yazısının keşfini sağlayan Asur kazılarının gelişmesiyle ve giderayak Mısır'daki tetkik ve eserlerin nakliyesiyle mümkün oldu.

Zamanla müze büyüdüğü ziyaret biçimi de o kadar mükemmel düzenlendi ki 19. asır sonlarında British Library'de, yani kütüphanede okumak da, müzeyi gezmek de bir zevk haline geldi.

Müzenin gerçek anlamda kazandığı tutarlı ve zengin koleksiyonlarının başında Sir William Hamilton'un hâlâ değerini koruyan Yunan dönemi vazoları ve klasik heykelleri yer alır. Bunlar müzeye 1772'de bağışlanmıştı. General Bonaparte'ın Mısır'dan çekilmek zorunda kalışından sonra Fransızların bulduğu Rosetta taşı da dahil eski Mısır zenginlikleri müzeye akmaya başladı. Tawnley'in klasik heykeller koleksiyonu yanında, Lord Elgin'in kendi adıyla anılan Parthenon frizleri ve bizim Bodrum'dan götürülen ünlü Mausoleum'un kabartmaları British Museum'un seviyesini yükseltti.

Büyük müzelerin dünya tarihindeki rolü, insanlığın tarihini kendi malzemelerine göre yorumlamaları ve kafalarımızı ona

göre şekillendirmeleridir. O yüzden Orta Şark'ta ve Akdeniz'in diğer ülkelerinde var olan Tahran'daki İran Bastan (İran Kültür Tarihi) veya Kahire Müzesi, İran İslam Eserleri Müzesi ve tabii bizim Arkeoloji, İslam Eserleri, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi gibi müzelerimiz iyi incelenip değerlendirildikleri takdirde cihan tarihinin yorumlarını değiştireceklerdir.

Müze Yayınlarıyla da ünlü

1880'lerde müzenin içinden tabiat tarihi ile ilgili fosiller alınıp yeni kurulan Tabiat Tarihi Müzesi'ne taşındıktan sonra bir gelişme daha oldu. British Museum'daki ünlü kütüphane British Library'nin bir parçası haline dönüştü ve kütüphane 1997'de bugünkü binasına taşınarak British Museum binasını sanat eserlerine bıraktı.

Bugün bu müzede İtalya, Yunanistan ve Türkiye'den gitme hayli eser var. İtalyanlar tarihi arkeoloji bilgisi ve sanatseverlik açısından bütün Avrupa toplumlarının öncüsüdür. Ama servet ve teşkilatları maalesef milli zenginliklerini korumaya yetmiyor. Dün olduğu gibi bugün de taşıma görülüyor. Yunanlılar "Elgin mermerlerini isteriz" diye kıyamet koparıyor. Belki de Parthenon'un frizlerini alacak ve Parthenon'da kurulan müzeye nakledecekler.

Türkiye, Bodrum kalıntıları üzerinde çok fazla kıyamet koparmıyor; zaten Mausoleum'a, yani anıtsal mezara musallat olanlar 19. asrın Britanyalılarından önce Rodos Şövalyeleri'ydi. Bodrum Kalesi'ni inşa için Karia döneminin abidelerini insafsızca parçalayıp taşıdılar. Onlar için Hristiyanlığın ileri üssünü tahkim etmek, eski dünyanın eserlerine hayranlık duymaktan kuşkusuz daha önemliydi. Nihayet Mısır'ın zenginlikleri Britanya'nın o ülkedeki uzun işgali boyunca Britanya Müzesi'ni doldurdu. British Museum başka dönemlere ve ülkelere ait eserleri de ihtiva ediyor. Ama Avrupa resmi National Gallery'de, Şark eserleri de Victoria and Albert Museum'da teşhir ediliyor.

British Museum'a giriş bedava; hiç sevinmeyin, nasıl olsa bir giriş fiyatının 10 mislini müzenin satış mağazalarındaki hatıra eşya, tıpkıyapım objelere ve kitaplara verirsiniz.

Müze, yayınları ile ünlüdür. Bu yayınlar bir zamanlar çok ucuzdu, çünkü Doğu Almanya'nın harika matbaalarında basılırdı, şimdi biraz daha pahalı. Müze bağış ve satışla ayakta duruyor. Bizim müzelerimizde de benzeri bir girişim başlamıştı, iyi gidiyordu ama müze dernekleri kapatılınca akamete uğradı. Dünyadaki büyük müzelerin önemi sadece onların mazileri ve toparladıkları eserlerden değil, idaredeki yeniyi arayıştan ve halktan gördükleri destekten ileri gelir.

BÜYÜK PETRONUN buz ve bataklık üzerinde kurduğu şehrin merkezinde yükselen sarayda 1917 Ekim (Kasım) devriminden beri Ermitaj Müzesi yer alıyor. Burası çarların eski kışlık sarayıydı. Modern Rusya'nın kurucusu olan Çar burada yaşamadı; böyle bir saray kurmayı da düşlemedi. Onu izleyen kızı Çariçe Yelizaveta (Elizabeth) Petrovna 16 Haziran 1754 tarihinde Neva kıyısında her yere hâkim muhteşem bir barok sarayın planlarını onayladı ve inşası için emir verdi.

Hayatını Rusya'ya ve sadece Rusya'dan gelecek kazanca değil; çılgın israfın verdiği imkânlardan yararlanmaya adanmış İtalyan dahisi Francesco Bartolomeo Rastrelli, üç yıl üzerinde çalıştığı planla Versaille'dan sonra bütün Avrupa'nın en pahalı sarayını inşa için işe girişti. Çariçe Yelizaveta Petrovna 1761'de öldü, orada oturmak ona kısmet olmadı. Bir yerde başkentin müsrif projeleri için çalışan milyonlarca köylü gibi ne babası ne de kendisi böyle bir yerde oturabilmişti. Ondan sonra 20 yıl daha saray döşendi; Giacomo Quarenghi, Auguste Montferrand, Carlo Rossi gibi büyük sanatçılar orijinal dekor ve mobilyalarla bir kışlık saray oluşturdular. Sarayın kurucusu olan Çariçe'nin mücevherleri, bilhassa çiçek demeti broşları gelecek nesilleri büyülemek için hazine dairesinde bekledi.

Saray Roma eserleri ve kopya Yunan heykelleriyle doldu

Avrupa'nın en büyük koleksiyonlarından birini ise, Yelizaveta'nın gelini Alman Prensesi II. Katherina oluşturdu. Anhalt-Zerbst Prensesi Sophie Augusta "fakir" prenslikte geçen gençliğini, Rusya'yı modernleştiren ve fetihlerle büyüten "müsrif" çariçe olarak telafi etti. Karl Marx dahil bazılarının "taçlı fahişe", bugünkü Ruslar dahil diğer bir grubun ise "Büyük" unvanı verdikleri Yekaterina, sarayın bir kısmına Ermitaj adını verdi.

Güya bir münzevi keşiş gibi sarayın bu bölümüne çekiliyor, kitapları ve sevdiği sanat eserlerinin ortasında zaman zaman dünyevi bir tefekküre, zaman zaman da dini bir tecerrüde kapanıyordu. Çariçe milyonlarca serfin doyurmaya çalıştığı bir Rusya'nın başındaydı ama Aydınlanma döneminin en büyük ve en önemli düşünürleriyle de temas halindeydi. Ermitaj Müzesi böyle çelişkili bir ortamda doğdu.

Çariçe, Berlinli tüccar Johann Ernst Gotzkowsky'nin Rusya'ya olan borçlarına karşılık onun 225 adet resimden oluşan koleksiyonuna el koydu. Sonsuz merakı doyuma ulaşmadı. Rus devletinin resimden anlayan uzman tutma merakı Katherina ile başladı, Stalin'le dahi devam etti. Ünlü kapitalistler Morozov ve Şçukin hem çarlığın son döneminde hem de Stalin döneminde Rusya'ya empresyonistleri, Picasso ve Matisse'leri kazandırdılar. II. Katherina'nın adamları da ne Hollanda'da ne İtalya'da ne de Fransa'da resim bıraktılar. Sadece resim değil; Çeşme Savaşı sırasında Sakız Adası'ndan Homer'e ait olmalı dedikleri bir Roma lahdini dahi Ermitaj'a kaldırdılar. Ermitaj bir anda Roma eserleri ve Roma kopyası olan ünlü klasik Yunan heykelleriyle doldu.

Gerçekten Ermitaj'da, British Museum ve Louvre'dakine benzer Fidias, Praksiteles ve Miron gibi büyük Yunan heykeltıraşları bulunmaz ama onların mükemmel Romalı kopyaları vardır. Tabii sağda solda bilhassa İtalyan toprağındaki lekithos denen küçük heykelcikler ve bunların Attika'daki buluntuları satın

alınmıştır. Ermitaj'ın eski Yunan seramik koleksiyonu eşsizdir ve Mısır-Suriye toprağından gelenler bu zenginliğe ilave olarak düşünölmelidir.

Bizim için Ermitaj'ı Ermitaj yapan asıl koleksiyon İslamiyet öncesi Asya ve Sibirya topraklarından çıkan ve Türklüğü çok ilgilendiren parçalardır. Bizim küratörler bunların çok küçük bir kısmını Londra'daki "Türkler" sergisi için celbetmeyi başardılar ve ortaya muhteşem bir Türk tarihi panoraması çıktı. Hassaten Pazırık kurganlarından çıkan halı ve kumaşlar Türk-İran tarihinin karanlığını aydınlatacak önemdedir. Müzenin elindeki Sasani devri ve İslami devir İran koleksiyonları Tahran'daki Bastan Müzesi'ni kıskandıracak düzeydedir. Müzenin genel müdürü Piotrovsky de bu dalların uzmanıdır.

Ermitaj bilginin yeridir, bunu itiraf etmek lazım

Ermitaj Müzesi doğrudan Rönesans dönemine ait çok az esere sahiptir, mesela Rafael'e ait bir eser vardır ama 17. ve 18. yüzyıllara ait Avrupa müzelerini dahi gölgede bırakacak zenginlikler buradadır. Rubens, Van Dyck, Frans Hals, Rembrandt van Ryn, 19. yüzyıl Fransız avangartları Ingres, Delacroix ve sonra Sisley, Monet, Pissarro, Degas, Renoire, Cezanne gibi empresyonistlerin ardı arkası kesilmez.

Rusya'nın büyük sanat adamları o dönemde Avrupa'da sıkıntıyla yaşayan sanatçılara hakkını vererek bu resimleri ölkelerine getirmişlerdir. Ermitaj Müzesi bilginin yeridir, bunu itiraf etmek lazım. İkinci Dünya Savaşı'nda bombaların altında kuşatılan ve açlık çeken şehirde, Vladimir-Loewinson-Lessing, bugünkü müze müdürünün babası Boris Piotrovsky ve Mikhail Dobrokonsky gibi fedakar uzmanlar Ermitaj'da birçok eseri kurtarmış ve saklamışlardır.

1837 yangınında harap olan müze, o tarihte başarıyla boşaltılmış, sonra bugünkü saray o asra göre bir teknik harika olarak yeniden inşa edilmiş ve Rostrelli'nin orijinal mimarisindeki

cepheleri itinayla korunmuştur. Doğrusu çarların kışlık sarayı olan Ermitaj'ın dışını ve içini gezmek, sayısı 2 milyon olarak belirtilen ama teşhire 10'da biri bile konamayan parçaları seyretmek bir kazançtır.

Ermitaj her zaman Louvre'dan daha çekici ve ilgiyi diri tutan bir müzedir. Türkler bu ünlü müzeyi yaz turlarıyla ziyaret ediyor ama maalesef ziyaretler verimli bir biçimde düzenlenmiyor. Ne var ki ziyaretçilerin turlarını Ermitaj'ın yanı başındaki Rus müzesiyle birlikte değerlendirilmeleri gerekir.

Osmanlı Devleti'nde Kadı

İLBER ORTAYLI

OSMANLI VE İSLÂM TARİHİNİN EN ÖNEMLİ MÜESSESESİ: KADILIK

Türkiye'de tarih denilince akla ilk gelen isim İlber Ortaylı'nın kaleminden Osmanlı hukuk tarihinin merkezinde yer alan ve üzerine pek konuşulmayan kadıları anlatan önemli bir çalışma...

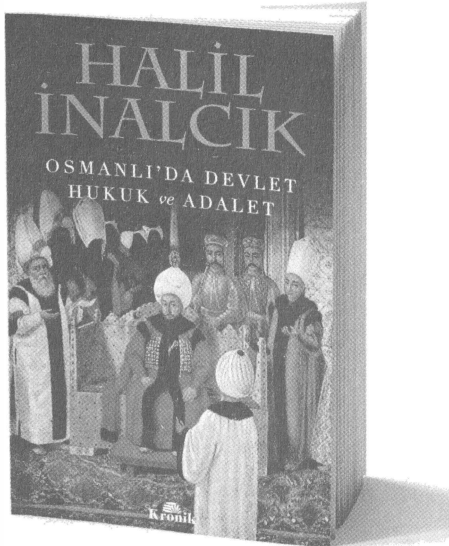
Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet

HALİL İNALCIK

OSMANLI'NIN ÜÇ BÜYÜK GÜCÜ: DEVLET, HUKUK, ADÂLET

“Bu kitabı okuyanlar umuyoruz ki, Osmanlı Devlet-i ‘Aliyye’sinin (İmparatorluğunun) birçok millet ve dini, altı yüz yıl nasıl bir arada tuttuğunu ve nasıl idare ettiğini öğrenmiş olacaklar.”

Halil İnalcık

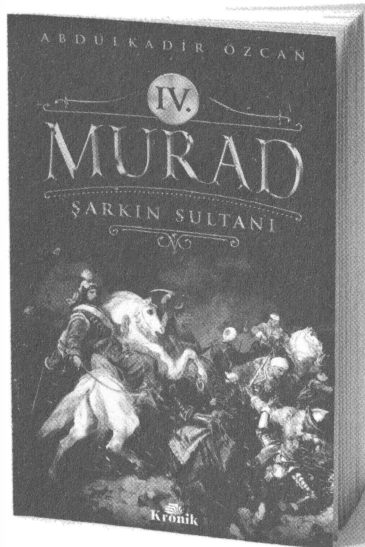
IV. Murad Şarkın Sultanı

ABDÜLKADİR ÖZCAN

ZAMANIN İSKENDER'İ, ŞARKIN SULTANI BAĞDAT VE REVAN FATİHİ IV. MURAD

“Abdülkadir Özcan'ın vesikalara dayanarak hazırladığı bu kıymetli çalışma tarihteki en büyük mareşallardan IV. Murad'a dair birçok bilgiyi tazeleyecek ve büyük bir boşluğu dolduracak.”

İlber Ortaylı

İLBER ORTAYLI SEYAHATNAMESİ

İLBER ORTAYLI'NIN REHBERLİĞİNDE
MUHTEŞEM BİR YOLCULUK

"Türkiye gibi önemli bir coğrafyayı ve tarih alanını öğrenmek için onun kuzeyindeki Güney Rusya ve Kafkasya, doğusundaki İran ve Hindistan, güneyindeki Suriye, Filistin ve Mezopotamya'nın yanı sıra Balkanları ve Akdeniz ülkelerini anlamak da kaçınılmazdır"

İlber Ortaylı

Çok gezen mi daha iyi bilir, yoksa çok okuyan mı?
Peki ya bir yandan okurken diğer yandan da gezme imkânı bulanlar?
İlber Ortaylı'ya eşlik etmek isterseniz bu kitap tam size göre...

İlber Ortaylı yalnız tarihçiliğimizin büyük bir ismi değil aynı zamanda küçük bir bavul ve rehber kitaplarıyla Orta Asya'dan Avrupa'ya, Kafkaslar'dan Ortadoğu'ya 50 yıldır gezen "seyyah". Çıktığı sayısız yolculuktan en önemli notları aktaran İlber Ortaylı'nın anlatım gücüyle gezeceğimiz coğrafyalar şöyle: Suriye, Ürdün, İsrail, İran, Azerbaycan, Rusya, Kırım, Özbekistan, Tuna, Bosna, Makedonya, Arnavutluk, Sırbistan, Karadağ, Kosova, Macaristan, Romanya, Eski Avusturya, Yunanistan, İtalya, Malta, İspanya, Portekiz, Litvanya, Estonya, İsveç, Hindistan, Japonya ve Singapur.

Hazırsanız, İlber Ortaylı ile hayatınız boyunca hiç unutamayacağınız yolculuğunuz başlıyor...

Kronik

kronikkitap.com

İ kronikkitap

₺ 22,00

ISBN: 978-605-83011-5-3

9 786058 301153

STAVARTS PORTLAND CEMENT CO.